

Gaylhoffer-Kovács Gábor
Dr. Nagy Veronika

Berzéte,

Református templom

Építéstörténeti
tudományos
dokumentáció

2020

Magyar
Építészeti
Múzeum

Műemlékvédelmi
Dokumentációs
Központ

Berzéte, Református templom

Építéstörténeti tudományos dokumentáció

Dr. Nagy Veronika

művészettörténész
múemléki szakértő

(szakértői névj. sz.: 21-0318)

Gaylhoffer-Kovács Gábor

művészettörténész
múemléki szakértő

(szakértői névj. sz.: 21-0292)

2020.

július–szeptember

Magyar
Építészeti
Múzeum

Műemlékvédelmi
Dokumentációs
Központ

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
Kutatási Osztály

Ez a dokumentáció a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ alkotása, amely az 1999.évi LXXVI. törvény rendelkezései szerint szerzői jogi védelem alatt áll. Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	4
Kutatástörténet és műemléki beavatkozások.....	6
Archív fényképek elemzése.....	11
Építéstörténeti vázlat.....	18
Műemléki értékleltár.....	24
Műemlékvédelmi javaslatok.....	103
Kronologikus adattár.....	109
Irodalom- és forrásjegyzék.....	123

Bevezető

A berzétei (Brzotín, Szlovákia) templom műemléki tudományos dokumentációját a Teleki László Alapítvány felkérésére készítettük el. A dokumentáció célja, hogy áttekintést nyújtson az épület történetéről, az eddig végzett kutatásokról, beavatkozásokról és a műemléki értékekről. A dokumentációt ennek megfelelően igyekeztünk elkészíteni, hogy alkalmas kiindulópont legyen egy átfogó helyreállítási program kidolgozásához. Célunk az volt, hogy könnyen kezelhető, praktikus formában adjunk át minden releváns adatot. A dokumentáció első három fejezete (*Kutatástörténet és műemléki beavatkozások, Archív fényképek elemzése, Építéstörténeti összefoglaló*) az épület történetére, „műemléki életére” vonatkozó adatokat tartalmazzák. Ezt követi a *Műemléki értékleltár*, mely az épület minden részletre kiterjedő bemutatása, aktuális állapotának rögzítése. A topografikusan rendezett leltár a táblázatos formában

tartalmazza az építészeti részletek és műemlék-tartozékok leírását, fényképét, valamint a vonatkozó történeti adatokat. Az értékleltár nemcsak a műemléki értékű tárgyakra tér ki, hanem helyiségkönyvszerűen minden elemet tartalmaz, és ezek közül jelöli ki a műemlékvédelem szempontjából lényegeseket.

A megbízó, a templomot használó közösség és a műemléken dolgozó szakemberek számára praktikus módon igyekeztünk értékelni az egyes tárgyakat, és jelezni, hogy a műemléki védelem milyen korlátokat szab a beavatkozásoknak. Az *Értékelés* mezőben ezt szövegesen fejtjük ki, ugyanakkor a könnyebb tájékozódás kedvéért színekkel is jelezzük az értékelés fokozatait. A műemléki értéket jelentő, ezért átalakítás nélkül, anyagában megőrzendő tárgyakat piros, a műemléki szempontból nem jelentős, szabadon megváltoztatható tárgyakat zöld szín jelöli az említett mező háttérében. A harmadik szín, a sárga, a két

kategória közötti átmenet, ami a megtartás mellett a változtatás lehetőségét jelzi.

Minden tárgynál igyekeztünk jellemezni annak *állapotát* is. Ezek a rövid, szemrevételezésen alapuló jellemzések azonban szakrestaurátor, építészmérnök által biztosan pontosításra, korrekcióra szorulnak. Ha további szakirányú vizsgálatokat tartottunk szükségesnek, azt a *Kutatási kérdések* vagy a *Javaslat* mezőben jeleztük.

A javaslatokat külön fejezetben (*Műemlékvédelmi javaslatok*) összegeztük, és fontossági sorba rendeztük.

A dokumentáció részét képezi a *Kronologikus adattár*, ami a templomra vonatkozó összes eddig ismert adatot könnyen kereshető, táblázatos formában tartalmazza.

A dokumentáció az alábbi mellékletekkel együtt került leadásra:

- Fényképfelvételek (640 db, digitális formában)
- Virtuális túra a templomról

- A berzétei egyházközségi irattárban található dokumentációk digitális másolatai
- Archív fényképek, rajzok digitális másolatai (MÉM-MDK, Pamiatkový úrad)

A helyszíni munka során egyeztettünk a szlovák műemlékvédelmi hivatal Rozsnyói járási területi képviselőjének vezetőjével, Eva Smelkovával és Dagmar Gdovinová Tomášová műemléki felügyelővel. Vázoltuk nekik, hogy mi a kutatásunk célja, amit örömmel fogadtak. Előzetes szempontokat nem adtak az épület műemléki helyreállítására vonatkozóan. A mi munkánk eredményének ismeretében, az általunk megfogalmazott javaslatokról kívánnak majd egyeztetni.

Itt mondunk köszönetet Mudi Róbert lelkipásztornak, amiért segítette a kutatási munkát.

Budapest, 2020. szeptember 14.

Kutatástörténet és műemléki beavatkozások

A templom teljes körű helyreállításának tervezését 2001-ben kezdték, azóta ez részlegesen tudott megvalósulni. A munka a tetőszerkezet és héjazat cseréjével kezdődött (ekkor a középkori oromzatokat is visszabontották).

2003-ban pályázatot adott be a gyülekezet a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumához, a helyreállításhoz szükséges szakmai előkészítés finanszírozására.¹ A tervezett vizsgálatok és kutatások:

- falképre Restaurátori kutatás
- talajmechanikai vizsgálat
- épületdiagnosztikai vizsgálat
- statikai vizsgálat
- falnedvesség-vizsgálat
- teljes, átfogó művészettörténeti kutatás

A tervezett munkákhoz a szlovák műemlékvédelmi hivatal kassai kerületi szerve hozzájárult, az alábbi kikötésekkel: szakmai felügyelet, a tornyon a laza vakolatrészek eltávolíthatók, az új vakolatokat kanálhátal, hagyományos

módszerrel készíthetők, az északi kaput a festésrétegektől meg kell tisztítani, a kő eredeti színében kell meghagyni, a torony bejáratát vakolattal együtt kell megőrizni.²

A vizsgálatokat elvégezték, időközben régészeti kutatás és falkutatás is történt, elmaradt azonban a tervezett művészettörténeti kutatás, ami egybefoghatta volna a részeket. Így a részeredmények nem álltak össze egy egészszé, nem született meg a program, a helyreállítási koncepció.

Fontos volna a különféle kutatásokat összehangolni, hogy a részeredmények egymást kiegészítve teljesebb képet adjanak a templomról, ahogyan erre a templomról szóló legfontosabb publikációk szerzője, Peter Tajkov is felhívta a figyelmet.

A talajmechanika és faldiagnosztikai vizsgálatok eredményeit össze kell hangolni a restaurátori és történeti vizsgálatok eredményeivel. Szükség lett volna célzott kérdésekkel eredményesebbé tenni ezeket a vizsgálatokat: pl. alapvető volna a szentélyben készült köpenyezés okának, esetleges műszaki funkciójának megismerése. A falnedvesség

¹ A pályázat száma: 10/7/1/22-4.2-02.0095/2003.

² KE-02/359-02/2082/GD,KS (Rozsnyó, 2002. okt. 28.)

vizsgálatánál a burkolatok, a cementes vakolatok kérdését, a következményekig, lehetséges megoldásokig is át kell gondolni.

Műemléki beavatkozások időrendben

1968, felújítás

Mindössze a portikuszon olvasható évszám alapján gondoljuk, hogy egy nagyobb beavatkozás volt 1968-ban. Erre az időszakra tudjuk keltezni a betonozásokat, a rossz minőségű, cementes vakolatokat és a padláson lévő, nemrég kicserélt, rossz minőségű nyílászárókat.

A szószékkorona és hátlap restaurálása

Mézes Árpád, 1998-1999

Eredmények: a szószékkorona több rétegben át volt festve, több eleme is hiányzott. Az átfestéseket eltávolították, az eredeti festés minden jellemző felületen előkerült, de ezek állapota változó volt. A restaurálás során a festéseket retusálták, illetve a felületeket újrafestették az eredetinek megfelelően. A hiányzó plasztikai elemeket (Szentlélek galambja, esztergált csúcspdíz, függönybojtok, lambrinák) újrafaragták. A

szószékhátlap leszerelésekor 1792-es évszám és felirat került elő.

Értékelés: A dokumentációban lévő fényképen sajnos a hátlap feliratát nem lehet elolvasni, de talán a tárgyat megvizsgálva a felirat többi része is értelmezhető lesz.

Tetőcsere, torony felújítása 2003

Az 1999 óta tervezett tetőcsere és átépítés a szlovák műemléki hatóság bevonásával történt. A középkori oromzatokat ekkor elbontották. A torony homlokzatának javítása: az alsó szinten eltávolítják a 19. századi lizénás, simított vakolatot (ami a felső toronyszinttel egyezett), és középkorias vakolat készül. (A végeredmény férevezető, mert úgy tűnik, hogy a torony felső szintje később épült.)

Falkérestaurátori munkák, I. ütem: kutatás

Ladislav Székely, Marian Keleši, 2003. május-november

Festésrétegek vizsgálata laborvizsgálatokkal. D-i homlokzat: ekkor kerülnek elő a vakolat alól a részletek. É-i kapu: festésréteg vizsgálat. Szentély: sekrestyeajtó és ülőfülke festésrétegvizsgálata, a D-i ablak díszítőfestése

Nem készült össznézeti rajz a szondák helyéről, ez főként a homlokzati kutatóablakok esetében nehezíti meg az azonosítást.

Régészeti kutatás

Peter Tajkov, 2004, 2006

A 2004-es restaurátori kutatás során derült ki, hogy a déli fal nagy szakasza a korai templom megmaradt része. Ennek a korai épületnek a maradványaira koncentrált a régészeti kutatás. A szentély alapfalait a később épített kriptá elpusztította. A kutatás során előkerült kevés nyom félköríves apszisra utalt. Peter Tajkov szerint az egyhajós, nyugati tornyos, félköríves szentélyzáradékú templomok egyetlen képviselője Gömörben a berzétei templom volt.

Nyugaton több részlet maradt meg. A falpillér mögött a mai fal vonalában megmaradt a román kori hajó alapfala. A korai torony és a hajó kapcsolata arra utal, hogy itt egy karzat lehetett.

Az alapozás különleges: lefelé lépcsőzve, 7-8 sor téglából áll (téglaméret: 6x19x39 cm).

Déli bejáratnak nem került elő régészeti nyoma, de valószínűleg volt. Lehetett még a nyugati tornyon keresztül is bejárata. A homlokzatot mindössze két lapos saroklizéna tagolta. A fal nem teljes magasságban maradt meg, így a párkányt nem ismerjük.

Tajkov szerint az épület megértéséhez átfogó művészettörténeti kutatás szükséges.

Építéstörténeti periodizációja:

- 13. sz.: első templom. A korábbi feltételezéseknek megfelelően a 13. sz.-ban épült, pl. az alapozás technikája alapján (analógia: süvetei rotunda)
- 13. sz. és a 14. század első felének végén átépítés: Ny-i bővítés (a mai torony)
- valószínűleg nem egyperiódusú, mert az ablak és a kapu nem egy periódus
- 14. sz. közepe: K-i bővítés (bordás keresztboltozatos szentély, diadalív, sekrestye). Ekkor még állhatott a román kori templom északi téglafala
- 18. sz.: újjáépítés, az É-i hajófal elbontása, élkeresztboltozatos mellékhajó építése (az 1723-as évszámot erre vonatkoztatja)
- 1790: csehsüvegboltozat épül a főhajóban, barokk ablakok
- A kriptá építése kérdéses

Értékelés: A kutatás értékes eredményekhez vezetett, ugyanakkor elmaradt több fontos kérdés megválaszolása:

Hogyan viszonyult a burkolat a szószékhez?

Hol volt a kriptalejárat a szentélyben?

A régészeti feltárás során felbontották a jelentős értéket képviselő kőburkolatot, melyről remélhetőleg készült valamilyen dokumentáció. A feltárt további burkolatréteg(ek)ről remélhetőleg készült fényképes, rajzi és szöveges

dokumentáció. Ez nem csak történeti szempontból fontos, hanem a templom többi részének kutatása során támpontot jelenthet.

Falkutatás az É-i homlokzaton

Krcho János, 2008

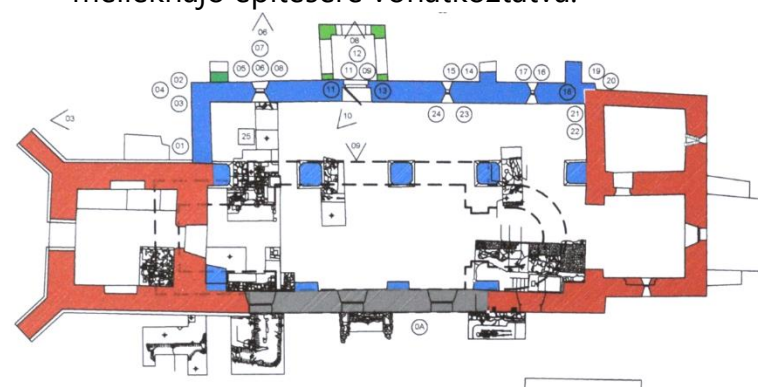
Sajnos a falkutatás csak az É-i homlokzatra terjedt ki.

Legfontosabb eredménye egy felirat (graffiti) azonosítása az É-i hajófal K-i szakaszán: „MN 1696”. Az évszám jelentősen megváltoztatta a korábbi periodizációt, amennyiben az északi mellékhajó építését eddig 1723-ra datálták, de emiatt az évszám miatt a 17. században már állnia kellett. Az É-i kaput is 17. századnak veszi, kőkerete későreneszansz stílusú. 17. századi a mellékhajó boltozata is. A belsőben restaurátori szondákat is nyitottak a mellékhajóban.

Értékelés, további kérdések: A dokumentáció alapján nem egyértelmű, hogy pontosan hol található az 1696-os évszám.

- a 17. századra keltezi a főhajót az északi mellékhajótól elválasztó pilléreket is. Tajkov szerint a középkori hajófalat teljesen elbontották. Mivel azonban a pillérek nem végeztek kutatást, e megállapításokat hitelesíteni szükséges.

- a 17. századra keltezi a főhajó déli falát tagoló falpilléreket is. Kérdés, hogy ezek miért épültek volna egyszerre az északiakkal, ha a főhajóban ekkor nem készült boltozat. Valószínűbb, hogy ezek a falpillérek később, a főhajó boltozásakor épület, 1790 körül.
- Hasonlóan kérdéses a diadalív hajó felőli oldalán a délkeleti sarokban lévő pillér gótikus értelmezése. Ez a pillér is valószínűleg a 18. század végi boltozat építésekor készülhetett.
- Kérdés továbbá, hogy a mellékhajó nem két periódusban épült-e fel. Lehetséges, hogy először síkmennyezettel épült a 17. sz.-ban, s csak később kapott boltozatot. Ez történhetett 1723-ban. Az 1723-as évszám azonban a templom kronológiájának leghomályosabb pontja. Az 1723-as felújítást először Kováts István említette, tőle vette át a kutatás, a mellékhajó építésére vonatkoztatva.

Krcho János periodizációja. Szürke: 13. sz. közepe; piros: 14. sz.; kék: 1696 előtt; zöld: 18. sz., 1806

Falképrestaurátori munkák, II. ütem: D-i

homlokzat restaurálása

Ladislav Székely, 2011

A D-i homlokzat K-i részének restaurálása. A Szent Kristóf-freskó és a három szentet ábrázoló freskótöredék feltárása és restaurálása, a befalazott gótikus kapu feltárása és restaurálása.

Értékelés: a teljes D-i homlokzatot egyszerre lett volna jó restaurálni, hogy a bonyolult építéstörténeti jelenségek bemutatása egységesen történhessen.

A dokumentáció nagyon kevés információt tartalmaz, a restaurátor a jelenségeket építéstörténeti szempontból nem tudta értelmezni (nem ez volt a feladata). Érdeemes lett volna falkutatói gyakorlattal rendelkező szakember bevonása.

Megválaszolatlanul maradt kérdések: a kapu aszimmetrikus záradéka feltűnő, ennek okára (esetleg másodlagos helyen van) a feltárás során lehetett volna választ találni, de ez elmaradt. Ugyanígy érdemes lett volna vizsgálni és dokumentálni magát a befalazást, mely a fotók tanúsága szerint két részből áll.

A helyreállítás végeredménye (a mai állapot) több ponton is kifogásolható:

- A kaputól Ny-ra jól azonosítható falsíkváltás a román kori templom saroklizenája volt. Ma ez úgy értelmezhető, mintha a gótikus fal itt csatlakozna a román kori falhoz.
- A falkorona megmagasítását, mintha faltagoló elem volna, markánsan kiemelték.

A Szent Kristóf-freskó biztosan magasabb volt, a gótikus párkányig felért. Kristóf nimbuszának részlete jól azonosítható, ebből kiszűrhető a nimbusz legmagasabb pontja, ami a "rekonstruált" képkeret fölött kellett, hogy legyen.

Homlokzatfelújítás, 2011 körül

A homlokzati vakolatok javítása, festése. E munka keretében történt a K-i középkori szentélyablak rekonstrukciója (festésének restaurálása),

Archív fényképek elemzése

MÉM-MDK, Fotótár 008.303N	Megfigyelések
	<p>A torony Ny felől</p> <p>A 4 felvételtől álló fotósorozat készítésének ideje ismeretlen, csupán az épület részletei alapján tudjuk keltezni 1968 előttre.</p> <ul style="list-style-type: none">• A harangablaknak vakolt szalagkerete van• Óralap: rozsdás fémlemez• Még nincs áttörve a körítőfal a nagykapunak• A toronysisak formája a maival megegyezik, lemezfedése van

MÉM-MDK, Fotótár 008.304N

Megfigyelések

A portikusz és a torony ÉK felől

- A portikuszon nincs 1968-as évszám, tehát a fénykép 1968 előtt készült
- A harangablakok vakolt kerete jól látszik
- Saroklizénák és simított vakolat az alsó toronyszinten is
- A hajón cserépfedés és bádогоzás van
- A portikusz és a templomhajó lábuzatán rücskös vakolat van
- A torony gótikus lábuzata vakolatlan, mint most

MÉM-MDK, Fotótár 008.305N

Megfigyelések

A portikusz K felől

- Erős leázás látszik a portikusz és a hajófal csatlakozásánál, és talán egy elbontott támpillér nyoma

MÉM-MDK, Fotótár 008.306N

Megfigyelések

Az utcai kapu kívülről

- A maihoz hasonló gerendatok és deszka ajtólap a vaslatokkal. A fa részeket azóta kicserélték, a vaslatok ma is megvannak.
- Vakolt volt a kis kapuépítmény, de valószínűleg az egész körítőfal
- A kapu fedele zsindelezett, mint ma
- Kőlépcső

MÉM-MDK, Fotótár 008.307N	Megfigyelések
	<p>A körítőfal ÉK-i szakasza az utca felől</p> <ul style="list-style-type: none">• Nagy felületen vakolat látszik a körítőfalon• A támpillérek leromlottak, a 2. jóval magasabban megvolt még, mint ma

Pamiatkový úrad, Pozsony, 144 472. (Tököly Gábor, 2002. április)

Megfigyelések

A templom ÉK felől, a parókia udvaráról

- oromfalakra ez a legfontosabb forrás (eddig)
- cseréptető
- leromlott homlokzatok

Pamiatkový úrad, Pozsony, 144 475. (Tököly Gábor, 2002. április)

Megfigyelések

A diadalív és a szentély

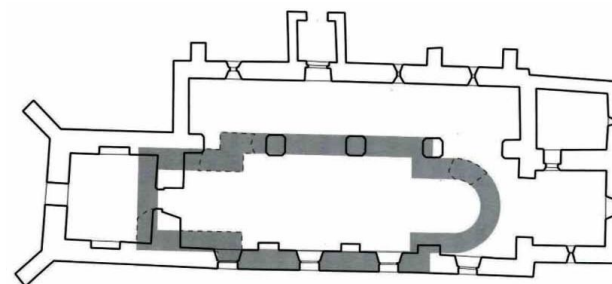
- Ugyanaz a festés, mint ma
- A fedeles papi szék még ép
- A K-i szentélyablak még régi, olyan szegmensíves ablak, mint a hajóablakok

Építéstörténeti vázlat

A román kori templom (13. század közepe)

Berzéte első temploma valószínűleg a 13. század második negyedében épült. A mai épületnél rövidebb, de még így is rendkívül hosszú, egyhajós, téglából falazott templom szélességét a régészeti kutatás alapján meg lehetett határozni: déli fala azonos a templom déli falának középső szakaszával, északi fala pedig a templom két hajóját elválasztó pillérek vonalában a járószint alatt maradt meg. Keleten, a mai szószék vonalában csatlakozott a szentély, ami feltehetően félkörívvel zárult. Nyugati végén torony állt, melynek alja nyitott lehetett. A templom déli falán két félköríves záradékú tölcserbélletes ablak nyílt. Az újabb vakolat és festésrétegek alól feltárt felületeken korai vakolat, és érett, fehér meszelésréteg látható. A korai falszakaszon a két faragott téglasorral kialakított lábazati párkány (félhengertag, alatta rézsű) rövidebb szakasza is megmaradt. A román kori hajófal nyugati és keleti végét egy-egy lizéna zárja le. Párkányát nem ismerjük. A korai templom legkevésbé ismert részlete a szentély alaprajza, ez az épületrész a későbbi átépítések miatt nagyon bolygatott volt, ezért formáját nem sikerült egyértelműen tisztázni. Valószínű

azonban, hogy a hajónál keskenyebb, szabályos félkörívvel záródó alaprajzzal épült.

A román kori templom alaprajza (Peter Tajkov)

A régészeti kutatás alapján a korai templom jellegzetes alapozási technikája 7-8 lépcsőzetesen rakott téglasorból áll, amelyet vékony agyagréteggel védtek meg. Ez a technika a közeli süvetei rotunda alapozásmódjához hasonló.

Kevés forrás maradt ránk az első templom fennállásának korszakából. Építtetője feltehetően a Bebek család volt, akik IV. Béla királytól kapták a berzétei birtokot. A 13. század végén az uradalomhoz tartozott Rozsnyóbánya.

Gótikus bővítés (13. század vége–14. század közepe)

Jelentős átépítésről tanúskodnak a román kori déli fal nyugati és keleti végén feltárt, törtekőből épült falszakaszok. A

román kori templomot mindkét irányban kibővítették. Keleti részén az eredeti félköríves apszis helyett megépült a ma is álló, négyzet alaprajzú, egyenes záródású szentély, amelyet csúcsíves, élszedett diadalív választ el a hajótól. A szentély a 13. századi egyenes szentélyzáródású templomok hagyományait követve, támpillérek nélkül, háromszögletű oromfallal épült meg. A gótikus bővítés idején megőrizték a hajó román kori, félköríves ablakait, és méretben, formában is hasonló ablakok készültek.

A nyugati szakaszon a torony nem közvetlenül csatlakozik a korábbi épülethez, hanem a román kori toronyfal elé épült rövid falszakasszal, tehát a hajót is megtoldták. Ezen a rövid szakaszon egy csúcsíves záradékú ablak nyílik, ami magasabban helyezkedik el, mint a hajó többi ablaka. Az ablakbélletben feltűnően sok *graffiti*, köztük 18. századi évszám is olvasható. Talán a gótikus templom karzatának az ablaka lehetett, amelyhez a karzaton állók bentről könnyedén hozzáférhettek. A vakolatba karcolt 18. századi évszám annak is tanúja, hogy még akkor is a karzat ablaka lehetett.

A gótikus templom nyugati részét kőből faragott, rézsűs lábazati párkány tagolja, amely a torony minden oldalán megvan. A keleti toldalékban kialakított ablak formája, mérete alkalmazkodik a korai ablakokhoz és hasonló a nyugati toldalékban nyílókhöz is, de töredékes állapotban megmaradt

mérműve kicsit kezdetlegesebb a nyugati szakaszban lévő és a torony első emeletén nyíló csúcsíves ablakokhoz képest.

A gótikus szentéllyel egy időben épült a dongaboltozatos sekrestye is, amit a szentély északi falán nyíló, csúcsíves záradékú, kőkeretes ajtón át lehet megközelíteni. A falkutatás alapján a sekrestye falához képest az északi mellékhajó másodlagos. Ma a templom északi hajójában lévő sekrestyefal a 17. századig a templom homlokzatainak egyike volt. Mivel az északi mellékhajóban nyitott régészeti kutatóárokban nem került elő gótikus falmaradvány, arra következtethetünk, hogy a gótikus hajó azonos szélességű lehetett a román korival. A román kori hajó és a félköríves apszis csatlakozásánál nyílt egykor a gótikus déli kapu. A kőkeretes, csúcsíves záradékú szerkezet a torony nyugati kapujához egészen hasonló kialakítású. Külső éle széles, élszedett profillal készült, a profilmegállítás azonban eltérő.

A szentély keresztboltozatának egyszerű, trapéz keresztmetszetű bordái az oldalfalakba ékelődnek, és egy pentagrammával díszített zárókőben futnak össze. A belső tér gazdag kialakításának tanúja az ablakbélletekben megtalált különleges díszítőfestés, amely *cosmata* burkolatot imitál. A szentély déli falán gótikus ülőfülke a keleti fal északi szélén szentségtartó fülke maradt meg.

Kívül is díszes volt a templom. A hajó diadalív előtti szakaszának déli homlokzatán a fal teljes magasságát elfoglaló Szent Kristóf-kép maradványait fedezték fel, és restaurálták. A szentély homlokzatán is freskót tártak fel és restauráltak (2003/2004, 2011). A freskók nagyon töredékes állapotban maradtak meg. Három, még a friss vakolatba karcolt sugaras nimbusz alapján feltételezhetjük, hogy a három Árpád-házi szent királyunk, Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László alakja lehetett megfestve a homlokzaton.

A szakirodalomban eltérő véleményeket olvashatunk a keleti és a nyugati bővítés kronológiájáról. Nagyon nehéz megítélni, mert csak az ablakok és az ajtók műformái jelentenek támpontot, ezek azonban nem különböznek jelentősen. A nyugati bővítés biztosan egyszerre épült a toronnyal, mert a rézsús lábazattal tagolt törtkő fal egynemű. Ebben a falban elsődlegesnek látszik a gótikus nyugati kapu, amelynek élszedett, gúlás megállítású profilja akár 15. századi is lehet. Ugyanakkor a déli nyugati falszakaszában nyíló ablakok műformái akár a 13. század végén, a 14. század elején is elképzelhetők. Ugyanez a helyzet a keleti bővítéssel is. A gótikus déli kapu keretezése egészen hasonló a nyugati kapuéhoz, bár egyszerűbb, szerényebb a kivitelezés, ugyanígy a keleti szakaszban lévő ablakok is egyszerűbb megoldást mutatnak. A kisebb formai különbségek alapján a keleti bővítés talán

valamivel korábbra, a 13. század végére, a 14. század elejére, a nyugati pedig valamivel későbbre, a 14. századra datálható. További kutatással a kronológia pontosítható lesz.

A nyugati bővítésművelethez elbontották a korai templom nyugati tornyát. A torony falai az alsó szinten egy periódusban épültek, a felmenő törtkő falazat is egynemű, egyértelmű váltás a falban nem érzékelhető, tehát a torony a mai magasságáig megépülhetett a 14. század folyamán. A templomtorony gombjában megtalált építési irat tanúsága szerint a tornyot 1561-ben javították. Erre az időre datálható a torony első jelentős helyreállítása.

Ebben a korszakban tehát egy feltűnően hosszúkás (a mai templom hosszával megegyező méretű) és egyhajós templom állt itt. Nyugaton vastos, támpillérekkel erősített zsindeletetős torony emelkedett, melyen keresztül keskeny karzataljba, majd a hajóba lehetett jutni. A karzatot az ekkor újonnan épített déli ablak világította meg. A hajó déli falán a megőrzött román kori ablakok mellett feltehetően a mai barokk ablakok helyén is ablakok nyíltak. A szentélyben is egyszerűbb, mérműves ablakok épültek. A templomról a 14. század első feléből maradt fenn adat. A Szűz Mária tiszteletére felszentelt templom István nevű papját felsorolták 1332-ben a pápai adófizetők között: „*Stephanus sacerdos ecclesie Sancte Virginis [de Besete]*”. 1353-ban ismét említik papjának nevét. Birtokosa a 14. századtól a

Máriássy család. A család története ezután szorosan kapcsolódik a templom történetéhez. Évszázadokon keresztül támogatói a berzétei gyülekezetnek.

16–17. század

A templom már a 16. század óta a református egyházhoz tartozott. A templom toronygombját 1720-ban kettéhasító villám miatt fontos építéstörténeti adatra derült fény. A toronygombban megtalált dokumentum szerint 1561-ben a tornyot javították. Ez lehetett az első jelentős helyreállítás. Feltehetően ekkor épülhetett a templomot körbekerítő, kőből rakott, lőrésekkel ellátott kerítés is.

A templomban a 17. század első harmadát az építkezés, gyarapodás évtizedeként képzelhetjük el a ránk maradt klenódiumpok (kehely, 1631 Máriássy Ferenc és Debreceni Judit adománya), a főhajóban megtalált 1624-ben készített sírkőlap, és a templom homlokzatain, belső falain is megtalálható *graffitik* alapján. Éppen egy ilyen, a homlokzatba karcolt évszám jelent fontos támpontot az építéstörténetben. Krcho János kutatása nyomán az északi homlokzat keleti szakaszán egy 1696-os évszám jelentősen módosította a korábbi elképzeléseket. Az északi mellékhajó építését korábban a templom történetét ismertető szakirodalom alapján, 1723-ra tették. A falon látható évszám szerint azonban már a 17.

században megépült az északi mellékhajó. Feltehetően már ekkor lebontották a román kori hajó északi téglafalát, és megépítették a főhajót és az északi mellékhajót elválasztó pilléreket. A mellékhajót három félköríves záradékú árkádívvel kapcsolták össze a főhajóval. Az széles árkádívek a román kori, majd a gótikában feltehetően megőrzött északi falon álló, négyzet alaprajzú, vaskos pillérekre támaszkodnak. A régészeti kutatás alapján a pilléreket a korai hajófal elbontásával, újonnan építették. Nem tudjuk, hogy erre az építkezésre pontosan mikor került sor, csak annyi bizonyos, hogy 1696 előtt.

A mellékhajó boltozatait váltakozva, zárókódízes és egyszerű élkeresztboltozat fedi. Nincsen adat arra, hogy ugyanekkor a főhajónak milyen lefedése volt. Feltételezhetően fafödémés lehetett. A templom főbejárata ettől kezdve északon nyílt. Az északi kapu szemöldökgyámos keretet imitáló, archaizáló keretével már a 17. század első felében elkészülhetett. Vasalatait, zárszerkezetét megőrizték az újabb ajtószárnyakon.

18–19. század

A 18. században megnövekedett a hívek száma, mert a Rozsnyóról elűzött evangélikusok is itt gyakorolták vallásukat. A század első évtizedeiben is fontos állagmegőrző munkákat végeztek, többször is újraszindelyezték a tetőt, javították,

festették a tornyot, harangszintet alakítottak ki. Továbbra is a Máriássy család volt a fő támogatója a templom fenntartásának, de emellett a gyülekezet tagjai is jelentős adományokkal segítették a munkákat. Ekkor építtethette a Máriássy család a szentély alatt a kriptát, amelyet sokáig bentről lehetett megközelíteni. Lépcsőjének kialakításakor elvágták a román kori szentély alapfalait. A kriptá megépítése bizonyára a szentély aljzatának bontásával, lemélyítésével, azaz jelentős beavatkozással járt. Máriássy Márk 1754-ben ajtót nyitattott az északi ajtóval szemben a hajó déli oldalán. A két ajtóhoz portikuszt építtetett. A román kori fal közepén egy később befalazott ajtónyílás is látható. Elképzelhető, hogy ekkor zárták le a gótikus, déli kaput, vagy esetleg akkor, amikor a külső kriptalejárat készült (1770).

Szószéke és orgonája is volt a gyülekezetnek, de az orgonát a felállítása (1754) után hamarosan (1765) el kellett adniuk. A bevételt a torony javítására fordították. A hívek megnövekedett száma miatt a karzat megfelelő helyét igyekeztek megtalálni a templomban, amely több helyen is volt ezekben az években. Befalazták az újabb déli kapu és újra megnyitották a régi ajtón keresztül, a toronyalj felől a templomot. A karzat a nyugati boltszakaszba került. A templom tornyába harangot öntetnek. Külső lejárát készült a kriptához, a szentély keleti zárófalához csatlakozva, amelyet eleinte

zsindellyel fedtek. A kapu kőkeretén az 1770-es évszám tanúskodik erről. Miután többször leégett, a gyülekezet újjáépítette és bádoggal fedte be.

A barokk átépítés legjelentősebb beavatkozása a főhajó beboltozása volt. A 18. század végén a folyamatos tűzesetek elleni védekezés miatt, mintegy „fél öllel” megmagasították a főhajó falait és négyszakaszos csehsüvegboltozattal fedték le a teret. Erre 1790-1791-ben került sor. Feltehetően ekkor épültek a déli falpillérek és köztük a félköríves árkádok, amelyekben a megnövelt méretű barokk ablakok nyílnak. Támpillérekkel erősítették meg a templomot. A 18. században többször is okozott tűzeset kisebb-nagyobb kárt az épületben, ezért többször javították a tornyot, a toronytetőt, és a templomtetőt is, melyeket ekkor zsindellyel fedtek. A templomban a régi szószék helyett új szószék készül, amelyet címereik tanúsága szerint Máriássy István és felesége, Csoma Zsófia adományozott. A szószék hátlapján 1792-es évszámot mutató felirat tanúskodik erről. A templomban nagyobb lapos kövekből új burkolat készült. A toronyban javították és újraöntették a harangokat. Erre több alkalommal is sor került, mindannyiszor a régi érc felhasználásával.

A toronyban a harangok és az óra számára új faszerkezet készült 1804-ben. 1806-ban megépült az északi kapu magába foglaló díszes portikusz. Az 1820-as, 30-as években festették,

zsindelyezték a templomot. A tűzesetek elkerülésének érdekében elbontották a kerítéshez épített faskamrákat. A toronyórának is új számlap készült. 1856-ban óriási kárt okozó tűzeset történt. Leégett a torony fedele, a faszerkezetek. A jelentős kár okaként említik a toronyból hiányzó boltozatot is. Elpusztultak a harangok, a toronyóra.

A tűzeset után a berzétei és a környékbeli hívek jelentős támogatásával újítták fel az épületet. Zöld mázas kúpcserépekkel vörös cserépfedés készült, amely a fehér mészhabarcossal bizonyára megrendítően ünnepélyes lehetett a Bach-rendszer elnyomása idején. Újraöntötték a harangokat. Felépült ismét a torony, amelyre zsindellyel fedett, gúla alakú sisak készült.

1881-ben a szűkössé vált kriptá kibővítésére a Máriássy család a templom déli oldalán önálló sírboltot építtetett.

1887-ben újra rossz állapotba került a templom, Batta György lelkész, a templom történetének megírója, gyűjtést kezdeményezett, amelynek eredményeként ismét helyreállították az épületet. A tervező Szilvási Nándor rozsnyói építész volt. 1888-ban teljes körű festés készült a templomban. A falak, boltozatok és a fa berendezési tárgyak festésére is megbízást kapott Sávoly Nándor, rozsnyói mester.

A templom orgonájára gyűjtöttek 1905-ben. 1906-ban Szalay Gyula székesfehérvári orgonakészítő mester elkészítette

és leszállították az új orgonát. Az orgonaház elhelyezéséhez át kellett alakítani a karzatot, amelyet Hermány Lajos tervezett meg. Baraksza Lajos lelkész idején, 1924-ben új harang készült az első világháborúba elvitt harang helyett.

Az északi kapu portikusán látható évszám emlékeztet arra, hogy 1968-ban is nagyobb helyreállítás történt, feltehetően ekkor új tető, a templomban betonburkolat készült. Cementes vakolattal javították és újra festették a falakat. Talán ekkor cserélték ki a régebbi ablakokat is.

1999-ben a szlovák műemlékvédelmi hivatal engedélyével és szakmai felügyelete mellett a torony homlokzatának helyreállítása történt. A műemlékvédelmi koncepció alapján az alsó szint homlokzatát az újabb vakolatarchitektúra alól feltárták, és a középkorra jellemző, kanálhátas vakolásmóddal állították helyre a felületet. A felső toronyszinten a lizénás, az ablakokat szalagkeretbe foglaló, barokk vakolatarchitektúra bemutatása történt.

2002 nyarán a tetőcsere során átépítették a szentély felett a falat. Elbontották a középkori oromzatot.

Ezután átfogó kutatási program kezdődött a templom további helyreállításának előkészítésére. Ennek során 2011 körül megújultak a homlokzatok, a közelmúltban a toronyban új lépcső készült

3. Graffitik a meszelésbe karcolva. Könnyen hozzáfértek, mert karzatablak lehetett. A 14. századtól karzat volt itt, 1726-ban még biztosan.

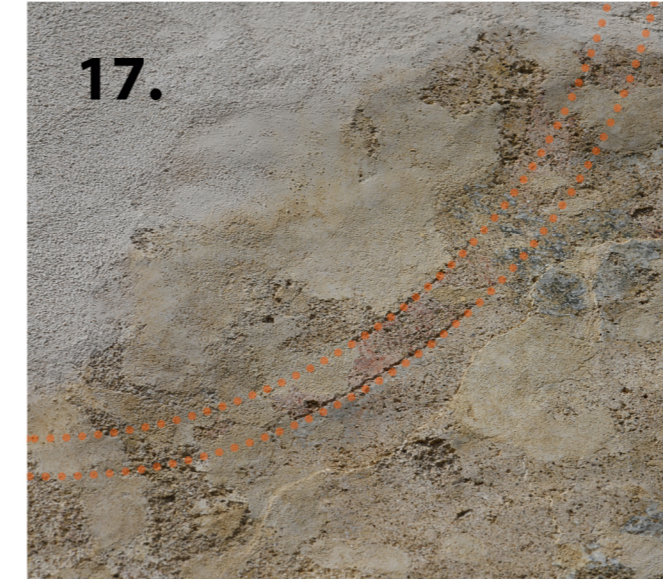

9. A falkorona felmagasítása vegyes (kő, tégl) fal

10. Téglatörmeléből készült köpenyezés a barokk ablak átboltozásán

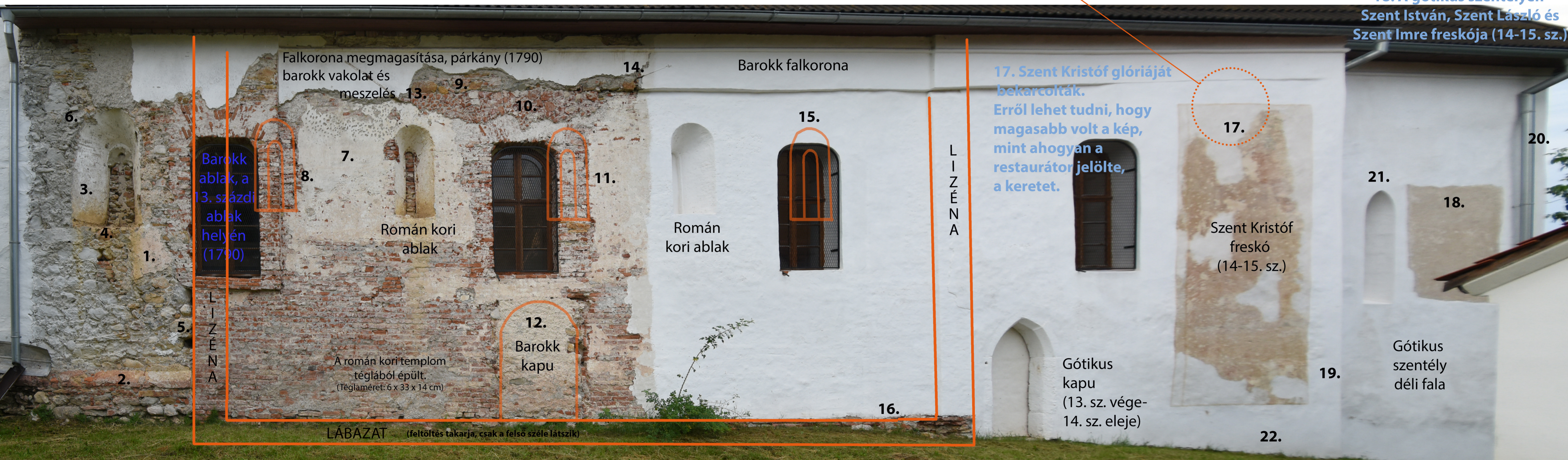
12. A barokk kaput a nagy ablakok építése előtt nyitják, és be is falazzák (1754-1768)

13, 14. A barokk boltozat vonóvasai (1790)

6. Cementes javítás (1968)

18. A gótikus szentélyen Szent István, Szent László és Szent Imre freskója (14-15. sz.)

Falkorona megmagasítása, párkány (1790) barokk vakolat és meszelés

Barokk falkorona

17. Szent Kristóf glóriáját bekarcolták. Erről lehet tudni, hogy magasabb volt a kép, mint ahogyan a restaurátor jelölte, a keretet.

17.

Szent Kristóf freskó (14-15. sz.)

21.

18.

Gótikus szentély déli fala

19.

22.

Gótikus kapu (13. sz. vége-14. sz. eleje)

16.

Román kori ablak

15.

11.

Román kori ablak

7.

8.

Barokk ablak, a 13. százdi ablak helyén (1790)

12. Barokk kapu

A román kori templom téglából épült. (Téglaméret: 6 x 33 x 14 cm)

LÁBAZAT (feltöltés takarja, csak a felső széle látszik)

L I Z É N A

GÓTIKUS BŐVÍTMÉNY (14. SZ.)

ROMÁN KORI TEMPLOM (13. SZ.)

GÓTIKUS BŐVÍTÉS (13. SZ. VÉGE-14. SZ.)

- 1. Gótikus vakolat és meszelés
- 2. Gótikus lábazati párkány (14. sz.)
- 4. Vízszintes könyöklőpárkány
- 5. A gótikus törtkőfalat bekötés nélkül építették a 13. századi falsarokhoz

- 7. Korai vakolatréteg meszeléssel, felpikkelve
- 8. A román kori ablak jobb széle maradt meg a barokk ablakbővítés után

A román kori vakolat a falzóhabarcs, amit elkentek a téglákon

11. A román ablak jobb szára került elő

- 15. A többi elhelyezkedése alapján itt is lehetett egy román ablak

16. Román kori lábazati párkány Profilja: hengertag, rézsű

22. Nincs gótikus lábazat, mint nyugaton

21. A szentély déli ablaka alig különbözik a román ablakoktól

19-20. A keleti gótikus bővítéskor nem építettek támpilléreket, mint nyugaton

Műemléki értékleltár

Megnevezés	Az északi „mellékhajó” homlokzatai		
Lokalizáció	<p>A mellékhajóként kialakított északi bővítmény hosszú északi és rövid nyugati homlokzata. Kelet felé egy támpillér után alig kiugró falsarokkal végződik, itt csatlakozik a sekrestye északi falához. A nyugati szakasz közvetlenül csatlakozik a toronyhoz. Az északi homlokzat közepén nyílik a templom bejárata, előtte előcsarnok csatlakozik hozzá (l. alább).</p>		
Leírás	<p>Északi homlokzat: A kb. 26 m hosszú homlokzatot három különböző méretű és alakú támpillér tagolja. A szélsők közül egyik sem a falsarkon áll, hanem a falsaroktól kissé távolabb, merőleges helyzetben. A támpillérek kb. azonos magasságig emelkednek, párkány nincs fölöttük. (Korábbi párkányra utaló nyom, egy alig kiugró sáv, a K-i falsaroknál figyelhető meg.) A homlokzatnak lábazata nincs.</p>	17. sz.	
	<p><i>Ny-i támpillér:</i> rövid, de széles, rézsús támpillér.</p> <p><i>Falcsonk (?):</i> közvetlenül az előcsarnok K-i oldalánál, az ereszcsonk alatt a talaj fölé emelkedő, szabálytalan kövekből álló „padka” figyelhető meg. Úgy tűnik, hogy a homlokzati fallal azonos struktúra, ezért visszabontott támpillérnek gondoljuk.</p>	támpillérek: 17. sz.	
	<p><i>Középső támpillér:</i> rézsús oldalú támpillér.</p> <p><i>K-i támpillér:</i> Erősen kiugró, függőleges, meredek rézsúvel (betonlap) lezárt támpillér. Homlokoldalának alsó, íves kiszélesedése a szabálytalan falazás következménye.</p>	betonlap: 1968	
	<p><i>Ny-i ablak:</i> A többinél szélesebb, lapos kosáríves záradékú, rézsús félköríves nyíló, félköríves, kőkeretes ablak. <i>Vasrács:</i> a kőkeretbe rögzítve, egy függőleges elem három vízszintes pálca van átfűzve.</p>	ablakok: 17. sz.	

	<p><i>Középső ablak:</i> szabálytalan, szegmensíves, rézsús fülkében nyíló keskeny, félköríves résablak. Kőkeret a záradéknál és a könyöklőnél látszik. <i>Vasrács:</i> függőleges pálca, ami a kőkeretek előtt van a falba rögzítve, tehát utólagos.</p> <p><i>K-i ablak:</i> szabálytalan, szegmensíves, rézsús fülkében nyíló keskeny, félköríves résablak. Kőkeret a záradéknál látszik. Vasrács nincs.</p> <p><i>Felületképzés:</i> változó vastagságú, helyenként a fal egyenetlenségeit követő vakolat, rajta fehér meszelés. A meszelés alatt korábbi, felpikkelt vakolatszigetek figyelhetők meg a középső és a Ny-i ablak alatt és a Ny-i falsaroknál.</p> <p><i>Emléktábla:</i> könyv alakú, fekete kőlap gravírozott betűkkel. A reformáció 500. évfordulójára.</p> <p>A homlokzat fölött a középkori hajó („főhajó”) északi homlokzatának legfelső, keskeny, meszelt sávja látszik. (Erről a falról bővebben l. a Tetőtér leírását).</p> <p>Nyugati homlokzat: A toronyhoz csatlakozó homlokzat tagolatlan, a „mellékhajót” fedő lapos félnyeregvetőnek megfelelően lezárása rézsús. Lábazat nincs.</p> <p><i>Felületképzés:</i> változó vastagságú, helyenként a fal egyenetlenségeit követő vakolat, rajta fehér meszelés. A meszelés alatt korábbi, felpikkelt vakolatszigetek figyelhetők meg.</p>	<p>17. század</p> <p>17-20. század</p> <p>2017.X.31. nem műemléki érték</p> <p>17. sz.</p> <p>17-20. sz.</p>	
<p><i>Állapot</i></p>	<p>Jó. Vizesedik.</p>		
<p><i>Történet</i></p>	<p>A mellékhajót datálja a homlokzaton keleti szakaszán bekarcolt 1696-os évszám, tehát a 17. században már megépült.</p> <p>1806: megépül az északi kaput magába foglaló portikusz</p> <p>1968: javítják a támpilléreket, a falat, a portikuszt (évszám a portikusz oromzatán)</p> <p>2008: homlokzatkutatás (Krcho János)</p> <p>2011 körül: homlokzathelyreállítás</p>		

<i>Kutatási kérdések</i>	<p>Párkány: a K-i falsaroknál jelentkező sáv esetleg egy korábbi párkány maradványa</p> <p>Támpillérek: falcsatlakozások, periodizáció. Miért különböznek ennyire?</p> <p>Visszabontott támpillér az előcsarnok K-i oldalán. A támpillérek kiosztása alapján feltételezhető, hogy a bejárat másik oldalán is volt egy, amit vagy szintén visszabontottak az előcsarnok építésekor, vagy felhasználtak ahhoz, s ez most az előcsarnok Ny-i falának része.</p> <p>Az ablakok régies formája esetleg tudatos archaizálás?</p> <p>A Ny-i ablak formája miért tér el a többitől? Esetleg bővítéssel alakult ki?</p> <p>Korábbi vakolatok, azokon esetleg festések</p>	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó, kisebb javítások lehetségesek.	
<i>Javaslat</i>	<p>A csapadékvíz elvezetése</p> <p>Történeti értékű vakolatok miatt csak részleges vakolatjavítás lehetséges. A graffitik is megőrzendők.</p> <p>A támpillérek fedésére autentikus megoldás szükséges (zindely vagy kőlap), összhangban a többi támpillérrel és a tetőfedésekkel.</p>	

<i>Megnevezés</i>	Az északi előcsarnok		
<i>Lokalizáció</i>	<p>Az északi „mellékhajó” közepén nyíló bejárat előtt álló, megközelítőleg négyzet alaprajzú, csehsüvegboltozatos, nyeregtetővel fedett előcsarnok. Bejárati nyílása félköríves, oldalain egy-egy szintén félköríves, mellvédés árkád nyílik a szabadba. Járófelület: simított beton.</p>		
<i>Részletek</i>	1806-os évszám: Bejárata fölött vakolatból formázott évszám jelzi az előcsarnok építésének idejét.	1806	
	<i>Boltozat:</i> a csehsüvegboltozatot a széleken vakolatból húzott sávok, közepén mélyített, kör alakú mező díszíti.	1806	
	<i>Kapu kőkerete:</i> A templomkapu kőkerete archaizáló, egylépcsős bélétes keret, záradéka szemöldökgyámos nyílást idéz.	17. sz.	
<i>Simított beton járófelület.</i>	1968	1968	

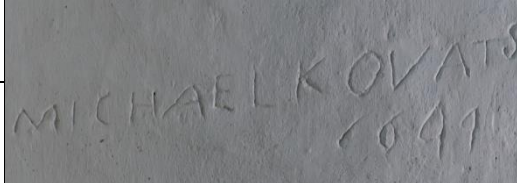
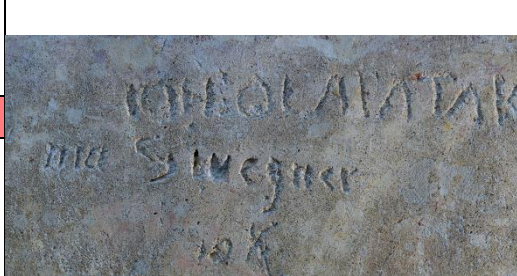

	1968-as évszám: az oromzatban, a vakolatba mélyítve	
<i>Állapot</i>	Jó. A falak alján vizesedés mutatkozik, a vízvezetés nincs megoldva, az ereszcsonorna a falak tövébe vezeti a vizet.	
<i>Történet</i>	A 17. században épült „mellékhajóhoz” 1806-ban építették az előcsarnokot. A helyén eredetileg támpillérek állhattak. A K-i oldalon az előcsarnok új falát közvetlenül a régi támpillér mellett építhették, talán ennek a csonkja látható ma is. Ha a kapu Ny-i oldalán is volt támpillér, azt vagy belefoglalták az előcsarnokba, vagy pontosan a helyén építették az előcsarnok nyugati falát. 1968: helyreállítás 2008: Krcho János 2011 körül: homlokzathelyreállítás	
<i>Kutatási kérdések</i>	A kapu (és kőkerete) valószínűleg a mellékhajó építésekor készült, ezt igazolni szükséges. Ny-i fala talán egy támpillér helyén vagy annak felhasználásával épült.	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó, kisebb javítások lehetségesek.	
<i>Javaslat</i>	Falkutatás A csapadékvíz elvezetése A beton járófelület cseréje Hosszú távon a tető héjazatának cseréje Csak részleges vakolatjavítás lehetséges.	

Megnevezés	A sekrestye homlokzatai		
Lokalizáció	<p>A szentély É-i oldalán, K felé lejtő terepen álló, téglalap alaprajzú sekrestye K-i fala a szentély egyenes zárófalának folytatása, azzal azonos struktúra. Hosszabb É-i fala nekifut az északi „mellékhajó” falának, mely alig valamivel É-abbra húzódik. Találkozásuknál tehát alig kiugró falsarok van. Ablak csak a K-i falon nyílik, középtengelyben. Párkány, lábázat nincs.</p>		
Részletek	Ablak: a K-i fal középtengelyében nyíló félköríves, rézsús ablak a nyílásnál alig kiugró kerettel. A vékony meszelés látni engedi a faragott kőelemeket.	13. sz.	
	Vasrács: a keretbe rögzített, 3 vízszintes elemen egy függőleges pálca van átfűzve és a keretbe rögzítve.	19. sz.?	
	Felületkezelés: a kőfal egyenetlenségeit néhol látni engedő, változó vastagságú vakolat, rajta fehér meszelés.	13-20. sz.	
Állapot	Jó. A vízelvezetés nincs megoldva, az ereszcatorna a falak tövébe vezeti a vizet.		
Történet	<p>A sekrestye biztosan a reformáció előtt épült, valószínűleg a templommal egyszerre, vagy kevéssel az után. A hasonló (egyenes szentélyzáródású) templomok esetében ez pl. Baktalórántháza esetében történt így. Eredeti oromfala a szentély oromfalához csatlakozott.</p> <p>Eredeti oromfala a szentély oromfalához csatlakozott. 2002-ben ezt a szentély oromfalával együtt elbontották, és kontyolt tető készült.</p> <p>2011 körül: homlokzathelyreállítás</p>		
Kutatási kérdések	<p>A sekrestye egyszerre épült-e a szentéllyel?</p> <p>A K-i fal eredeti formája: oromzatos volt-e?</p> <p>A sekrestye funkcióhoz kapcsolódó kézmosófülke vízelvezető nyílását lehet keresni.</p> <p>Korábbi vakolatok, azokon esetleg festések</p> <p>Az oromfal (és a nyeregtető) eredeti formája.</p>		
Értékelés	Megtartandó, kisebb javítások lehetségesek.		

<i>Javaslat</i>	<p>Falkutatás</p> <p>A csapadékvíz elvezetése</p> <p>Csak részleges vakolatjavítás lehetséges.</p> <p>A műszaki problémák megoldása után javasoljuk a szentély és a sekrestye eredeti oromfalának és tetőformájának rekonstrukcióját. Ez a keleti falak oromzatának visszaépítését és új nyeregtető készítését jelenti. (A részleteket kutatás alapján lehet megtervezni.)</p>	
-----------------	--	---

<i>Megnevezés</i>	A szentély homlokzatai		
<i>Lokalizáció</i>	<p>A K felé lejtő terepen álló, megközelítőleg négyzet alaprajzú (egyenes záradéku) szentély alig keskenyebb a hajónál, és É felől vele azonos hosszúságú sekrestye csatlakozik hozzá. A D-i oldalon, a hajófalhoz tehát alig kiugró falsarokkal csatlakozik, K-i fala pedig a sekrestye falával azonos struktúrát képez. A K-i fal középtengelyében és a D-i fal belső középtengelyében nyílnak a szentélyt megvilágító, gótikus ablakok.</p> <p>A K-i falhoz aszimmetrikus helyzetben két támpillér épült. Közöttük kripta épült (lásd alább).</p> <p>Lábazat nincs, a falakat vékony, profilált párkány zárja le.</p>		
<i>Részletek</i>	<p><i>K-i ablak:</i> Félköríves, rézsús fülkében nyíló, keskeny, hosszú, kőkeretes ablak, háromkaréjos záradékkal. Rács nélkül, üvegezett.</p>	<p>13. sz. (2011 körül: rekonstrukció)</p>	
	<p><i>D-i ablak:</i> a csúcsíves, rézsús fülkében nyíló, csúcsíves ablak a nyílásnál alig kiugró kerettel. Faragott köelemek nem látszanak.</p>	<p>13. sz.</p>	

	<p><i>Vasrács:</i> a keretbe rögzített, 3 vízszintes elemen egy függőleges pálca van átfűzve és a keretbe rögzítve.</p> <p><i>Támpillérek:</i> a lejtős terepen a szentély megtámasztására utólag két támpillér épült lapos törtkövekből. Mindkettő hosszú, de alacsony, csak az ablak magasságáig érnek. Oldaluk és tetejük is rézsús. Lezárásuk valószínűleg betonlap, rajta betoncserép.</p> <p><i>Párkány:</i> mindkét homlokzati falat alacsony, lapos profilú párkány zárja le.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> a kőfal egyenetlenségeit néhol látni engedő, változó vastagságú vakolat, rajta fehér meszelés.</p> <p><i>Freskótöredék:</i> a D-i fal ablakának magasságában, a K-i oldalon nagyobb felületen freskókat tártak fel és restauráltak. A felpikkelt felületen nagyon kevés festéknyom maradt, a vakolat textúrája azonban elárulja, hogy három szent álló figurája volt itt. 14-15. századi (trecento) megoldás, hogy a szentek nimbuszait sugarasan bekarcolták a friss vakolatba. Beállításuk szimmetrikus: a két szélső a közepén ábrázolt, tehát a legelőkelőbb helyet elfoglaló alak felé fordult. A szentek azonosítására sajnos nincs több támpontunk, de valószínű, hogy a három szent magyar király, István, Imre és László volt itt megfestve.</p> <p><i>„Hic fuit” bekarcolások:</i> a D-i fal két szélén, kb. szemmagasságban a régi vakolatba karcolt „graffitik” látszanak. A Ny-i oldalon: MICHAEL KOVATS 1699, a K-i oldalon: ADAM és M.TOLNA[I]. További betűk is látszanak kissé magasabban.</p>	<p>19. sz.?</p> <p>17. sz.? (1770, vagy előtte)</p> <p>20. sz. k.</p> <p>19. sz.?</p> <p>13-20. sz.</p> <p>1330-1420 között</p> <p>17. sz.</p>	
<i>Állapot</i>	Kielégítő. A falak alulról erősen nedvesednek, mert az ereszcatornák nincsenek elég messzire vezetve. A vakolat az alsó részeken hiányos. A párkány hiányos.		
<i>Történet</i>	Egy fénykép alapján tudjuk, hogy a szentély egyenes zárófala eredetileg oromfalas volt. (Ez megfelel az egyenes záródású, keresztboltozatos szentélyű 13. századi templomtípusnak is.) Ugyanígy oromfal emelkedett a diadalív fölött is, ezek között volt a szentélyt fedő nyeregtető. A sekrestye ekkor féloromzattal		

	<p>kapcsolódott a szentélyhez, s talán egy tető alá vonták a szentéllyel. Az oromfalakat 2002-ben bontották el. Ugyanekkor a szentély és a sekrestye közötti fal padlástérbe eső részét is elbontották, majd téglából újrarakták az új tetőnek megfelelően. A szentély és a sekrestye fölé külön-külön kontyolt tetőt építettek. A hajó magasabb gerincű tetejét ekkor oromfal helyett ácsszerkezetű, kívülről oromfalnak látszó szerkezettel kapcsolták össze. (Ugyanerről lásd még a Padlástér leírását.)</p> <p>A támpillérekről nem tudjuk, hogy a kriptával egyszerre épültek-e, vagy azok előtt.</p> <p>1790: valószínűleg a hajó boltozatának építésekor, a hajóablakok kialakításával egyszerre a K-i szentélyablakot kitágították úgy, hogy a középkori ablaknak csak a záradéka maradt meg.</p> <p>2011 körül: homlokzathelyreállítás, a K-i ablak középkori formájának rekonstrukciója</p>	
<p><i>Kutatási kérdések</i></p>	<p>Korábbi vakolatok, azokon esetleg festések</p> <p>A támpillérek utólagossága hitelesítendő, kronológiájuk tisztázandó a kripta és a többi támpillér viszonylatában.</p> <p>Gótikus támpillérek voltak esetleg? (Nem valószínű.)</p> <p>Az oromfal (és a nyeregtető) eredeti formája.</p>	
<p><i>Értékelés</i></p>	<p>Megtartandó, kisebb javítások lehetségesek.</p>	
<p><i>Javaslat</i></p>	<p>Falkutatás</p> <p>Csak részleges vakolatjavítás lehetséges (kutatói felügyelet!), freskók és történeti vakolatok előkerülésére kell számítani.</p> <p>Legfontosabb a csapadékvíz elvezetése a templomtól.</p> <p>A támpillérek, a K-i fal és a kripta csatlakozásain a bádgozásokat felül kell vizsgálni.</p> <p>A támpillérek fedésére autentikus megoldás szükséges (zindely vagy kőlap), összhangban a többi támpillérrel és a tetőfedésekkel.</p>	

	A műszaki problémák megoldása után javasoljuk a szentély és a sekrestye eredeti tetőformájának rekonstrukcióját. Ez a keleti falak oromzatának visszaépítését és új nyeregvető készítését jelenti. (A részleteket kutatás alapján lehet megtervezni.)	
--	---	--

Megnevezés	A kriptá		
Leírás	<p>A szentély alatt kialakított temetkezőhely bejárata részben a lejtős talajba mélyítve, a szentély zárófalát támasztó (utólagos) támpillérek között nyílik. A templomon kívül rész a kriptá előcsarnoka, reprezentatív homlokzata K felé néz, nyeregvető fedí. A teljes kriptá nyújtott téglalap alaprajzú. A templom felől nincs lejárata.</p>		
Részletek	<p><i>Homlokzat:</i> A középén nyíló széles, de alacsony, vízszintes záradéku, kőkeretes bejárat két oldalán sima törzsű féloszlopok alkotnak aediculaszerű keretet. Hasáb alakú fejezetüket kezdetleges, ión volutákat idéző laposdomborművű ornamentika díszíti. Az oszlopfejezetek zárópárkánya egybeesik a homlokzatokon körbefutó, vékony párkánnyal, mely a bejárat fölött meredek ívben kiemelkedik – mintha a homlokzat központi helyén elhelyezett díszítményt kereteznék. Az íves párkány a lapos, íves oromzaton megismétlődik.</p> <p><i>Kőkeretes kapu:</i> vízszintes záradéku, kőkeretes kapu. Bal szárkövén, a zár helyén durva sérülésnyomok mutatják, hogy többször betörték a kriptába. A szemöldökgerendán a kriptá külső lejárata építési évszáma olvasható: [...]OM 1770. A szalagkeretes szárkövek tetejét már alig észrevehető, fejezetszerűen kialakított, ívesen lemetszett sarkú, mélyített tükrök díszítik, bennük ornamentikával. A kőkereten többrétegű meszelés alatt sötétszürke festés nyomai láthatók.</p> <p><i>Kovácsoltvas rács zárja le a kaput:</i> kifelé nyíló, két gyámolított pipapánton forduló, vízszintes hosszúpántokhoz vékony, függőleges négyzetvasak vannak szegecselve. Középen karikasor merevíti a</p>	1770	
	1770		

	<p>szerkezetet, felső pánt felett pedig a függőleges elemek félkörívben egymásba kapcsolódnak. A félköríveket „sugarak” kapcsolják össze, melyek végén finom leveleskék vannak, középen pedig egy rozetta. A rácsot dobozzár rögzítette a kőkerethez. A bejáratnak jelenleg egy belső deszkaajtaja is van, ez azonban későbbi.</p>	1770	
<p><i>Belső</i></p> <p>A kriptá két részből áll. A templomon kívül eső előtérből nyílt a templom szentélye alatt kialakított kriptá. Ez utóbbi most megközelíthetetlen, mert a közelmúltban biztonsági okokból az ide vezető ajtót befalazták.</p> <p><i>Előtér:</i> megközelítőleg négyzet alaprajzú, csehsüvegboltozatos tér, mely megvilágítást egyedül a bejáratú ajtón keresztül kap. A téglafalakat vakolat borítja, melyet kék festés díszít. A temetkezőhely felé széles, alacsony, fakeretes ajtó vezet.</p> <p><i>Temetkezőhely:</i> nem ismert.</p>			
<p><i>Állapot</i></p> <p>Elhanyagolt, a templom legveszélyeztetettebb része.</p> <p>Homlokzat: vizesedés nyomai látszanak.</p> <p>Kőkeret: (A bal oldali szárkő sokkal sérültebb.) Mállik, különösen az alsó részek</p> <p>Vasrács: erősen rozsdásodik, az időjárásnak kitett, pusztul.</p> <p>Előtér: a vakolat nagy felületeken lehullott.</p> <p>Temetkezőhely: nem ismert.</p>			
<p><i>Történet</i></p> <p>A kriptá külső lejárátát magába foglaló építmény 1770-ben épült (valószínűleg a támpillérekkel egyszerre), a szentély alatti temetkezőhely azonban korábbi. Máriássy Márk építtette családi temetkezőhelynek, valószínűleg a 18. század közepén (Az itt eltemetettek felsorolása: Batta/90.). A templom szentélyének lemélyítésével, majd boltozásával alakították ki. A kriptá 1881-ig volt használatban, ekkor épült a családi sírbolt a déli oldalon. A kriptába még a közelmúltban is többször betörték, ezért a belső ajtót befalazták, az előteret pedig eltorlaszolták.</p>			
<p><i>Kutatási kérdések</i></p> <p>A támpillérek és a kriptá falainak kapcsolata. A kriptá eredeti közlekedőrendszere, kapcsolata a szentéllyel.</p>			

	A „timpanonban” nem volt díszítmény, címer, vagy felirat? Esetleg valamilyen applikált dísz lenyomata?	
<i>Értékelés</i>	Önmagában is nagyon értékes a 18. századi kripta, az pedig egészen különleges, hogy a középkori templom szerves részét képezi.	
<i>Javaslat</i>	Ha könnyen leemelhető (és elvihető), a kovácsoltvas rácsot fedett, biztonságos helyen javasoljuk őrizni a helyreállításig. A csapadékvíz elvezetése, a csomópontoknál a bádogozások felülvizsgálata. Falkutatás, a színezések vizsgálata. Csak részleges vakolatjavítás lehetséges. Javasoljuk a kripta, vagy legalábbis a kripta előterének helyreállítását. Ehhez szükséges gondoskodni a biztonságról. A kőkeret és a kovácsoltvas rács helyreállítása restaurátori feladat.	

<i>Megnevezés</i>	A templomhajó déli homlokzata	
-------------------	--------------------------------------	--

<p><i>Leírás</i></p>	<p>A templomhajó D-i homlokzati falához Ny-on megszakítás nélkül csatlakozik a torony D-i fala, K-en pedig falsarokkal kapcsolódik a hajónál alig keskenyebb szentélyhez. A hosszú homlokzati falat négy nagyméretű, (a hajó boltszakaszainak megfelelően) egymástól azonos távolságban lévő kosáriréses ablak tagolja. A két Ny felőli ablakközben és a homlokzat Ny-i végén egy-egy középkori ablak látható fülkeként befalazva. A két K felőli ablak között a falsík vált, a K-i szakasz kissé előbbre lép. Az így kialakult saroktól K-re csúcsíves, kőkeretes kapu van fülkeként befalazott állapotban. A homlokzat K-i végén nagy felületen freskót tártak fel.</p> <p>A homlokzatot párkány zárja, mely követi a falsíkváltást, és a diadalívnél a hajó rövid, K-i falára is átfordul.</p> <p>A fal Ny-i feléről eltávolították az új vakolatokat, így megfigyelhetők az építéstörténeti jelenségek. (ezek értelmezését lásd az alábbi rajzon.)</p>	
<p><i>Részletek</i></p>	<p><i>K-i és középső (román) ablakfülke:</i> félköríves, tölcséres fülkében nyíló félköríves ablakok faragott téglából készült záradékkal és téglaszárakkal. Több rétegű vastag meszelés borítja. Belülről befalazva, kívülről a befalazást kibontották, így fülkeként jelennek meg.</p> <p><i>Ny-i (gótikus) ablakfülke:</i> félköríves, rézsús ablakfülkében nyíló csúcsíves, háromkaréjos „mérműves” záradékkal. A „mérmű” alatt a szárkövek hiányoznak. A széles rézsún több meszelésréteg „hic fuit” bekarcolásokkal (pl.: „1726”, „Szalai”, „Barta”). Ezek arról tanúskodnak, hogy az ablak egykor könnyen elérhető magasságban volt, Minden bizonnyal tehát karzatablacról van szó. Utóbb két oldalról befalazták, majd a kutatáskor a külső befalazást kibontották.</p> <p><i>Barokk ablakok:</i> a középkori ablakoknál jóval szélesebb és magasabb, kosáriréses ablakok (3 db).</p>	<p>13. sz.</p> <p>14. sz.?</p> <p>1790</p>

	<p><i>Gótikus kapu:</i> Csúcsíves kapu egyszerű, rézsús profilú kőkerettel, küszöbkővel. A csúcsív bal oldalát egyetlen kő, jobb oldalát egy hosszabb és egy rövidebb kő alkotja, ezért formája aszimmetrikus. Belülről befalazva, kívülről fülke.</p> <p><i>Román lábazat:</i> A homlokzat K-i felén, a terep lejtése miatt észlelhető a román kori téglatemplom lábazata. Profilja: egy téglavastagságú félhengertag alatt rézsú.</p> <p><i>Román lizénák:</i> a román kori templom K-i és Ny-i sarkát egy-egy lizéna hangsúlyozta. A Ny-i jól látható a Ny-i barokk ablak szélének vonalában, a gótikus kapu(fülke) melletti falsíkváltás, mely a párkányig felnyúlik.</p> <p><i>Gótikus lábazat:</i> A homlokzat Ny-i részén, a toronyhoz kapcsolódó gótikus (törtkő) falszakaszon egyszerű, rézsús lábazat faragott kövekből.</p> <p><i>Történeti vakolatok:</i> A homlokzat Ny-i felén láthatóan, K-i felén lemeszelve nagy felületen középkori vakolatok maradtak meg.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> Ny-i rész: „kutatót” állapot, az újabb vakolatokat eltávolították, így jól látható a gótikus törtkő és a román kori téglavaszövet a barokk átalakításokkal. K-i rész: vékony, felületkövető vakolat meszeléssel.</p> <p><i>Freskótöredék:</i> a diadalívnél a fal szinte teljes magasságában Szent Kristóf-kép volt, melynek feltárták és restaurálták a nagy felületen megmaradt hordozó vakolatát. A nagyon kevés festéknyom alapján a keretek és figurák alig értelmezhetők.</p>	<p>14. sz.?</p> <p>13. sz.</p> <p>13. sz.</p> <p>15. sz.?</p> <p>13-18. sz.</p> <p>1330-1420 között</p>	
<i>Állapot</i>	<p>A homlokzat Ny-i felén a vakolat szinte teljesen le van verve, K-i fele vakolt, illetve restaurált.</p> <p>A csapadékvíz elvezetése nincs megoldva, az ereszcatornák a falak tövébe vezetik a vizet.</p>		
<i>Történet</i>	<p>13. sz. közepe: megépül a román stílusú templom</p> <p>14. sz.: megépül a gótikus templom a szokatlanul hosszú templomhajóval.</p>		

	<p>15. sz: megépül a gótikus torony a hajó szélességében. A régi hajó és a torony közötti szakaszban karzat épül.</p> <p>1754-ben egy ajtót vágnak a két román kori ablak között.</p> <p>1768-ban befalazzák a gótikus D-i kaput.</p> <p>1790: a hajó beboltozásakor befalazzák a középkori ablakokat, és újakat vágnak a falba.</p> <p>2003: restaurátori kutatás</p> <p>2011 körül: részleges homlokzathelyreállítás</p>
<i>Kutatás</i>	<p>Kőrestaurátori vizsgálat.</p> <p>A D-i fal helyreállítása előtt hitelesítő falkutatást szükséges végezni a kivitelezői állványról.</p> <p>Gótikus kapu: aszimmetrikus formája esetleg pótlásra, másodlagos helyzetre utal?</p> <p>A gótikus ablak átboltozása</p> <p>A befalazott ajtónyílás építésének ideje, formája.</p> <p>A 2 töredékes, román kori ablak</p> <p>A K-i lizéna és a párkány viszonya (13. sz.-i párkány?)</p>
<i>Értékelés</i>	<p>A templom építéstörténeti periódusai a legjobban erről a homlokzatról olvashatók le. Különleges, hogy 3 középkori periódusa is van a templomnak, de az ezek utáni korszakok hozzátételei is értékesek, megtartandók.</p>
<i>Javaslat</i>	<p>Kőrestaurátori vizsgálat és terv alapján végezhető a faragott kő- és téglaelemek helyreállítása.</p> <p>A D-i homlokzaton feltárt (és még lappangó) részletek védelme és megőrzése a legfontosabb feladat. További beavatkozások csak kutatói felügyelet mellett végezhetőek.</p> <p>A feltárt részletek dokumentálása és értelmezése megtörtént, de bármilyen építészeti beavatkozás előtt ezt meg kell ismételni.</p> <p>További kutatások a tervezett beavatkozások függvényében szükségesek lesznek.</p>

Helyreállítás: a K-i szakaszon az építéstörténeti jelenségeket, műformákat bemutató, didaktikus helyreállítás történt. Ez a szemlélet folytatható a Ny-i részen is. (Az alábbi részletekhez lásd alább a magyarázó rajzot.)

román és gótikus ablakfülke: a hozzájuk tartozó vakolatrétegek értékesek, megőrzésük, bemutatásuk restaurátori feladat. A *graffitiket* dokumentálni és értelmezni kell. Fülkeként bemutathatók.

két román ablak töredéke: további kutatás alapján jelzésszerűen bemutathatók

román templom délnyugati sarka: a román és a gótikus periódus találkozási különösen érdekes, ezért bemutatását javasoljuk.

román templom homlokzattagoló lizénája: bemutatandó, de az ablaknál kiugró homlokzati sík zavaró lesz. Mivel azonban a barokk ablakkeretet nem lehet visszavésni, ezt vállalni kell.

román és gótikus lábazatok: restaurátori konzerválás, bemutatás. A román lábazati profil minimális habarcskiegészítése szükséges lehet (restaurátori munka).

befalazott ajtó: további kutatás eredményének függvényében bemutatható

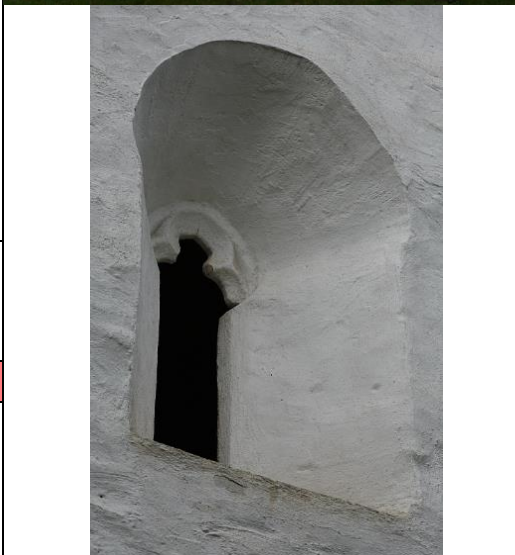
vakolatok: restaurátori javaslat alapján bemutathatók. A homlokzat többi része visszavakolható. Restaurátori útmutatás alapján végezhető feladat.

a gótikus (Ny-i) rész a toronnyal együtt kezelendő. Mivel itt építési periódushatár van, meg kell különböztetni a gótikus részt a romántól. Erre a vakolat textúrája is alkalmas lehet, hiszen a vékony, gondosan elsimított falazóhabarcsból kialakított román kori vakolat egyértelműen megkülönböztethető a vastagabb, durvább gótikustól – ezt akár imitálni is lehetne. Sajnos ez a megkülönböztetés nem vihető végig következetesen, mert a homlokzat K-i fele már elkészült, és itt egységesen vékony, felületkövető vakolatot használtak a román és a gótikus részen is. Problémát jelent az is, hogy a már elkészült rész határa pont a román kori homlokzatszakaszon van. Mindezek miatt úgy tűnik, hogy a periódusok didaktikus megkülönböztetése csak a meszelés árnyalatával lesz lehetséges. Ezt ki lehet terjeszteni a már elkészült felületekre is.

	<p><i>Restaurátori feladatok:</i> történeti vakolatok konzerválása, bemutatása. Faragott kő- és téglaelemek konzerválása. A nyers falfelületek visszavakolásának felügyelete.</p>	
--	---	---

<i>Megnevezés</i>	A torony homlokzatai: alsó rész		
<i>Leírás</i>	<p>A hajóval azonos szélességű torony kb. négyzet alaprajzú, sarkait átlós támpillérek erősítik. A három alsó toronyszint homlokzata tagolatlan, övparkány zárja. Lábazata a támpillérekre is ráfordul. A torony bejárata a Ny-i oldalon nyílik. Mindössze egy ablaka van, az első emelet D-i oldalán.</p>		
<i>Részletek</i>	<p><i>Gótikus Ny-i kapu:</i> alacsony, csúcsíves záradékú, kőkeretes kapu. Egyszerű, rézsús profil gúla megállítással. A kapu előtt és a kapuban a járószint betonozott. Az eredeti küszöböt nem ismerjük.</p>	15. sz.	
	<p><i>Támpillérek:</i> a torony két sarkán álló lépcsős támpillérek. A rézsűket valószínűleg betonlap fedí, ezen betoncserép van, alattuk a vízvetők profilja eltorzult, de talán gótikus faragványok lehetnek.</p>	20. sz.	

	<p><i>Gótikus ablak:</i> a 2. emelet D-i falának közepén nyíló ablak rézsús fülkéje csúcsíves, a nyílás kőkeretes, háromkaréjos „mérművel”.</p> <p><i>Gótikus lábazat:</i> a falakon és a támpilléreken is végigfutó egyszerű, rézsús, faragott kövekből kialakított lábazat.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> a törtkő falazat egyenetlenségeit mutató, változó vastagságú (valószínűleg többrétegű) vakolat fehér meszeléssel. Több vakolatréteg a kapu bélében figyelhető meg.</p>	<p>15. sz.</p> <p>15. sz.</p> <p>15-20. sz.</p>	
<i>Állapot</i>	<p><i>Lábazat:</i> a támpillérek végeinél hiányos, máshol erősen szétmállott, az eredeti, faragott forma a felismerhetetlenségig torzult. A kimállott részeken növények telepedtek meg.</p>		
<i>Történet</i>	<p>A tornyot később építették a hajó Ny-i végéhez, annak teljes szélességében. A hajó és a torony között rövid szakaszt hagytak, ahol minden bizonnyal karzat épült.</p> <p>1561: a tornyot javították (irat a toronygombban)</p> <p>1720: villám csapott a toronyba</p> <p>1768: a torony „rég befalazott” ajtaját újra kinyitották</p> <p>1888: befejezték a torony helyreállítását, kijavították a toronyórát (Molnár József rozsnói géplakatos)</p> <p>1968 előtt: a fényképek tanúsága szerint az alsó toronyszinten is lizénák voltak</p> <p>2002: helyreállítás (az alsó szinten a lizénák helyett kanálhátas vakolat készült)</p>		
<i>Kutatósi kérdések</i>	<p>A támpillérek vízvetőinek profilja</p> <p>Az övpárkány kialakítása és keletkezésének ideje</p> <p>A kapu küszöbköve megvan-e a beton alatt?</p>		
<i>Értékelés</i>	<p>Megtartandó, változtatás nem, csak lokális javítások lehetségesek.</p>		
<i>Javaslat</i>	<p>A legsürgősebb a pusztulófélben lévő lábazati kőelemek megmentése. Ehhez kőrestaurátori vizsgálat szükséges.</p> <p>A kapu előtti rész és a kapu járósíntjének betonozása felülvizsgálandó.</p>		

Megnevezés	A torony homlokzatai: felső rész		
Lokalizáció	A toronynak a hajó tetőgerince fölé magasodó, övpárkány feletti része. A harangszint és a sisak alatti „óraszint” a homlokzaton nincs párkánnyal elválasztva. A homlokzatokat lapos lizénák keretezik. A toronytestet órapárkány koronázza a sisak alatt. A harangszinten minden irányban nagyméretű, kosáríves harangablakok nyílnak.		
Részletek	Harangablakok (4): a földémszinttől induló, széles kosáríves ablakok a Felületkezelés: simított vakolat vakolatarchitektúrával: a széleken lizénák, fönt órapárkány. Meszelve.	1720 k. 15-20. sz.	
Állapot	Jó		
Történet	A gótikus torony felső szintjének nem ismerjük az eredeti nyílásrendszerét. Ablakoknak nincs nyoma, amiből arra következtetünk, hogy azok a jelenlegi ablakok helyén voltak. 1561: javították a tornyot (építési irat a toronygombban, 1720-ban találták meg) A jelenlegi ablakok a vakolatarchitektúrával együtt a 1720 körül készülhettek. 1723: javították a villámkárt, új építési iratot helyeznek el a toronygombban 1790: tűzkár, javítás 1822: zsindelyezték és festették a tornyot 1842: a toronyóra számlapját csináltatják 1856 leégett a torony, fedele elpusztult 1857: felépült a gúla alakú sisak, toronygombbal (Simon Károly, rozsnyói bádogos) 1888: javítják, a toronyórát is (Molnár József, rozsnyói géplakatos) 1888: befejezték a torony helyreállítását, kijavították a toronyórát (Molnár József rozsnyói géplakatos) 1968 előtt: a harangablakoknak a fényképek tanúsága szerint vakolt szalagkerete volt 2002: helyreállítás (az alsó szinten a lizénák helyett kanálhátas vakolat készül)		

<i>Kutatás</i>	Vakolatarchitektúra hitelesítése, ablakkeretek (?)	
<i>Értékelés</i>	A jelenlegi állapot fenntartandó.	
<i>Javaslat</i>	A legutóbbi felújításkor a vakolat textúrájával megkülönböztették a torony övpárkánya alatti és az afölötti részét. Az alsó szinten a törtkő fal egyenetlenségeit követő, „középkorias” kanálhátas vakolás készült, ezzel szemben a felső szinten megtartották a műemléki értéket képviselő 18-19. századi vakolatarchitektúrát. Ez az állapot annak ellenére fenntartandó, hogy kissé félreérthető, amennyiben azt sugallhatja, hogy a torony felső szintje későbbi. A harangablakoknak az 1968 előtti fényképek tanúsága szerint vakolt szalagkerete volt, ez visszaállítható.	

<i>Megnevezés</i>	Toronysisak	
<i>Leírás</i>	Négyzet alaprajzon emelkedő, majd nyolcszögű gúlába átmenő, fémlemez fedésű toronysisak a csúcán gombdísszel, kakassal és csillaggal.	

<i>Részletek</i>	<p><i>Ácsszerkezet:</i> a toronyfalakon kettős gerendakeret fekszik, a gerendák között téglá kitöltéssel. E két gerenda közé vannak csapolva a sisak legalsó rácszatát alkotó keresztirányú és átlós gerendák. A sarkokon vonóvasakkal a toronyfalba van horgonyozva az egész szerkezet. Az alsó gerendarács deszkaterítést és padlástéglaburkolatot hordoz, hogy minél nagyobb ellensúlyt képezzen a magas sisaknak. Erről a szintről emelkedik a császárfá és a gerendákon 2-2 ferde oszlop, a külső kereten pedig a sisak alsó, alpos „szoknyáját” alkotó szarufák deszkázattal. A császárfá és a ferde oszlopok a sisak kb. fele magasságában egy nyolcszögűmerezítő abroncsszerkezetet hordoznak. A szerkezet külső oldala végig deszkaborítású, ezen van a fedés.</p> <p><i>Csúcsdísz:</i> gömbölyű csúcsgomb, rajta kakas, fölötte csillag.</p> <p><i>Héjazat:</i> korcolt lemezfedés</p>	<p>1857</p> <p>1968?</p>	
<i>Állapot</i>	<p>ázásnyomok mutatkoznak, különösen a szoknyán lévő ablak körül, mely nem jól záródik. A lemezfedés felületkezelése előregedett.</p>		
<i>Történet</i>	<p>A középkori toronysisakról nem ismerünk adatokat.</p> <p>1766-ban vörösfenyővel zsindelyezik a sisakot</p> <p>1856: tűzben elpusztul a korábbi toronysisak</p> <p>1857: megépült a gúla alakú sisak, amelyet zsindellyel fedtek. A toronygombot Simon Károly rozsnói bádogos készítette.</p> <p>1858: orkánerejű szél a toronygombot kettérepítette</p> <p>1862: javították a tornyot</p> <p>1888: befejezték a torony helyreállítását, kijavították a toronyórát (Molnár József rozsnói géplakatos)</p>		
<i>Kutatás</i>	-		
<i>Értékelés</i>	Műemléki érték, megtartandó. Korábbi sisak formája nem ismert.		

Fotó: Halmos Balázs

<p><i>Javaslat</i></p>	<p>A lemezfedés felülvizsgálandó. Amennyiben csere szükséges, javasoljuk a műemlékhez illő, autentikus fedés (pl. faszindely) alkalmazását. Helyreállításakor különösen ügyelni kell, mert a toronygombban a régi hagyománynak (1561, 1720, 1857) megfelelően „időkapszula” lehet a javításokra vonatkozó értékes adatokkal.</p>	
------------------------	--	--

Megnevezés	<h2 style="color: red;">Toronyalj</h2>	
<i>Leírás</i>	A négyzetes alaprajzú torony földszintje kívülről Ny felől közelíthető meg, és K-i falán nyílik a templom egyik bejárata. A tágas teret kétszakaszos csehsüvegboltozat fedi. A torony emeleti szintjeit az innen induló lépcsőn lehet megközelíteni.	
<i>Részletek</i>	<p><i>Boltozat:</i> aszimmetrikusan két szakaszra tagolt csehsüvegboltozat. A keskeny É-i szakaszt a Ny-i kapu szélének vonalában futó hevederív választja le. A boltozat megosztásának oka, hogy a szerkezetnek lépcső miatt szükséges nyílás okozta statikai gyengülését minimalizálják. A lépcső téglalap alakú nyílása a keskeny szakasz teljes szélességét elfoglalja a boltozat záradékatól kissé K-re.</p> <p><i>Bejárati ajtó kőkerete:</i> csúcsíves, egyszerű, rézsús profilú kőkeret</p> <p><i>Ülőfülke (?):</i> az É-i fal közepén lévő széles, de alacsony, szegmensíves fülke.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> több rétegű vakolat meszelve. A kőkereten többrétegű festés.</p>	<p>1790 k.</p> <p>14. sz.</p> <p>14. sz.?</p> <p>14-18. sz.</p>
<i>Állapot</i>	<p>A falak alulról vizesednek, ami miatt az alsó zónában hullik a vakolat. A betonburkolat nem engedi a talajban lévő nedvességet párologni, ezért az a falakban szívódik fel.</p> <p>A falakat és a boltozatot több helyen megvették a villanszerelés miatt.</p>	
<i>Történet</i>	<p>A gótikus torony a 13. századi templom bővítéseként épült. Térlefedését nem ismerjük. Jelenlegi boltozata a 1790 körül épülhetett, valószínűleg akkor, amikor a hajó boltozatai is készültek.</p> <p>1561: a tornyot javították (irat a toronygombban)</p> <p>1768: a torony „rég befalazott” ajtaját újra kinyitották</p>	
<i>Kutatási kérdések</i>	<p>A boltozatok utólagossága hitelesítendő.</p> <p>Kérdés, hogy hol volt a korábbi járószint(ek), volt-e burkolat.</p>	

	Milyen volt az eredeti térlefedés? Esetleg volt itt gótikus boltozat? Gerendafészkek? Az ülőfülke kora. Van a másik oldalon is? A kőkereten restaurátori kutatást végeztek, ennek dokumentációja azonban nem ismert. Hitelesítő kutatás szükséges.	
<i>Értékelés</i>	A jelenlegi állapot fenntartandó, javítások szükségesek.	
<i>Javaslat</i>	Falkutatás. A betonburkolat cseréje. A Ny-i kapu rácsának cseréje biztonsági és esztétikai szempontból is indokolt. Mivel a pántokat a gótikus szárkóhoz kell rögzíteni, az a meglévők helyén javasolt. A kőkeret kutatása alapján eldönthető, hogy milyen felületkezelést kapjon. A vakolat- és festésrétegek történeti értéket képviselnek, ezért csak javításuk lehetséges, vakolatcsere nem.	

<i>Megnevezés</i>	Órasúlyok (2 db)	
<i>Lokalizáció</i>	A toronyalj É-i oldalán lévő fülkében	
<i>Leírás</i>	Kőből faragott toronyóra-súlyok vasszemekkel.	
<i>Állapot</i>	Jó, használaton kívül.	
<i>Datálás</i>	Kőkeret: 15. sz. Ajtó: 18-19. sz.	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó.	
<i>Javaslat</i>	Javasoljuk, hogy őrizzék meg a templomban.	

Műemléki értéket nem képviselő elemek

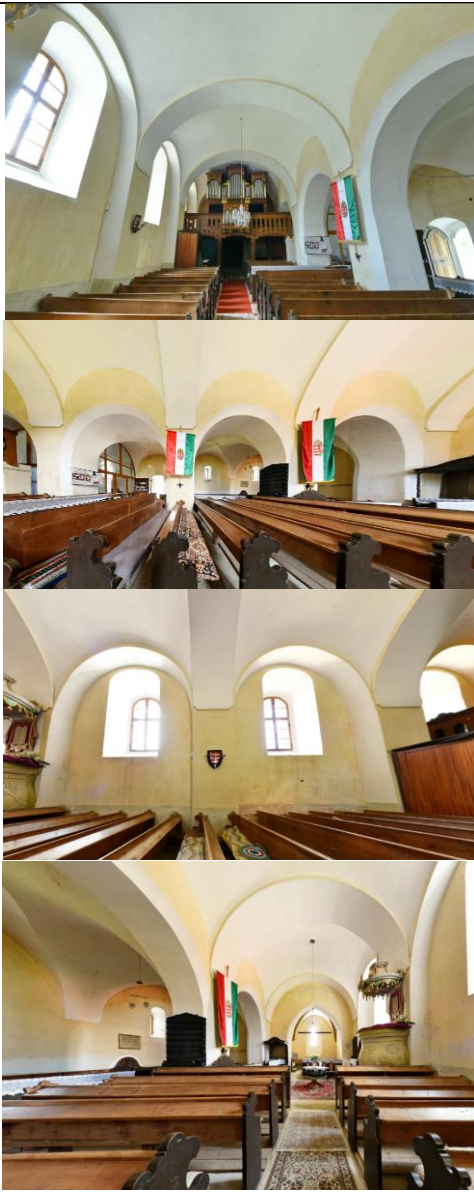
<i>Megnevezés</i>	<i>Leírás</i>	<i>Datálás</i>	<i>Értékelés, javaslat</i>	<i>KÉP</i>
-------------------	---------------	----------------	----------------------------	------------

Betonburkolat	Simított beton járófelület	1968	cserélendő
Lépcső	Falépcső korláttal	közelmúlt	megtartható
Rácskapu	Kétszárnyú rácskapu	1968	megtartható

<i>Megnevezés</i>	Főhajó	
<i>Leírás</i>	A főhajó négyszakaszos, csehboltozatos. É felől a középkori templom falának átépítésével kialakított pilléres árkád határolja. A boltozati hevederívek ezekről a pillérekről és a D-i fal falpilléereiről indulnak. Ugyanezen az oldalon kosáríves ablakok nyílnak a boltszakaszokhoz középtengelyében lévő rézsús fülkékben. Megközelíthető Ny felől, a toronyból és É felől, a mellékhajóból. K felől a szentélyt csúcsíves, élszedett diadalív választja el.	
<i>Részletek</i>	<i>Nyugati kapu fülkéje:</i> széles, szegmensíves fülke enyhe rézsúvel. A jobb oldali bélétfalban vastag gerenda van befalazva, a retesz az ebbe vésett lyukba toódik. <i>Pillérek:</i> az É-i hajófalból (vagy a visszabontott hajófalon?) kialakított 4 kb. négyzet alaprajzú, vastag, élszedett pillér. Erősen kiugró, rézsús	14. sz. 13.sz.? 17.sz.?

	<p>lábazatuk van. Fejezetük nincs, megszakítás nélkül indulnak róluk a szintén élszedett árkádívek.</p> <p><i>Falpillérek és árkádívek:</i> a D-i faltól kiugró, a szemközti pillérekkel azonos szélességű, de lábazat és élszedés nélküli, tagolatlan falpillérek. Fejezetük nincs, a fal mentén félköríves vakarkádívek kapcsolják őket egymáshoz.</p> <p><i>Boltozatok:</i> a pillérekől és falpillérekről széles hevederívek indulnak. Vállukat a sarkok íves visszametszése díszíti. A hevederívek között tagolatlan és díszítés nélküli csehboltozatok vannak. A Ny-i és a K-i szakasz közepén közepén nagyobb csillárlyukak vannak.</p> <p><i>Ablaknyílások:</i> a boltszakaszok középtengelyében kosáríves, rézsús ablakfülkékben nyíló, kosáríves ablakok.</p> <p><i>Diadalív:</i> A főhajót a szentély előtt leszűkítő fal az É-i oldalon valamivel hosszabb, mint a D-i oldalon. Ennek oka, hogy D-en a hajófalhoz utólag épített falpillér szűkíti a teret.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> simított vakolat, a függőleges falakon sárga meszelés, a boltozatokon fehér. A diadalíven íves, fehér mezőben barnával festett felirat: „AZ ÚR AZ ÉN ŐRIZŐ PÁSZTOROM 23. ZS.”</p> <p>Korábbi sablonos díszítőfestés látszik a Ny-i kapu fülkéjében.</p>	<p>1790</p> <p>1790</p> <p>1790</p> <p>13-14. sz.</p> <p>14-20. sz.</p> <p>1888?</p>	
<i>Állapot</i>	A D-i fal nedvesedik, különösen a Ny felőli 2. szakaszban. Itt az alsó zónában már lehullott a vakolat, és a padok oldallapjai is elkorhadtak, ezért a falat deszkákkal eltakarták.		
<i>Történet</i>	13. sz.: a román kori téglatemplom Ny-i tornya, hajója és szentélye a jelenlegi hajó helyén volt, oldalfalai a főhajó oldalfalaival megegyeznek, leszámítva az utolsó boltszakaszt, ahol a keskenyebb torony volt. A diadalív a szószék vonalában volt, az utolsó hajószakaszba esett a félköríves szentély. (A torony és a szentély falainak maradványai a járósínt alatt vannak.) Ablakok a D-i falon voltak (fülkeként, illetve töredékesen ezek kívül láthatók). Bejárata a toronyaljából nyílhatott. A járósínt a mainál mélyebben volt. Boltozatra utaló nyomot nem ismerünk, de valószínűleg csak a szentély volt boltozva.		

	<p>14. sz.: az első gótikus bővítéskor egy szakasszal meghosszabbították a hajót, új diadalívet, szentélyt és sekrestyét építettek, valamint egy kaput a hajó K-i végén (a mai szószék mellett, K-re). A szentélyben bordás keresztboltozat, a sekrestyében dongaboltozat épült. A hajót valószínűleg ekkor sem boltozták be. A hajóablakokat változatlanul hagyták. Ez az épület már törtekőből készült, faragott kövek felhasználásával.</p> <p>15. sz.: a második gótikus bővítéskor a 13. sz.-i tornyot elbontották, és a hajót kissé meghosszabbítva egy köztes szakasszal, a hajóval azonos szélességű tornyot emeltek. A köztes szakaszban karzat épült. Ekkor alakult ki a főhajó Ny-i végének mai állapota.</p> <p>17. sz.: újabb bővítés, melynek során az É-i hajófalat áttörve, árkádívesre alakítva, mellékhajót építettek. (graffiti a templom északi homlokzatán 1696)</p> <p>1753: Máriássy Márk orgonát készített, amit 1765-ben eladtak</p> <p>1754: a kórust a déli oldalról az északira helyezték "a kőlabak" / pillérek és az ajtó közé.</p> <p>1755: Máriássy Márk új szószéket készített a templom szögletében lévő régi helyett</p> <p>1756: a kórust a templom nyugati végébe helyezték</p> <p>1790: felmagasították a falakat és a főhajóban megépült a boltozat. Kibővítették az ablakokat. (Szivecz Lőrinc berzétei kőművespallér)</p> <p>1790 után: elkészült a szószék (Megrendelője: Máriássy István és neje, Csoma Zsófia)</p> <p>1829: Máriássy István kimeszeltette a templomot</p> <p>1888: Sávolgy Nándor rozsnyói festő a teljes templomteret és a faberendezést is festette, 1500 forintért.</p> <p>1906: orgonakarzat (Hermány Lajos építész) és orgona (Szalay Gyula székesfehérvári orgonaépítőmester), orgonasípok (Országgh Sándor és fia) orgonaszekrény aranyozása (Szász Imre)</p>
Kutatósi kérdések	Falképre restaurátori kutatás. A korábbi kutatás nem terjedt ki a főhajóra. Középkori falképek vagy díszítőfestés felfedezésére a legnagyobb esély a diadalíven és az É-

	<p>i falon van, de a D-i falon is lehetséges. Érdeemes lenne reformáció kori díszítőfestés és feliratok után is kutatni. Az 1888-ban készült kifestés kiterjedésének, jelentőségének vizsgálata.</p> <p>Falkutatás: a diadalív aszimmetrikus helyzete: csatlakozása a D-i hajófalakhoz, a gótikus kapu és környezete. Az északi mellékhajót elválasztó pillérek kora.</p>	
<i>Értékelés</i>	Minden részlet változtatás nélkül megtartandó, lokális javítások lehetségesek.	
<i>Javaslat</i>	<p>A falak nedvesedésének megszüntetése vagy mérséklése.</p> <p>A D-i fal 2. szakaszában a deszkázás eltakarja ugyan a falat, de nem engedi szellőzni, ezért a nedvesség a falban marad.</p> <p>A falakon korábbi festések, vakolatok rejtőzhetnek, ezért ezek restaurátori kutatását javasoljuk. A falak, vakolatok, festésrétegek sérülésével járó beavatkozás előtt legalább a munkával érintett felületeken restaurátori kutatást szükséges végezni.</p> <p><i>A berendezési tárgyakra vonatkozó javaslatokat lásd alább.</i></p>	

<i>Megnevezés</i>	Kőburkolat	
<i>Lokalizáció</i>	A főhajó szentély előtti keleti szakaszában, a szószék és a diadalív közti, négyzet alaprajzú terület a padok között (a piac).	
<i>Leírás</i>	<p>A szentély és a hajó többi részéhez képest alacsonyabb a padló, melyet a hajótól és a szentélytől kisebb rézsű választ el. Ennek kialakítására a régészeti kutatást követő visszarakáskor került sor, a felső betonréteg eltávolítása miatt. A kőburkolat különféle méretű, négyszögletes, vastag, kézzel vágott kőlapokból áll. A lapok mérete nagyon eltérő, vannak majdnem 1 m²-es és 20 cm szélesek is. A templomtérben az egyetlen eredeti, történeti burkolat. A 18.</p>	

	<p>századi barokk újjáépítés idején készült. A templom leghangsúlyosabb helyén, az úrasztala környezetében.</p> <p>A szószék körül egészen vékony sávban megfigyelhető a szószék téglalapozása, rajta mészréteggel, ami talán a korábbi burkolat fektetőhabarcsa lehet.</p>	
<i>Állapot</i>	A korának megfelelő.	
<i>Kutatási kérdések</i>	A burkolat korát a régészeti kutatás során datálták, fontos kérdés, hogyan viszonyult ez a burkolat a szószék elhelyezéséhez.	
<i>Datálás</i>	A régészeti kutatás idején a román kori templom alaprajzának tisztázása miatt felbontották a beton padlót, az alatta lévő kőburkolatot felszedték, majd a kutatás után visszahelyezték a lapokat. Alatta még egy téglaburkolatréteg volt, lejjebb homokréteg és sírok. Az 1790-es évekbeli helyreállítás idején készült.	
<i>Értékelés</i>	Megtartartandó.	
<i>Javaslat</i>	Javítása restaurátori útmutatás alapján.	

<i>Megnevezés</i>	Ny-i ajtó	
<i>Lokalizáció</i>	A toronyaljából a főhajóba vezető ajtó. Kívülről csúcsíves kőkeretes, belülről széles, szegmensíves fülke.	
<i>Leírás</i>	<p>Ajtószárny: kétrétegű, a külső réteg a kőkeret formáját pontosan követő, keretbetétes, vésett táblás, mely nagyobb méretű, szegmensíves, deszka ajtólapra van csavarozva. Ez a belső réteg a kőkeretbe erősített csapokra két kovácsoltvas hosszúpánttal van rögzítve, és a deszkákat két keresztléc fogja össze. (Az É-i bejárati ajtóval azonos szerkezet.)</p> <p>Pántok: 2 db, a kapukeretbe rögzített pipán forduló, kovácsoltvas hosszúpánt, másodlagos felhasználásban</p> <p>Zár: kovácsoltvas tolóretesz, mely a falban lévő vastag gerendába vésett lyukba tolódik. Az ajtó csak belülről nyitható, kívül nincs nyoma kilincsnek.</p>	

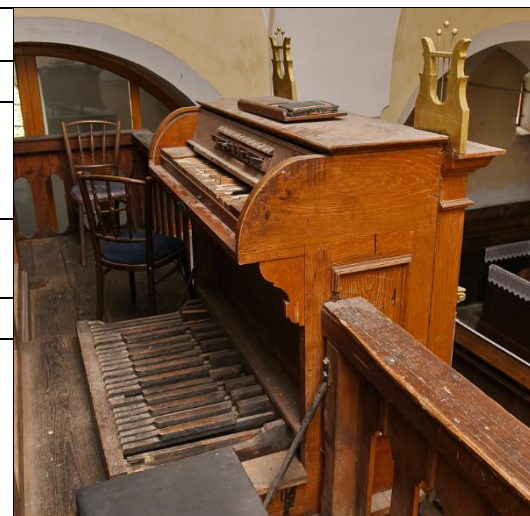
	(Ez is bizonyítja, hogy az ajtó az É-i bejárati ajtóval egyszerre készült, amikor az lett a templom egyetlen bejárata.)
<i>Állapot</i>	Kielégítő
<i>Kutatás</i>	-
<i>Datálás</i>	Pántok: 15. sz.?.; Ajtólap és retesz: 19. sz. egyidős az É-i ajtóval!
<i>Értékelés</i>	Minden részletével megtartandó.
<i>Javaslat</i>	Javítása restaurátori feladat.

<i>Megnevezés</i>	Orgonakarzat
<i>Lokalizáció</i>	A főhajó Ny-i szakaszában
<i>Leírás</i>	Két szélén széles, falazott pillérekre, középen két vékony faoszlopra támaszkodó fakarzat. A falazott és a fapillérek hasonló kialakításúak: élszedettek, párkányfejezetesek. É és K felől fűrészelt deszkamellvéd határolja. Ennek a főhajó felőli, középső szakaszán konzolokra ültetett játszóasztal van. Feljárát: az É-i oldalon meredek, kétoldalt deszkafallal, előlről pedig alacsony ajtóval lezárt falépcső. A fűrészelt deszkaajtón festett virágmotívumok között mondatszalagon az 1906-os évszám olvasható. A karzat járófelülete deszkákból készült.
<i>Állapot</i>	<i>Aktív rovarfertőzés nyomai láthatók a mellvéd deszkáinál.</i>
<i>Kutatás</i>	-
<i>Datálás, történet</i>	1906: Hermány Lajos építész tervei alapján tölgyfa karzat, gyalult fenyőfa mellvéd, az oszlopok és a korlát kétféle színnel, olajfestéssel készült. Egy időben készült az orgonával, az orgonaszekrény tervezésével összehangolva.
<i>Értékelés</i>	Megtartandó
<i>Javaslat</i>	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Megnevezés	Orgona
Lokalizáció	Az orgonakarzaton
Leírás	A karzat hátsó oldalát elfoglaló historizáló orgonaház a szelláda fölött három síptoronyból áll, közöttük alacsonyabb összekötő részekkel. A játszóasztal orgonapozítívként a karzatról kiugrik, homlokzatát alsípok díszítik.
Állapot	Működésképtelen, használaton kívül. Az orgonaház állapota kielégítő. <i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	-
Datálás, történet	Már 1753-ban rendelt Máriássy Márk orgonát a templomba, amelyet 1754-ben el is helyeztek itt, ezt az orgonát azonban 1765-ben eladták, a bevételt a torony javítására fordították. 1906: Szalay Gyula székesfehérvári orgonaépítőmester), 1918: orgonasípok (Ország Sándor és fia), orgonaszekrény aranyozása (Szász Imre)
Értékelés	Megtartandó, javítandó. Az orgonaház annak ellenére, hogy hangszerként nem használható, a templom megjelenését alapvetően befolyásoló, értékes elem.
Javaslat	Az orgona javítása kívánatos lenne, s annak ellenére, hogy ez egyelőre nem megvalósítható, az orgona teljes szerkezete megőrzendő. Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Megnevezés	Karzatpad
Lokalizáció	Az orgonakarzat D-i oldalán
Leírás	A templom padjaival azonos ülőpad. Fűrészelt deszka oldallapok között deszka ülőlap és merőleges hátlap.
Állapot	Kielégítő <i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	-
Datálás	1790-1906 között 1888: festés (Sávoly Nándor, rozsnycói festő)
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Megnevezés	D-i padtömb
Lokalizáció	A főhajó D-i fala mellett, a két középső szakaszban
Leírás	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 11 padból álló padtömb elöl vésett táblás, keretbetétes mellvéddel és rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallapokkal. Deszka ülőlap és merőleges hátlap. Az ülődeszkák alátámasztása másodlagosan felhasznált, csapolt fából készült. A falpilléreknél lévő padok rövidebbek. Felületkezelés: az oldallapok és előlapok külső oldala sötétbarnára festve, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek. A talpgerendákat és a padlódeszkákat cserélték. A lábdeszkákat kiserelték, csapolásaik látszanak az oldallapokon.

<i>Állapot</i>	A fal melletti oldallapok korhadnak, a hátsó 5 oldallap valószínűleg teljesen elkorhadt (vagy a farontó bogarak szétrágták), ezért azokat kiszerezték, és a padoknak egy közös alátámasztást készítettek. <i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
<i>Kutatás</i>	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.
<i>Datálás, történet</i>	1790-1906 között 1888: Sávolgy Nándor festi a berendezést A padosorok nem igazodnak az 1906-ban épült orgonakarzat oszlopaihoz, tehát azoknál korábban készültek. A főhajó középső részén a burkolat magasabb, mint a padok készítésekor volt. A padok talpgerendáihoz hozzábetonoztak, ami nem engedte szellőzni, így károsította a faanyagot.
<i>Értékelés</i>	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
<i>Javaslat</i>	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A jelenlegi helyzetet, hogy a padtömbök között a burkolat magasabb, meg kell szüntetni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.

<i>Megnevezés</i>	ÉNy-i padtömb
<i>Lokalizáció</i>	A főhajó É-i oldalán, az 1. és a 2. szakaszban
<i>Leírás</i>	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 4 padból álló padtömb elől vésett táblás, keretbetétes mellvéddel és rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallapokkal. Deszka ülőlap és merőleges hátlap. A pilléreknél lévő 3 pad rövidebb, az első és a hozzá tartozó mellvéd hosszú, benyúlik a pillérek elé is.

	Felületkezelés: az oldallapok és előlapok külső oldala sötétbarnára festve, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek.	
<i>Állapot</i>	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>	
<i>Kutatás</i>	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.	
<i>Datálás, történet</i>	1790-1906 között 1888: Sávolgy Nándor festi a berendezést A padosorok nem igazodnak az 1906-ban épült orgonakarzat oszlopaihoz, tehát azoknál korábban készültek. Az oldallapokat és a talpgerendákat javították: Valószínű, hogy a talpgerenda és az oldallapok alja (a csapolással) elkorhadt, ezért a talpgerendákat kicserélték, az oldallapok alját pedig levágták, és új faanyagot toldottak hozzá. A toldás valamivel hosszabb lett, mint az eredeti, így kissé megemelték az ülés magasságát, hogy a padok kényelmesebbek legyenek. (A lábdeszkák csapolásait ezért a toldásokon hiába keressük.) A padlódeszkákat is kicserélték.	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.	
<i>Javaslat</i>	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A jelenlegi helyzetet, hogy a padtömbök között a burkolat magasabb, meg kell szüntetni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.	

<i>Megnevezés</i>	ÉK-i padtömb	
<i>Lokalizáció</i>	A főhajó É-i oldalán, az 2. és a 3. szakaszban	
<i>Leírás</i>	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 7 padból álló padtömb vésett táblás, keretbetétes mellvéddel és hátlappal, valamint rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallapokkal.	

	<p>Deszka ülőlapp és merőleges hátlap. Az első 2 padnál még megvannak a lábdeszkák.</p> <p>A pillérnél lévő 2 pad rövidebb (az egyiket utólag meghosszabbították).</p> <p>Felületkezelés: az oldallapok és előlapok külső oldala sötétbarnára festve, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek.</p>	
<i>Állapot</i>	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>	
<i>Kutatás</i>	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.	
<i>Datálás</i>	1790-1906 között 1841: „a rozsnýóiak a szószékkel szemben lévő székekre ülhetnek” (Batta 78.) 1888: Sávolý Nándor festi a berendezést	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.	
<i>Javaslat</i>	<p>Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.</p> <p>Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára.</p> <p>A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése.</p> <p>A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni.</p> <p>A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.</p>	

<i>Megnevezés</i>	Szószékkosár és feljáró	
<i>Lokalizáció</i>	A főhajó D-i oldalán, a 3. és 4. szakasz közötti falpillérnél.	
<i>Leírás</i>	<p>Szószékkosár: téglalapozásra téglából épített, vakolt, kehely formájú kosár lépcsős feljáróval, a mellvéden vakolatból formált díszítéssel. Magas, profilált lábazatról enyhén kihasasodó, vastag szár indul, mely tulipánformájú mellvédet tart. A kelyhet magas, profilált párkány zárja. A fal mellett lépcső vezet a szószékre, melynek mellvédje egybeépült a szószékkel, a lábazat és a párkány átfordul erre is, a kosár mellvédjéhez megszakítás nélkül kapcsolódik. A mellvéd vakolatdíszei szimbolikus növényeket ábrázolnak: középen virágok között kimagasló szőlőtőt, mellette cserébe ültetett (?) liliumok „lebegnek” a</p>	

	<p>szélen pedig közép felé hajló almafa áll, melynek gyökerei a talajba mélyítve, negatív formaként jelennek meg. A feljárót kacskaringós indamotívum díszíti. A vakolatdíz egyszerű kőművestechnikával készült. A plasztikát a friss vakolat visszametszésével alakították ki, készítője szobrászi jellegű, plasztikus formaképzésben nem volt járatos. A legnagyobb gondossággal a szőlőfürtök megalkotásakor járt el. A plasztikus hatás elérése érdekében nagyobb, gömbölyded formákat gyúrt, amikre egyenként helyezte fel a vakolatból formált, gömbölyű szőlőszemeket. Ugyanilyen gömböcskékkel készült a párkány alatti bojsort imitáló díszítés is. Padozat: deszka. Felületkezelés: okkersárga olajfesték több helyen javítva. Alatta korábbi színezés nyomai látszanak: az egyik levélen aranyozás Szószerékfeljáró: Lépcső: tégl Lépcső burkolata: deszka. Az érkezésnél a falpillér sarkát visszavésték. A feljáró mellvédje jelenleg egyenes, csak a szószerékosár előtti érkezésnél veszi fel a kosár formáját. Eredetileg a feljáró mellvédje végig így kihasasodott, és vakolatornamentika díszítette. A mai állapot sérülés eredménye. Mivel a kihasasodó rész teljes vastagságában vakolatból készült, az egész lehullott.</p>	
Állapot	<p>Szószerékosár és feljáró mellvédje: a vakolatdíz a feljáró mellvédjén nagyrészt hiányzik, a többi rész ép, csak a gömböcskék közül esett le több. A lábazatnál mechanikus sérülések vannak. Az olajfesték károsítja a szószeréket.</p>	
Kutatás	<p>Restaurátori kutatás: a kosár és a feljáró színezésrétegei. Művészettörténeti kutatás: a környékbeli szószerékek összehasonlítása a berzétéivel.</p>	
Datálás, történet	<p>Valószínűleg a szószerékorona és hátlappal egy időben, 1792-ben készült Máriássy István és neje, Csoma Zsófia adományaként. A hátlapon felirat: Anno 1792... (hosszabb adományozási felirat, a fotón nem olvasható) Lépcső deszka burkolata: közelmúlt 1753-1755: Máriássy Márk új szószeréket készített a templom "szögletében" lévő régi helyett. 1790: boltozzák és lapos kövekkel burkolják a hajót 1888: festés (Sávoly Nándor rozsnói festő) 1998/1999 restaurálás: a barokk réteg feltárása és helyreállítása</p>	

Értékelés	A stukkót imitáló vakolatdísz különleges érték, a rokokó templomdekoráció hagyományainak megjelenése a népművészetben. Nagyon sérülékeny, ezért különös figyelmet érdemel.
Javaslat	Szószékkosár és feljáró: Restaurátori kutatás és állapotfelmérés. Ennek alapján lehet eldönteni, hogy az olajfestés helyett a szószék valamelyik korábbi állapota helyreállítható, vagy rekonstruálható-e. Javasoljuk a szószékkosár restaurálását, a feljáró mellvédjének részleges rekonstrukciója lehetséges. További szakszerűtlen javítások, „esztétikai beavatkozások” (pl. mázolás) a műtárgy visszafordíthatatlan károsodásához vezetnek.

Megnevezés	Szószékkorona és hátlap
Lokalizáció	A szószékkosár fölött, a falpillérre rögzítve
Leírás	Hátlap: A falpillérre erősített, fából készült, faragott hátlap mellvéd alatti részét sípok díszítik, fölött a hátlap vörös színű, aranyrojtos bársonyfüggönyt imitál. A hosszú volutákkal keretezett és párkánnyal lezárt függöny előtt felhőn lebegve a mózesi törvénytáblák jelennek meg. Szószékkorona: a hátlappal egybeépített és a falpillérhez rögzített, „lebegő” korona hangvetője kör alakú, széleit lecsüngő, bojtos lambrinák díszítik, párkánya előtt középen a megrendelő kegyúr, Máriássy István és neje, Csoma Zsófia címere látható babérkoszorúval és koronás sisakkal egybekapcsolva. A párkány négy helyen golyvázódik, innen indulnak a tölcsér alakú, tömör „sisak” volutás bordái, melyeket között fönt aranyozott babérfüzérek függnék. Végeinél a zárópárkány is golyvázódik, közepén karcsú, esztergált csúcsdísz emelkedik. A hangvető alján, középen a Szentlélek fénysugarak között megjelenő galambja lebeg. A korona és a hátlap alapszíne szürkésfehér, a függöny vöröse és a lambrinák kékje, valamint a címerek színei lüszterezettek.
Állapot	1998/1999 Mézes Árpád restaurálta, a barokk felület feltárása, helyreállítása. Állapotuk jó. <i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	Művészettörténeti kutatás: a környékbeli szószékek összehasonlítása a berzétéivel
Datálás	a szószék falazott és faragott részei valószínűleg egyszerre készültek, a boltozat építése (1790) után
Értékelés	A szószék egésze különleges értéket képvisel, ezért változtatás nélkül megőrzendő.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Megnevezés	Fedeles papi szék
Lokalizáció	A „piac” szélén, a diadalív É-i oldalánál, az úrasztala felé fordítva
Leírás	<p>A templompadokhoz hasonló, rokokó formavilágú, kétszemélyes, mellvédés pad a magas támlán, és elől két oszlopon nyugvó baldachinnal.</p> <p>A mellvéd vésett táblás, keretbetétes, a könyöklő és a pad külső deszka oldallapjainak betéteit véséssel imitálták, az íves formákat és levéldíszeket faragták. A belső (fal felőli) oldallapok fűrészelték, faragás ezeken nincs - kialakításuk megegyezik a templompadok oldallapjaival. A háttámla szélei hullámvonalúak, a külső oldal itt is faragott, a fal felőli csak fűrészelt. A baldachin hullámíves, széleit hullámszó, rokokó indák alkotják, a homlokoldalon és a külső oldalon faragva, a fal felőli oldalon ismét csak fűrészelve. A fedél deszkából készült. A könyöklőre rögzített, deszkából fűrészelt oszlopok fölfelé keskenyednek, hullámszó széleiket vésett vájatok, lent pedig egy levélke díszíti.</p> <p>Felületkezelés: 3 árnyalatú barna festés, mely nem terjed ki az előlapnak a másik paddal takart részére, tehát már a helyszínen készült. Sötétbarna festés, a támla világosabb, a vésett betétek a legvilágosabbak. A baldachin alsó része az égboltot idéző kék festést kapott.</p>
Állapot	<p><i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i></p> <p>A papi szék szerkezete meggyengült, nem használják.</p>
Kutatás	<p>Restaurátori kutatás: korábbi színezések</p> <p>Művészettörténeti kutatás: a környékbeli templomberendezések vizsgálata</p>
Datálás	<p>1790-1857 között</p> <p>1888: festés (Sávoly Nándor, rozsnói festő)</p> <p>Az oldallapoknak a templompadokéval megegyező formája alapján azokkal egyszerre készült, a „garnitúra” legigényesebb darabjaként, melyen egyedülként egyszerű faragások is megjelennek.</p>
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	<p>Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.</p> <p>Restaurátori állapotfelmérés és kutatás.</p> <p>Restaurálásra méltó műtárgy.</p>

Megnevezés	Régi papi szék	
Lokalizáció	A „piac” É-i szélén, a pillér előtt, az úrasztala felé fordítva.	
Leírás	<p>A templompadokhoz hasonló, rokokó formavilágú, kétszemélyes, mellvédes pad „oromzatos” támlával. A mellvéd vésett táblás, keretbetétes, a könyöklő és a pad deszka oldallapjai, valamint a támla „oromzata” fűrészelt. Felületkezelés: 2 árnyalatú barna festés, a vésett betét világosabb.</p>	
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i> Javításra szorul	
Kutatás	Restaurátori kutatás: korábbi színezések Művészettörténeti kutatás: a környékbeli templomberendezések vizsgálata	
Datálás	1790-1857 között Az oldallapoknak a templompadokéval megegyező formája alapján azokkal egyszerre készült, a „garnitúra” igényesebb darabjaként.	
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.	
Javaslat	<p>Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.</p>	

Megnevezés	Régi úrasztala
Lokalizáció	Az Ény-i padtömb mögött, a karzataljban raktározva.
Leírás	Négy esztergált lábakon álló, lent merevített asztal négyzetes kereten kör alakú, díszítetlen asztallappal. Felületkezelés: barna festés, a lábak „nóduszán” bronzporos „aranyozás”.
Állapot	<i>Aktív rovarfertőzés nyomai látszanak!</i> Elhanyagolt, használaton kívül.
Kutatás	Színezésvizsgálat.
Datálás	1891 előtt (Batta említi)
Értékelés	Megtartandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Szakszerű helyreállítás után javasoljuk ismét használatba venni. Ha erre nincs igény, a templom egykor legfontosabb liturgikus tárgyaként méltó megőrzését javasoljuk.

Megnevezés	Persely
Lokalizáció	Az É-i karzatoszlopra szerelve
Leírás	Egyszerű, láda alakú fapersely a felnyíló tetőn bedobórésszel, elől zárral, pajzs alakú zárcímerrel. Felületkezelés: barna festés
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	-
Datálás	19. sz.
Értékelés	Megtartandó
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Megnevezés	Ablakok (4 db)
Lokalizáció	A főhajó D-i falában, boltszakaszonként egy.
Leírás	Egyrétegű, ácsstokos, keresztosztós ablakok két nyíló és két kiemelhető szárnyal. A faszerkezet történeti minta alapján készült. Vasalatok: kovácsoltvas, levéldíszes sarokpántok és sarokvasak, pipapántok, fordítózárak és húzógombok.
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	-
Datálás	vasalatok: 19. sz. tokszerkezet és nyílászárók: 2006 körül
Értékelés	Vasalatok: Megtartandó A vasalatok műemléki tartozékként műemléki értéket képviselnek.
	Ablakszerkezet: nem képvisel műemléki értéket, de mivel régi formát hordoz, illik az épülethez, és megtartását javasoljuk. Hőszigetelő üvegezés a profilok megtartása mellett lehetséges.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben.

Műemléki értéket nem képviselő elemek

Megnevezés	Leírás	Datálás	Értékelés, javaslat	KÉP
Betonburkolat	Simított beton járófelület	20. sz. 2. fele	cserélendő	

<p>Kavics</p>		<p>20. sz.2. fele</p>		
<p>holland orgona</p>		<p>beszerelve: 2008-2009</p>	<p>megtartható</p>	
<p>új papi szék</p>	<p>Egy elkorhadt, ugyanilyen papi szék helyett, annak mintájára készült.</p>	<p>2013</p>	<p>megtartását javasoljuk</p>	

<p>énekszám táblák (2 db)</p>	<p>Deszkasínekkel ellátott, oromzatos fatábla számokkal: „énekmutató” táblák</p>	<p>1906 (Hermány Lajos)</p>	<p>megtartása javasolt</p>	
<p>csillárok (2)</p>	<p>Üvegcsillárok</p>	<p>20. sz. 2. fele</p>	<p>megtartható</p>	
<p>úrasztala</p>	<p>Fenyőfa körasztal</p>	<p>közelmúlt</p>	<p>megtartható</p>	

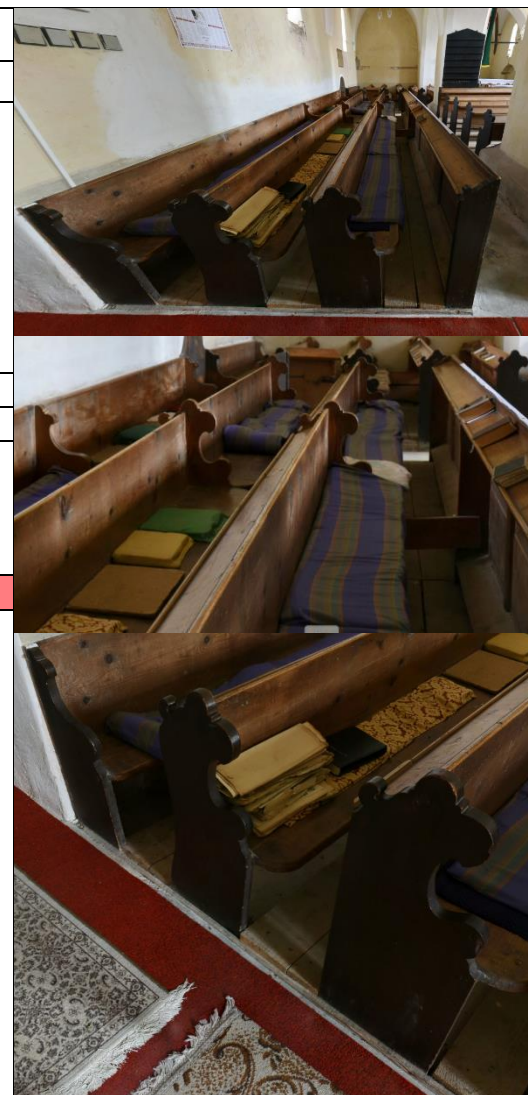
Megnevezés	<h2>Mellékhajó</h2>		
<i>Leírás</i>	<p>A főhajóval azonos hosszúság, de annál valamivel keskenyebb mellékhajó négyszakaszos, élkeresztboltozatos. A főhajótól a középkori templom falának átépítésével kialakított pilléres árkád választja el. A 2. szakaszban nyílik a templom (É-i) főbejárata. E szakasz kivételével mindegyikben szegmensíves, rézsús ablak nyílik.</p> <p>Első szakaszát üvegfallal leválasztották.</p>		
<i>Részletek</i>	<p><i>Pillérek:</i> a négyzetes keresztmetszetű, élszedett pillérek a templom elbontott 13. századi É-i falán épültek, talán a fal maradvényait is magukban foglalják. (A mellékhajó felőli felületek tehát a templom homlokzatát alkották.)</p>	13. sz.? 17. sz.?	
	<p><i>K-i fal:</i> A mellékhajót K felől a sekrestye fala határolja. Ha ezt nem köpenyezték a mellékhajó építésekor, akkor ez a sekrestye középkori homlokzata volt.</p>	14. sz.?	
	<p><i>Boltozat:</i> négyszakaszos élkeresztboltozat. A szakaszok osztása megfelel a főhajóéval, mert a boltozat ugyanazokra a pillérekre támaszkodik. Az 1. és a 3. szakaszban a záradékot stukkóból vagy vakolatból formált, rozettás tárcsa díszíti. A boltozatba 2 vonóvasat építettek, melyek közül az egyiket elvágták.</p>	17. sz.	
	<p><i>Ny-i ablaknyílás:</i> a nyugati szakaszban nyíló ablak szélesebb a többinél, de azokhoz hasonlóan kosáriríves (eredetileg talán félköríves), rézsús fülkében nyíló félköríves ablak.</p>	17. sz.	
	<p><i>K-i ablaknyílások (2 db):</i> a két K-i boltszakasz középtengelyében kisméretű, szegmensíves, rézsús ablakfülkékben nyíló, szegmensíves</p>	17. sz.	

	<p>(eredetileg talán féköríves) résablakok. Archaikus formájuk a 13. századi ablakokéhoz hasonlít.</p> <p><i>Bejárati ajtó fölkéje:</i> a 2. szakasz középtengelyében, szegmensíves, rézsús fülke. Mindkét oldalán négyzetes keresztmetszetű, egészen mély lyuk fut a falban. Ezek az ajtóhoz tartozó egykori reteszgerenda lyukai. A bal oldali lyuk alatt egy kovácsoltvas zárpersely található, mely egy zárszerkezet nyelvét fogadta. A zár nyomai az ajtólapon látszanak.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> simított vakolat, a függőleges falakon sárga meszelés, a boltozatokon fehér. Az 1. szakaszt a leválasztáskor kifestették.</p>	<p>17. sz.</p> <p>17-20. sz.</p>	
<i>Állapot</i>	A falak vizesednek		
<i>Történet</i>	<p>13. sz.: a pillérek helyén a templom É-i hajófala húzódott. A K-i fal a sekrestye homlokzati fala volt.</p> <p>1696 előtt: a mellékhajó építésekor az É-i falat árkádosították, a pillérekre és az új É-i falra boltozatot építettek.</p> <p>közelmúlt: a Ny-i szakaszt üvegfalal leválasztották</p>		
<i>Kutatási kérdések</i>	<p>Az ablakok formája tudatos archaizálás?</p> <p>A Ny-i ablak formája eredeti, vagy átalakítás eredménye?</p> <p>Festés- és vakolatrétegek kutatása részben megtörtént. További kutatás javasolt: a pillérek kora, a 13. sz.-i homlokzat felületkezelésének és további színezésének megismerésére.</p>		
<i>Értékelés</i>	Minden részlet változtatás nélkül megtartandó, lokális javítások lehetségesek.		
<i>Javaslat</i>	<p>A falak nedvesedésének megszüntetése vagy mérséklése.</p> <p>Statikai vizsgálat esetén kérdés, hogy az elvágott vonóvas pótlendő-e.</p> <p><i>A berendezési tárgyakra vonatkozó javaslatokat lásd alább.</i></p>		
			
			

Megnevezés	É-i bejárati ajtó
Lokalizáció	A mellékhajó 2. szakaszában, az előcsarnokból a mellékhajóba vezető ajtó. Kívülről kőkeretes, belülről szegmensíves fülkében.
Leírás	<p>Ajtószárny: kétrétegű, a külső réteg pontosan követi a kőkeret formáját, keretbetétes, vésett táblás ajtószárny, mely egy nagyobb, szegmensíves, deszka ajtólapra van csavarozva. Ez a belső réteg a kőkeretbe erősített csapokra két kovácsoltvas hosszúpánttal van rögzítve, és a deszkákat két keresztléc fogja össze.</p> <p>Zár: nagyméretű, kovácsoltvas csapózaras retesszár a kőkeretbe rögzített zárszemmel. A zár és a pántok is másodlagos felhasználásban vannak az ajtón. Valószínű, hogy a templom egy másik ajtajáról, vagy az előző ajtószárnyról szerelték át őket.</p> <p>A külső oldalon barokk vasalatok: zárcímer és húzógomb.</p>
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	Restaurátori kutatás: korábbi színezések
Datálás	Zár, pántok: 17. sz.? (másodlagos felhasználásban?) Ajtószárny, külső vasalatok (zárcímer, húzógomb): 18. sz. Egykorú a Ny-i ajtóval.
Értékelés	Megtartandó. A vaslatok és a zár különleges műemléki értéket képviselnek.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Amennyiben javítása szükséges, az restaurátori munka.

Megnevezés	Mellékhajó, Ny-i padtömb
Lokalizáció	A mellékhajó 2. szakaszában, a fallal párhuzamosan
Leírás	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 3 padból álló hosszú, ezért középen egy-egy oldallappal merevített padtömb egyszerű deszkamellvéddel, valamint rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallappokkal. Deszka ülőlapok és merőleges hátlapok. Felületkezelés: az oldallapok és előlapok külső oldala sötétbarnára festve, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek.
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.
Datálás, történet	1790-1906 között készült 1888: festés (Sávoly Nándor, rozsnyói festő) A mellékhajó járószintjének ferdesége miatt a padokat átalakították: a Ny-i oldallapok aljából levágtak, hogy az ülődeszkák vízszintesek legyenek.
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.

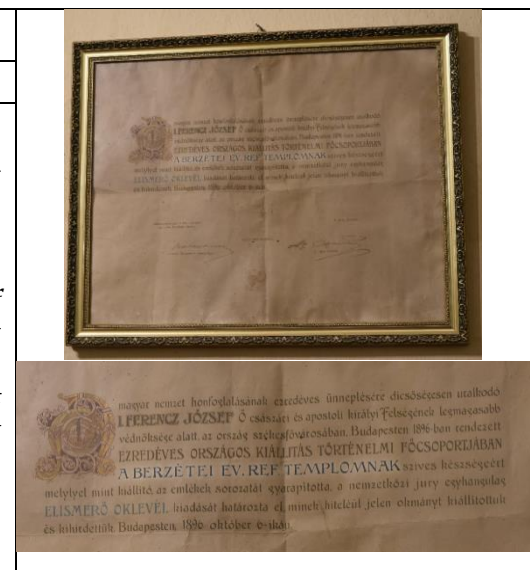
Megnevezés	Mellékhajó, K-i padtömb	
Lokalizáció	A mellékhajó 4. szakaszában, az É-i fallal párhuzamosan, a „piac” felé fordítva	
Leírás	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 6 padból álló, rövid padtömb keretbetétes, vésett táblás mellvéddel, valamint rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallappokkal. Deszka ülőlapok és merőleges hátlapok. Felületkezelés: az oldallapok és előlapok kerete sötétbarnára festve, a betétek világosabb barnák, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek. A régi talpgerenda itt korhadt állapotban megvan, erre építették rá az új deszkadobogót.	
Állapot	<i>Aktív rovarfertőzés nyomai látszanak!</i>	
Kutatás	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.	
Datálás	1790-1906 között 1888: festés (Sávoly Nándor, rozsnyói festő)	
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.	
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.	

Megnevezés	Mellékhajó padtömbjei közötti ülés	
Lokalizáció	A mellékhajó két padtömbje között, az É-i fal előtt	
Leírás	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. A két utolsó padsor között egyszemélyes, magas, íves támlájú ülés két saját oldallaphoz rögzített ülődeszkával és kétszárnyú, felnyíló könyöklő-mellvéddel. A mellvéd kovácsoltvas pántokon nyílik, retesszel zárható. Felületkezelés: a padokhoz hasonlóan barnára festve.	

Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.
Datálás	1790-1906 között készült 1888: festés (Sávoly Nándor, rozsnyói festő)
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.

Megnevezés	Oklevél
Lokalizáció	A mellékhajó falán, a 4. szakaszban, bekeretezve
Leírás	<p>Királyi elismerő oklevél az 1896-os millenniumi kiállításon való szereplésért. Az oklevél konkrétan nem említi, de valószínűleg a berzétéi úrvacsorai edények vagy hímzések voltak kiállítva. Az oklevél szövege:</p> <p><i>A magyar nemzet honfoglalásának ezredéves ünneplésére dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József Ő császári és apostoli királyi Felségének legmagasabb védnöksége alatt, az ország székesfővárosában, Budapesten 1896-ban rendezett EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS TÖRTÉNELMI FŐCSPORTJÁBAN A BERZÉTEI EV. REF. TEMPLOMNAK szíves készségéért melylyel mint kiállító, az emlékek sorozatát gyarapította, a nemzetközi jury egyhangulag ELISMERŐ OKLEVÉL kiadását határozta el, minek hitelül jelen okmányt kiállítottuk és kihirdettük. Budapesten, 1896 október 6-ikán.</i></p>

	<p><i>kereskedelemügyi m. kir. minister az orsz. bizottság elnöke</i></p> <p><i>a jury elnöke</i></p> <p><i>a jury első alelnöke</i></p> <p><i>Szalay Imre a történ. főcsoport igazgatója</i></p> <p><i>Dr. Czobor Béla a jury titkára</i></p>	
Állapot	kielégítő, az aláírások közül három már teljesen elhalványult	
Kutatás	-	
Datálás	1896. X. 6.	
Értékelés	Megtartandó	
Javaslat	Mivel a papír érzékeny a nedves levegőre, javasoljuk az eredeti dokumentum védelmét és az oklevélről készített digitális másolat kihelyezését a templomban. Az eredeti kerüljön megőrzésre az egyházkerületi levéltárban (is).	

Műemléki értéket nem képviselő elemek

Megnevezés	Leírás	Datálás	Értékelés, javaslat	KÉP
Betonburkolat	Simított beton járófelület	1968	cserélendő	
Deszkapadló	a leválasztott Ny-i részen és előterében	közelmúlt	megtartható	

<p>Mészkölap burkolat</p>	<p>2006-ban újrarakva a régészeti kutatás után</p>	<p>?</p>	<p>cserélendő</p>	
<p>Üvegfalak</p>	<p>A Ny-i szakasz leválasztása</p>	<p>2010 körül</p>	<p>megtartható</p>	
<p>lámpatestek (2)</p>	<p>kétkarú lámpák</p>	<p>20. sz. 2. fele</p>	<p>megtartható</p>	
<p>Tálaló</p>	<p>Ónémet tálaló. Mudi Róbert lelkipásztor adománya a templomnak, 10 éves berzétei lelkipásztorkodása emlékére.</p>	<p>19. sz. vége (adományozás: 2012)</p>	<p>megtartása javasolt</p>	
<p>Hymnus-tábla</p>	<p>A 2009-es konfirmandus találkozó résztvevői és az alkotók ajándéka, Pápista István ötvös munkája.</p>	<p>2009</p>	<p>megtartása javasolt</p>	

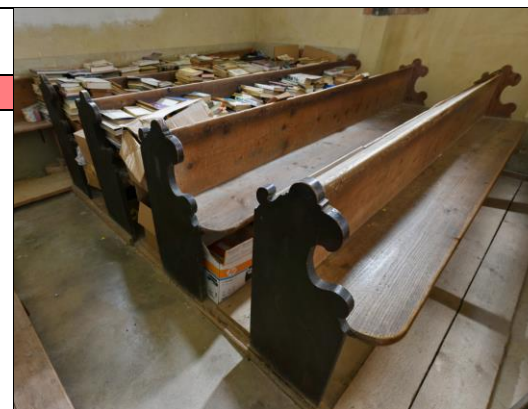
Megnevezés	<h2>Szentély</h2>		
<i>Leírás</i>	<p>A főhajónál alig keskenyebb, négyzet alaprajzú, bordás keresztboltozattal fedett, egy lépcsővel kiemelt szentély. A főhajótól a csúcsíves diadalív választja el, É-i falának Ny-i szélén csúcsíves ajtó vezet a sekrestyébe. Ablakok a K-i és a D-i fal középtengelyében nyílnak. A D-i oldalon, középtől kissé Ny-ra alacsony, szegmensíves ülőfülke található. A K-i fal É-i szélén téglalap alakú szentségtartó fülke van.</p>		
<i>Részletek</i>	<p><i>Boltozat:</i> keresztboltozat trapéz keresztmetszetű bordákkal, melyek a boltvállnál gúla alakban visszametsződnek, középen pedig zárókőben futnak össze. A kör alakú zárókőt pentagramma díszíti. A padláson megfigyelhető, hogy a boltsüvegeket téglából építették, de a gerinceket a bordákhoz hasonlóan kőből készítették.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>Sekrestyeajtó:</i> keskeny, alacsony, csúcsíves ajtónyílás faragott, profilált kőkerettel, lent rézsús profilmegállítással. (A restaurátori kutatás feltárta a kapu profilját: két homorlat között ék alakú horony.) A csúcsív feltűnően aszimmetrikus.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>K-i ablaknyílás:</i> enyhén csúcsíves, széles rézsús fülkében nyíló kőkeretes, háromkaréjos ablak. A záradékban restaurált freskódísz.</p>	13-14. sz., 2003 után	
	<p><i>D-i ablaknyílás:</i> csúcsíves, a K-inél keskenyebb rézsújú fülkében nyíló csúcsíves ablak. A rézsún nyitott szondákban freskódísz látható.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>Szentségtartó fülke:</i> négyzet alakú, kőkeretes fülke. Eredetileg zárható lehetett, ennek azonban ma nem látszik nyoma.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>Ülőfülke:</i> széles, de alacsony és sekély, szegmensíves, kőkeretes fülke. (A kőkeret egyszerű, rézsús profilját a restaurátori kutatás feltárta.)</p>	13-14. sz.	
<p><i>Freskók:</i> mindkét ablakbélletet színes kövekből készült, cosmata burkolatot imitáló festés díszíti. A szigorú, geometrikus rendszert előre bekarcolták: negyedkörívben lemetszett sarkú négyzetek sorai között a visszametszett sarkoknál körök vannak. A négyzetek vörös, okkersárga és szürke színűek, a körök vörösek, közöttük fehér</p>	1330- 1420 között		

	<p>„fugával”. A köfelület hatását színes spriccelés és zöld erezet hivatott felidézni.</p> <p>Középkori vakolat látható a diadalíven nyitott kutatóablakban. A boltozaton korábbi kék festés, alatta pedig a boltozat téglái közül kinyomódott falazóhabarcs elsimításával készült vakolt felület. Az É-i és D-i falat a kutatóablakok tanúsága szerint köpenyezték, a köpenyezés alatt nem került elő értékelhető réteg.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> a falakon sárga, a boltozaton fehér meszelés, a bordák és a zárókő felületét nem takarja festés.</p>	14-20. sz.	
<i>Állapot</i>	<p>Az É-i falon és a boltozaton függőleges repedés fut. Szemben ugyanilyen, de vékonyabb repedés látszik.</p> <p>A Ki-ablak záradékában lévő freskótöredéket restaurálták.</p>		
<i>Történet</i>	<p>13-14. sz.: a román kori templom bővítéseként épült az egyenes záradéku szentély, és valószínűleg vele egyszerre a sekrestye.</p> <p>Valószínűleg nem sokkal ezután készültek a szentély freskói. Az ablakbélletek díszítőfestése arra utal, hogy a freskódísz egykor a teljes szentélyre kiterjedt.</p> <p>A reformáció idején a sekrestyét nem bontották el.</p> <p>A 18. század közepén Máriássy Márk családi kriptát épített a szentély alá. Ehhez minden bizonnyal felbontották a szentély aljzatát, és az alapozásnál mélyebbre ásták a kriptát. 1770-ben a kriptához külső lejáratot építettek a szentély keleti külső falánál. A szentélyt K felől támpillérekkel támasztották meg. Mindez okozhatta az oldalfalakon látható repedéseket, és talán ezzel a nagy beavatkozással lehet kapcsolatban az oldalfalak köpenyezése is.</p> <p>1790: valószínűleg a hajó boltozatának építésekor, a hajóablakok kialakításával egyszerre a K-i szentélyablakot kitágították úgy, hogy a középkori ablaknak csak a záradéka maradt meg.</p> <p>A freskókat ismeretlen időben leverték vagy eltakarták. Erre legkésőbb az oldalfalak köpenyezésekor került sor. Ekkor a vastag vakolatréteggel eltüntették a sekrestyeajtó és az ülőfülke keretének faragott profilját is.</p> <p>2003: restaurátori kutatás (Ladislav Székely)</p>		

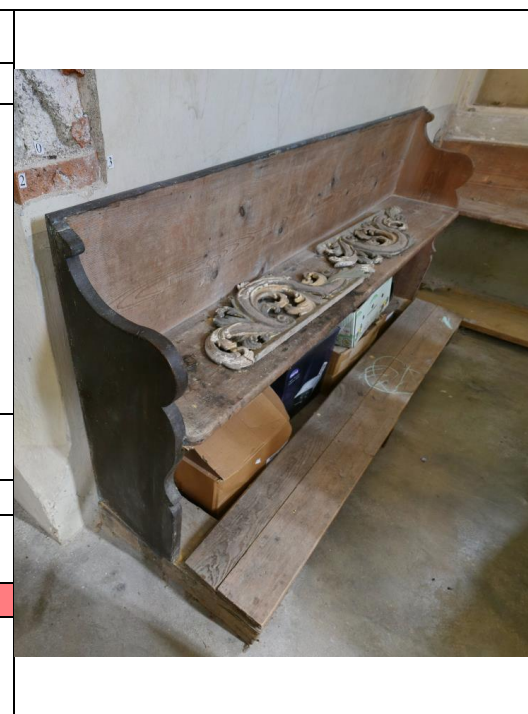
	2011 körül: a K-i ablak középkori formájának rekonstrukciója, a díszítőfestés restaurálása	
<i>Kutatási kérdések</i>	A köpenyezés okának tisztázása (esztétikai/statikai...) Freskó van-e alatta Sekrestye kapu: miért aszimmetrikus a csúcsív?	
<i>Értékelés</i>	Minden részlet változtatás nélkül megtartandó, a javítás restaurátori feladat.	
<i>Javaslat</i>	A szentély restaurálása: a falképre restaurátori kutatás csak az ablakbélletekben talált középkori festést, a diadalív szentély felőli oldalán pedig korábbi vakolatréteget. További kutatások alapján lehetne eldönteni, hogy érdemes-e, lehetséges-e a köpenyezésnek a teljes eltávolítása. Ennek eredményeként talán kisebb freskótöredékek kerülhetnek még elő, de ha freskó nem is kerül elő, a beavatkozás kedvező hatással lehet a szentély középkori műrészleteinek, és a szentély egészének megjelenésére. (A köpenyezés eltávolítása falkutatói megfigyelés mellett végezhető restaurátori feladat.) Ettől függetlenül is elvégezhető, restaurátori feladatok: a sekrestyeajtó, az ülőfülke és a szentségtartó fülszele faragott kőkeretének feltárása, valamint a D-i ablak bélletében lévő freskódísz feltárása. Ezekre vonatkozóan restaurátori terv készítendő.	

<i>Megnevezés</i>	Szentély, padtömb	
<i>Lokalizáció</i>	A szentély szinte teljes szélességében, a „piac” felé fordítva	
<i>Leírás</i>	A templomban lévő összes paddal azonos kialakítású és korú. Egybefüggő, 6 padból álló padtömb keretbetétes, vésett táblás mellvéddel, valamint rokokó vonalvezetésű, fűrészelt deszka oldallapokkal. Deszka ülőlapok és merőleges hátlapok. Az eredeti talpgerenda itt valószínűleg megvan, ehhez azonban oldalról hozzábetonoztak. Felületkezelés: az oldallapok és előlapok kerete sötétbarnára festve, a betétek világosabb barnák, az ülő-, könyöklő- és támladeszkák kezeletlenek.	
<i>Állapot</i>	<i>Aktív rovarfertőzés nyomai látszanak!</i>	
<i>Kutatás</i>	Restaurátori kutatás: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.	

Datálás	1790-1906 között 1888: festés, Sávoly Nándor, rozsnyói festő
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára. A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése. A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni. A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.

Megnevezés	Szentély, pad
Lokalizáció	A szentély É-i fala előtt
Leírás	A templomban lévő padokkal azonos szerkezetű, de eltérő formájú pad. A fűrészelt oldallap vonalvezetése a „régipapipadéra” hasonlít legjobban, de annál is finomabb, régisebb. Deszka ülőlap és merőleges hátlap. Felületkezelés: az oldallapok sötétbarnára festve, az ülő- és támladeszkák kezeletlenek. A régi talpgerenda itt korhadt állapotban megvan, erre építették rá az új deszkadobogót. Egy nagyobb padtömb része lehetett
Állapot	<i>A templomban aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i> Használaton kívül, szerkezeti megerősítés szükséges.
Kutatás	Restaurátori kutatás: a pad eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése.
Datálás	1790-1906 között A formai eltérések ellenére nem lehet sokkal régebbi a többi padnál.
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a teljes templomtérben. Restaurátori kutatás és állapotfelmérés: a padok eredeti felületkezelése, az előlapoknál esetleg díszítőfestése; javaslat az eredeti szerkezet rekonstrukciójára.

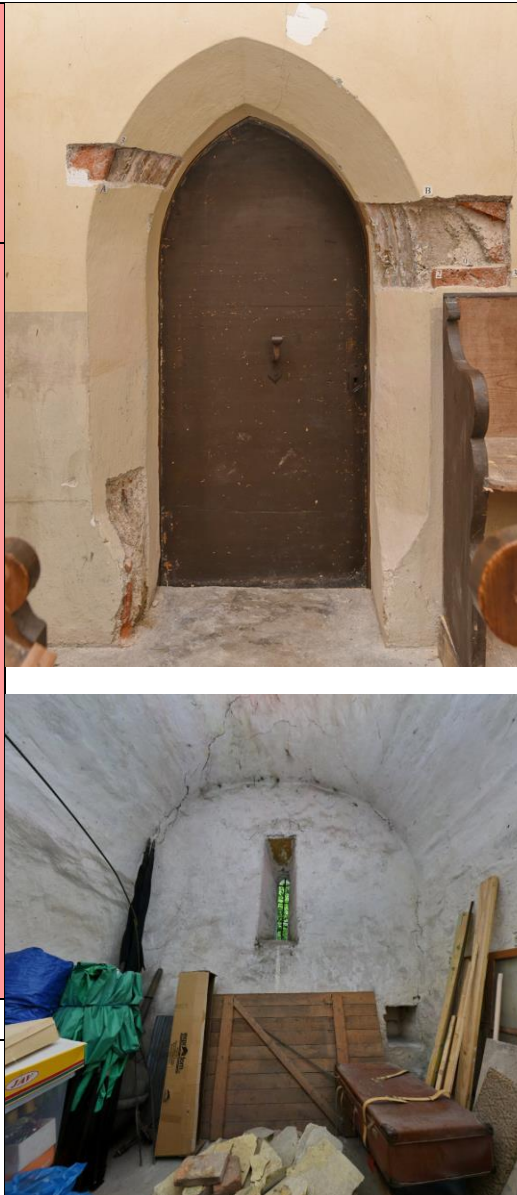

	<p>A padok javítása egységes szemlélet szerint végzendő. A cél az eredeti szerkezet helyreállítása, rekonstrukciója és az eredeti elemek minél teljesebb megőrzése.</p> <p>A padok javítását a burkolatok cseréjével/javításával összefüggésben kell elvégezni.</p> <p>A templomban hatékony fűtést kiépíteni csak a padokban lehetséges. Ha ez az igény felmerül, az elektromos padfűtést javasoljuk, amit a legcélszerűbb a burkolatokkal egyszerre kiépíteni.</p>	
--	--	--

Műemléki értéket nem képviselő elemek

<i>Megnevezés</i>	<i>Leírás</i>	<i>Datálás</i>	<i>Értékelés, javaslat</i>	<i>KÉP</i>
Betonburkolat	Simított beton járófelület	20. sz. 2. fele	cserélendő	

<i>Megnevezés</i>	Sekrestye		
<i>Leírás</i>	<p>A szentély É-i oldalán lévő, a szentéllyel azonos hosszúságú, de valamivel keskenyebb, téglalap alaprajzú, dongaboltozatos tér 2 lépcsőfokkal alacsonyabb járószinttel. Ablaka a K-i fal középtengelyében nyílik. A szentély felől a D-i fal Ny-i szélén nyíló ajtón át közelíthető meg.</p>		

<i>Részletek</i>	<p><i>Boltozat:</i> Az É-i és D-i falra támaszkodó dongaboltozat. A vakolatban megfigyelhető a zsaluzat deszkáinak lenyomata.</p> <p><i>Ablakfülke:</i> keskeny, vízszintes záradéku, enyhén rézsús fülke, melynek záradékát egy lapos kő alkotja.</p> <p><i>Ajtófülke:</i> Vízszintes záradéku, enyhén rézsús fülke. A záradék alsó felületén az építéskor használt zsaluzat deszkáinak lenyomata látható a vakolatba nyomódva. A kőkeret mögött egy fadarab látszik. Nem valószínű, hogy áthidaló, inkább a zsaluzat egy beszorult, letört darabja. A fülke bal oldali béléteben, a zár magassága fölött a falban egy lyukas gömbfa látható, a lyukat megerősítő vasalattal. Egy korábbi ajtóhoz tartozó <i>retesz lyuka</i>, melyre részben rátakar az építéskori vakolat. Küszöb: élére állított téglákból.</p> <p>A jelenlegi zárhoz a falba horgonyzott kovácsoltvas <i>zárszem</i> tartozik.</p> <p><i>Nagy fali fülke:</i> a szentély felőli (D-i) falba közepesen nagyméretű, álló téglalap alakú fülke mélyed, benne újabb deszkabélés.</p> <p><i>Lavabo (?) fülke:</i> A K-i fal D-i sarkában lévő négyzet alakú fülke. Oldala téglából van kialakítva. Ajtónak, zárnak nincs nyoma. Lehet, hogy kézmosófülke.</p> <p><i>Felületkezelés:</i> a falakat és a boltozatot is egybefüggő építéskori vakolat borítja. Durva, apró kavicsos, porlékony, szürke vakolat, melyet változó vastagságban vittek fel a törtkő falra, de így sem egyenlíti ki annak egyenetlenségeit. Az ajtófülke záradékának és a boltozat vakolatában is megfigyelhető a zsaluzat deszkáinak lenyomata. Több meszelésréteggel és helyenként pontszerű javításokkal (1968?). Bekarcolás a Ny-i falon, az ajtónál: A.D. S A: 1646.</p>	<p>13-14. sz.</p> <p>13-14. sz.</p> <p>13-14. sz.</p> <p>18. sz. ?</p> <p>13-14. sz.</p> <p>14-20. sz.</p>	
<i>Állapot</i>	Kissé elhanyagolt, raktárnak használt helyiség.		
<i>Történet</i>	<p>A 14. sz.: a román kori templom bővítéseként épült az egyenes záradéku szentély, és valószínűleg vele egyszerre a sekrestye.</p> <p>A reformáció idején a sekrestyét nem bontották el, így az máig megmaradt eredeti formájában.</p>		

Kutatási kérdések	A nagyobbik fülke másodlagos-e vagy építéskori? A kisebbik fülke kézmosó lehetett? Van kifolyónyílása?	
Értékelés	Minden részlet változtatás nélkül megtartandó, lokális javítások lehetségesek.	
Javaslat	A falak nedvesedésének megszüntetése vagy mérséklése. A falak középkori vakolata kiemelkedő értéket képvisel, ezért ezt óvni kell, semmit nem lehet nekitámasztani! <i>A berendezési tárgyakra vonatkozó javaslatokat lásd alább.</i>	

Megnevezés	Sekrestyeajtó		
Lokalizáció	A szentély felé vezető ajtó		
Leírás	<p>Ajtószárny: kétrétegű, a külső réteg pontosan követi a kőkeret csúcsíves formáját, vízszintes irányú deszkákból készült. A belső réteg nagyobb, függőleges deszkáit két keresztléc fogja össze.</p> <p>Vaslatok: a belső réteg a kőkeretbe erősített csapokra két kovácsoltvas hosszúpánttal van rögzítve.</p> <p>Zár: kovácsoltvas dobozzár a falba rögzített zárszemmel. Fejjel lefelé van felszerelve, ami arra utal, hogy másodlagos felhasználásban lehet itt, eredetileg „jobbos” ajtón lehetett.</p> <p>A külső oldalon barokk vaslatok: kovácsoltvas zárcímer és behúzó.</p> <p>Felületkezelés: a külső oldalon barna festés, belül kezeletlen</p>		
Állapot	<p>Jó, a külső oldalon apró sérülések</p> <p><i>A sekresyében aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i></p>		
Kutatás	-		
Datálás	<p>Ajtószárny: 20. sz.?</p> <p>Pántok: 16. sz.?</p> <p>Zár, behúzó: 18. sz.</p>		
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.		
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a sekrestyében.		

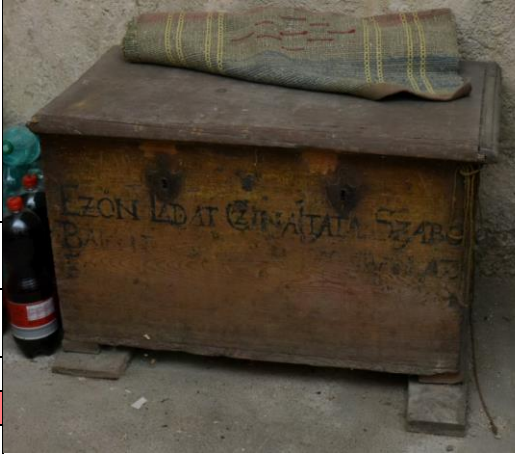
Megnevezés	Könyvtárszekrény
Lokalizáció	A sekrestye Ny-i fala előtt
Leírás	Pogácsalábakon álló, kétszárnyú, keretbetétes, üvegezett könyvszekrény lent fiókkal. Zöldre festve, a párkány alatt felirat: „Parochiai Könyvtár”. A szekrényben a berzétei református egyház 19-20. századi iratanyagát őrzik.
Állapot	<i>Aktív rovarfertőzés nyomai látszanak!</i>
Kutatás	-
Datálás	20. sz. eleje
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a sekrestyében. Javasoljuk, hogy az iratokat rendezzék (szortírozni nem szabad!) és digitalizálják, majd a digitális másolatok kerüljenek archiválásra szlovákiai és magyarországi egyházi levéltárban is. Az eredeti iratok szakszerű őrzéséről rendezett állapotban a parókián javasoljuk gondoskodni.

Megnevezés	Láda (1858)
Lokalizáció	A sekrestyében
Leírás	Közepes méretű faláda felnyíló, lapos tetővel, elülső oldalán 1858-as évszámmal. Felületkezelés a festett feliraton kívül nincs. A ládában a berzétei református egyház 19-20. századi iratanyagát őrzik.
Állapot	Kielégítő <i>A sekrestyében aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>
Kutatás	-
Datálás	1858
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a sekrestyében.

	Javasoljuk, hogy az iratokat rendezzék (szortírozni nem szabad!) és digitalizálják, majd a digitális másolatok kerüljenek archiválásra szlovákiai és magyarországi egyházi levéltárban is. Az eredeti iratok szakszerű őrzéséről rendezett állapotban a parókián javasoljuk gondoskodni.	
--	--	--

Megnevezés	Láda („Szabó”)		
Lokalizáció	A sekrestyében		
Leírás	<p>Közepes méretű faláda felnyíló, lapos tetővel, elülső oldalán felirattal: EZÖN LADÁT CZINÁLTATA SZABÓ BA[LINT?].... A háromsoros felirat legalsó sora olvashatatlan. A ládában a berzétei református egyház 19-20. századi iratanyagát őrzik. készült: 1838-ban (Magyar Református Egyház Javainak Tára 18. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 4. (Debrecen, 2010) 65.</p>		
Állapot	A felirat nagy része lekopott <i>A sekrestyében aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>		
Kutatás	A feliratot UV lumineszcens vagy infra technikával lehetne vizsgálni, hogy a természetes fénynél már nem látszó festéknyomok láthatóvá váljanak, és a szöveg olvasható legyen.		
Datálás	1838		
Értékelés	Megtartandó, szükség esetén az eredeti elemek minél teljesebb megtartásával javítandó.		
Javaslat	Rovarfertőtlenítés a sekrestyében. Javasoljuk, hogy az iratokat rendezzék (szortírozni nem szabad!) és digitalizálják, majd a digitális másolatok kerüljenek archiválásra szlovákiai és magyarországi egyházi levéltárban is. Az eredeti iratok szakszerű őrzéséről rendezett állapotban a parókián javasoljuk gondoskodni.		

Megnevezés	Barokk ornamentika-töredékek (2)		
Lokalizáció	A sekrestyében		
Leírás	<p>Két db S alakú, csigában végződő inda aranyozott és zöld akantuszlevelekkel. Deszkából készül, lapos faragású keretdísz két szimmetrikus, oldalsó eleme.</p>		
Állapot	Töredékes, elhanyagolt. <i>A sekrestyében aktív rovarfertőzés van, ami minden fából készült tárgyra veszélyt jelent.</i>		
Kutatás	analógiák alapján meghatározandó, milyen tárgyhoz tartozhatott Korábbi orgona, szószék...		
Datálás	17-18. sz.		

<i>Értékelés</i>	Megtartandó.	
<i>Javaslat</i>	Rovarfertőtlenítés a sekrestyében. Egykori ismeretlen műtárgy töredékei, amit a templom történeti emlékeként továbbra is gondosan meg kell őrizni.	

Műemléki értéket nem képviselő elemek

<i>Megnevezés</i>	<i>Leírás</i>	<i>Datálás</i>	<i>Értékelés, javaslat</i>	<i>KÉP</i>
Betonburkolat	Simított beton járófelület	1968	cserélendő	
Fehér üveges szekrény	Kétszintes, 2x2 ajtós, fönt üvegezett, fehér szekrény	20. sz. 2. fele	megtartható	

Megnevezés	<h2 style="color: red;">Torony, 1. emelet</h2>		
<i>Leírás</i>	A torony 1. emelete a toronyalj É-i fala mentén vezető falépcsőn közelíthető meg. A járószint a toronyalj kétszakaszos csehsüvegboltozata, melyen feltöltés nincs. A keskenyebb (É-i) szakasz alacsonyabb. A K-i fal jobb oldalán nyílik a hajó padlásának bejárata. Egyetlen ablaka a D-i fal középtengelyében nyílik. Lefedése: a 2. toronyemelet gerendafödeme. K-i fala mentén lépcső vezet a 2. toronyszintre.		
<i>Részletek</i>	<p><i>Falak:</i> a torony törtkő falait kb. 120 cm magasságig durva vakolat takarja, mely építéskori lehet. Korábbi földem gerendafészkei nem látszanak a falban, tehát az eredeti földem kb. a boltozat magasságában lehetett. A DNy-i falsarokban megfigyelhető a falvastagság csökkenése, ami szintén arra utal, hogy itt volt a földémszint.</p> <p><i>Padlásbejárat:</i> vízszintes áthidalójú nyílás frissen kifarazva. Az eredeti padlásbejáratot kitégítették.</p> <p><i>Ablak:</i> csúcsíves, rézsús fülkében nyíló ablak faragott kőkerettel, a záradékban csúcsíves, háromkaréjos mérművel. A fülke tölcséres boltozatát téglából alakították ki.</p> <p><i>Gerendamennyezet (2. toronyemelet, földem):</i> 5 db K-Ny irányú gerendára támaszkodó deszkaföldem, melyet egy É-D irányú mestergerendával támasztottak alá. 2 gerendán kívül az összes elem cserélt.</p> <p><i>Lépcső:</i> falépcső kapaszkodóval.</p>	<p>14. sz.</p> <p>14. sz., 21. sz. 14. sz.</p> <p>1888? 20??</p> <p>20??</p>	
<i>Állapot</i>	Rendezett, felújított		
<i>Történet</i>	<p>15. sz.: A gótikus torony első földémszintje kb. ugyanitt volt. A padlásbejárat a mai helyén volt, de annál keskenyebb, alacsonyabb lehetett.</p> <p>18. sz.: a toronyalj boltozásakor alakul ki a mai földémszint</p> <p>20??: a földémeket felújítják, a toronylépcsőket kicserélik. Ekkor a 2. toronyszint faföldémét egy mestergerendával megerősítik.</p>		
<i>Kutatás</i>	-		

Értékelés	A jelenlegi állapot fenntartandó.	
Javaslat	-	

Megnevezés	<h2>Torony, 2. emelet</h2>		
Leírás	A torony 2. emelete a K-i fal mentén vezető falépcsőn közelíthető meg. A járósínt gerendás deszkafödém. Ablak ezen a szinten nincs. Lefedése: a 3. toronyemelet gerendafödéme. D-i fala mentén lépcső vezet a 3. toronyszintre (harangszint).		
Részletek	<p><i>Falak:</i> a torony törtkő falait itt nem borítja vakolat. Korábbi födém gerendafészkei itt sem nem látszanak a falban, illetve a fal vastagsága a 3. szinten ismét csökken, tehát az eredeti födém a jelenlegi helyén lehetett.</p> <p><i>Gerendamennyezet (3. toronyemelet, födém):</i> A harangszint kettős födéme 4 db K-Ny irányú, ezeken pedig 7 db É-D irányú gerendára támaszkodó deszkafödém. Az utóbbiak közül a szélsők a csökkenő falvastagság miatt kialakult padkán fekszenek. A gerendák régiek, a deszkázat cserélt.</p> <p><i>Lépcső:</i> falépcső kapaszkodóval.</p>	<p>14. sz.</p> <p>1888?</p> <p>20??</p> <p>20??</p>	
Állapot	Rendezett, felújított		
Történet	15. sz.: A gótikus torony 2. födémszintje ugyanitt volt. 20??: a födémeket felújítják, a lépcsőket kicserélik.		
Kutatási kérdések	-		
Értékelés	A jelenlegi állapot fenntartandó.		
Javaslat	-		

<i>Megnevezés</i>	<h2>Torony, 3. emelet (harangszint)</h2>		
<i>Leírás</i>	A torony 3. emelete, a nagy belmagasságú harangszint, a D-i fal mentén vezető falépcsőn közelíthető meg. A járósínt gerendás deszkafödém. Minden oldalon nagyméretű harangablakok nyílnak. Lefedése: a 4. toronyemelet (óraszint) gerendafödéme. Ny-i fala mentén lépcső vezet a 4. toronyszintre. Középen a födémgerendákra épített, ácsolt harangszék van 2 haranggal.		
<i>Részletek</i>	<p><i>Falak:</i> a torony törtkő falait itt nem borítja vakolat. A falban két magasságban, szabályos elhelyezkedésben kis keresztmetszetű gömbfák vízszintes fészkei figyelhetők meg:</p> <ul style="list-style-type: none"> - az ablakok könyöklőmagasságában, falanként 4 lyuk. Némelyikben a fák végei is benne vannak, ezeken látszik, hogy megégtek. - az ablakok fölött, a födém alatt valamivel vastagabb gömbfák lyukai vannak. A Ny-i fal ablaka fölött két egymás melletti lyuk szöveget zár be egymással. A bal oldali merőleges a falra, a jobb oldali kb. 45 fokban áll. (Ennek a szituációnak kifelé van inkább értelme.) A K-i fal Ny-i szélén egymás mellett 2 párhuzamos lyuk van, mindkettőben égett gömbfákkal. A gömbfák végei le vannak fűrészelve, de a fal síkjánál jóval beljebb, tehát ezek nem nyúltak be a torony terébe, hanem minden bizonnyal kifelé nyúltak. <p>Mindegyikre igaz, hogy nem utólag bevéselt lyukak, hanem építéskoriak (a habarcs rányomódott a fákra), és valószínűleg átmenő lyukak. Kis átmérőjük és keresztmetszetük miatt aligha lehettek tartószerkezetek, inkább építési állványlyukak.</p> <p>A törtkő falak alsó része vakolatlan, azonban az ablakok vállmagassága alatti vonaltól felfelé vakoltak. Ebben a vonalban vannak bekötve a falba a harangszék merevítő gerendái, melyek</p>	<p>14. sz.</p> <p>14. sz.</p> <p>14. sz.</p>	

	<p>fészkei közül többről is megállapítható, hogy korábbi. Lehetséges tehát, hogy a torony építéskor itt volt egy földémszint.</p> <p><i>Harangablakok:</i> Nagyméretű, kívül szegmens-, belül kosáríves záradékú, rézsű nélküli ablak. Nyílászáró nincs, csak deszkamellvédek.</p> <p><i>Gerendamennyezet (4. toronyemelet, földém):</i> 6 db É-D irányú gerendára támaszkodó deszkafödém. A gerendák régiek, a deszkázat cserélt.</p> <p><i>Lépcső:</i> falépcső kapaszkodóval.</p>	<p>18. sz.?</p> <p>20??</p> <p>1888</p> <p>20??</p> <p>20??</p>	
<i>Állapot</i>	Rendezett, felújított		
<i>Történet</i>	<p>15. sz.: A gótikus torony 3. földémszintje ugyanitt lehetett, de lehetett egy köztes szintje is.</p> <p>1746: a harangszék építése a harangablakok építése, valószínűleg a korábbi, a kisebb, gótikus ablakok helyén, amelyeknek ezért már semmilyen nyoma nincs</p> <p>1790: tűzben elégnak a harangok</p> <p>1804: a harangok és a toronyóra számára új faszerkezet épül</p> <p>1807: felhúzzák a nagyharangot</p> <p>1856: tűzvész, elégték a toronyban a faszerkezetek</p> <p>1883: a paplak elbontott fatároló színjének gerendáiból új harangszéket készítenek</p> <p>20??: a földémeket felújítják, a lépcsőket kicserélik.</p>		
<i>Kutatási kérdések</i>	a vakolatok a középkori földémszintekkel lehetnek kapcsolatban? A lyukak funkciójának tisztázása (építési állvány? erkély? földém?). Ha erkély vagy állvány volt, akkor a külső oldalon meg lehet találni a lyukakat. Ha kívül nincs nyoma a lyukaknak, akkor a gerendák befelé szolgáltak.		
<i>Értékelés</i>	A jelenlegi állapot fenntartandó.		
<i>Javaslat</i>	-		

Megnevezés	Harangszék	
Lokalizáció	A 3. toronyszinten	
Leírás	Három T alakú oszlopból és ezeket két-két oldalról erősítő ferde támokból, illetve a szerkezetet merevítő vékonyabb vízszintes és ferde támokból, andráskeresztekéből ácsolt harangállvány. A harangokat az oszlopok tetejére rögzített tengelyeken forduló jármok tartják. A „régí harang” jáрма öntöttvas, a „nagy harangé” szegecselt I-gerendákból áll. Az egész szerkezetet az oszlopok tetején a falhoz támasztó, vízszintes gerendák merevítik ki. A harangszékhez tartozó egyik régi, fa harangjárom még megvan (lásd alább).	
Állapot	Felújítva	
Kutatás	-	
Datálás	1888. sz., az eredeti fa harangjármokat az új harangok beszerelésekor (1896, 1923) cserélték.	
Értékelés	Megtartandó. A fából ácsolt, régi harangszékek már egyre ritkábbak, ezért különleges értéket képvisel.	
Javaslat	Egy esetleges javításkor az eredeti elemek minél teljesebb megtartására kell törekedni.	

Megnevezés	Nagy harang	
Lokalizáció	A harangszék Ny-i felén	
Leírás	A nagyobbik harang tárcsás koronájú, vállán levélsoros dísz fut, a palástján kehely. Felirata a paláston, a kehely alatt: URAM TIÉD A DICSŐSÉG! HEROLD RICHARD HARANGÖNTÖDE KOMOTAU az alsó pártázaton: HEROLD RICHARD HARANGÖNTÖDE KOMOTAN. ÖNTETTÉK A VILÁGHÁBORÚBA ELVITT HARANG HELYETT A BERZÉTEI REFORMÁTUS HÍVEK KÖZADAKOZÁSBÓL AZ ÚRNAK 1924-İK ESZTENDEÉBEN, BARAKSZA LAJOS LELKÉSZ ÉS GÁSPÁR JÓZSEF EGYHÁZGONDNOKSÁGA IDEJÉBEN.	
Állapot	Jó	
Kutatás	-	
Datálás	1924-ben készült, a csehországi Chomutovban.	
Értékelés	Megtartandó.	
Javaslat	-	

Megnevezés	Régi harang
Lokalizáció	A harangszék K-i felén
Leírás	A kisebbik harang tárcsás koronájú, vállán csigás veretdísz, alatta neorokokó csüngődíszsor, a palást alján pedig fordított szívpalmettasor fut. Felirata a paláston: UJRAÖNTÖTETT A BERZÉTEI EGYHÁZ HÍVEINEK ÁLDOZATKÉZSÉGÉBŐL AZ 1896 ÉVBEN MAGYARORSZÁG FENNÁLLÁSÁNAK 1000 EDIK ÜNNEPI ESZTENDEJÉBEN. M.B. MARIÁSSI BARNA FŐGONDNOK KOLOS JESTVÁN LELKÉSZ TÓTH JÓZSEF GONDNOK IDEJÉBEN az alsó pártázaton: ÖNTÖTTÉK SELTENHOFER FRIGYES FIAI CS. ÉS M. K. UDVARI HARANG ÖNTŐK SOPRONBAN. 1184. SZ.
Állapot	Jó
Kutatás	-
Datálás	1896-ban készült, Sopronban.
Értékelés	Megtartandó.
Javaslat	-

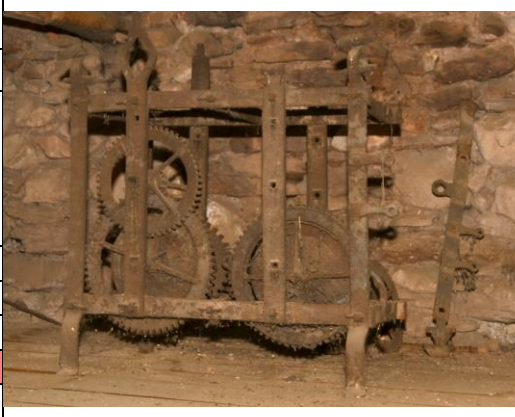
Megnevezés	Harangjárom
Lokalizáció	Az ÉK-i sarokban
Leírás	Kisebb harang számára készült fa harangjárom.
Állapot	Sérült, használaton kívül
Kutatás	-
Datálás	17-18. sz.
Értékelés	Megtartandó.
Javaslat	A templom régi harangjai egyikének járma, mely a harangszékhez tartozik.

Megnevezés	Torony, 4. emelet (óraszint)		
Leírás	A torony 4. emelete, az alacsony belmagasságú óraszint, a Ny-i fal mentén vezető falépcsőn közelíthető meg. A járószint gerendás deszkafödém. Lefedése: a legelső tartógerendái fölött ledeszkázott toronysisak. Minden fal középtengelyében, közvetlenül a toronysisak alatt óranyílás van, melyeket az óramutatókat mozgó óraszerkezet köt össze.		
Részletek	Falak: a torony törtkő falait itt nem borítja vakolat. A falban két magasságban, szabályos elhelyezkedésben kis keresztmetszetű gömbfák vízszintes fészkei figyelhetők meg: Lépcső: falépcső kapaszkodóval.	14. sz. 20??	
Állapot	Rendezett, felújított		
Történet	15. sz.: a torony felépül 18. sz. (?): a toronyóra telepítésekor vágták az óranyílásokat 1790: tűzben elpusztul a toronyóra 1804: a harangok és a toronyóra számára faszerkezet épül 1842: a toronyóra számlapját csinálják 1856: a tűzben elpusztult toronyóra maradványait a sekrestyébe vitték 1888: kijavították (Molnár József, rozsnói géplakatos)		
Kutatás	-		
Értékelés	A jelenlegi állapot fenntartandó.		
Javaslat	-		

Megnevezés	Csapóajtó		
Lokalizáció	A 4. toronyemelet (óraszint) feljárata mellett		
Leírás	A lépcsőfeljárót egykor elzáró deszka csapóajtó Vasalat: kovácsoltvas bakszarv pánt (1 db)		
Állapot	Használaton kívül, hiányos		
Kutatás	-		
Datálás	1888		

<i>Értékelés</i>	Megtartandó.	
<i>Javaslat</i>	-	

<i>Megnevezés</i>	Óraszerkezet	
<i>Lokalizáció</i>	A 4. toronyemeleten (óraszinten), középen	
<i>Leírás</i>	A négy óranyílásba fektetett két merőleges fagerenda tartja az óramutatókat mozgató vasrudazatot, mely már hiányos. Középen a gerendák át vannak fúrva, hogy egy függőleges rúd által a rudazat összekapcsolódhasson az egykor középen álló óraszerkezettel. Az óraszerkezet ma a fal mellett áll.	
<i>Állapot</i>	Használaton kívül, hiányos	
<i>Kutatás</i>	-	
<i>Datálás</i>	1888	
<i>Értékelés</i>	Megtartandó. Hiányos éállapota ellenére a templom történetének értékes emléke.	
<i>Javaslat</i>	-	

<i>Megnevezés</i>	Főhajó, padlás, tető	
<i>Leírás</i>	A főhajó boltozatai fölött a nyeregtető padlásteré. Ny felől a torony K-i fala határolja, K felől pedig a diadalívig értjük, ahol a tetőszerkezet oromfalat imitálva beszűkül, és a közvetlenül folytatódik a szentély padlásterével. A torony 1. emeletéről lehet megközelíteni.	

<i>Részletek</i>	<p><i>Toronyfal:</i> a torony törtkö falát a torony belsejében megfigyelt, durva, valószínűleg építéskori vakolat borítja. Ez megőrizte egy korábbi tető lenyomatát, mely nem sokkal, de alacsonyabb volt a mainál. Fölötte sima, fehérre festett vakolat látható, a torony egykori homlokzati vakolata, majd szinte pontosan a mai tető vonala mögött (alig valamivel alatta) mitha egy 3. tető vonala is kirajzolódna. A diadalív vonalában a szentély alacsonyabb gerincű és kisebb szélességű tetejéhez függőleges (kívülről oromfalnak tűnő) deszkafallal kapcsolódik.</p> <p><i>Falkoronák:</i> az oldalfalak fölötti falkoronák vegyes falazatúak, a hevederívek (a boltozatokhoz hasonlóan) téglából épültek, a fölöttük lévő falkoronák is több téglát tartalmaznak.</p> <p><i>Tetőszerkezet:</i> Bakdúcos fedélszék minden 5. szarufánál dűltszelemekkel.</p> <p><i>Tető héjazat:</i> Sötétbarna Bramac betoncserép</p>	<p>14. sz.</p> <p>14. sz.? 1790</p> <p>2002</p>	
<i>Állapot</i>	A tetőgerinc a boltozatokon végig vízcsöpögés jelei mutatkoznak.		
<i>Történet</i>	<p>14. sz.: a torony felépülésekor készült tető lenyomata látható a toronyfalon</p> <p>1728: zindelyezték a tetőt</p> <p>1766: vörösfenyő zindely</p> <p>1790: a főhajó boltozatainak építésekor a falakat felmagasítják</p> <p>1856: tűzvész után új tető épül piros-zöld mázas cserépfedéssel</p> <p>2002: lebontják a diadalív fölötti oromfalat, és egy kontyolt tető alá vonják a szentélyt és a hajót.</p>		
<i>Kutatás</i>	A falkoronák nem sokban különböznek a középkori struktúráktól, mégis valószínű, hogy a hajó boltozásakor készültek. Datálásuk tisztázandó.		
<i>Értékelés</i>	A felsorolt történeti értékek változtatás nélkül megtartandók.		
<i>Javaslat</i>	<p>A tető fedését a gerinc mentén felül kell vizsgálni, szükség esetén javítani.</p> <p>Hosszú távon javasoljuk a hajó, a szentély és a sekrestye teteje középkori állapotának rekonstrukcióját. Ez a diadalív, illetve a szentély-sekrestye K-i fala</p>		

	<p>fölötti oromfalak visszaépítését és ennek megfelelően a tető átalakítását jelenti. A pontos geometria további kutatás alapján határozható meg. A tető fedése a műemlékhez illő, autentikus anyaggal javasolt (cserép, vagy fazsindely).</p>	
--	--	--

Műemléki értéket nem képviselő elemek

<i>Megnevezés</i>	<i>Leírás</i>	<i>Datálás</i>	<i>Értékelés, javaslat</i>	<i>KÉP</i>
Orgonasípok	A holland orgona nem felhasznált sípjai	20. sz. 2. fele	megtartható	
Ablakok	A templom korábbi ablakszerkezetei	1968	megtartható	

Megnevezés	<h2>Szentély, padlás</h2>		
<i>Leírás</i>	<p>A szentélyboltozat fölötti kontyolt nyeregtető padlásteré. „Járószintje”, a szentély gótikus boltozata, alacsonyabban van, mint a hajó boltozata, de a falkorona magassága megegyezik, tehát a szentély fölötti falkoronák magasabbak. Ny felé közvetlenül folytatódik a hajó padlásterével.</p>		
<i>Részletek</i>	<p><i>Falkoronák:</i> a szentély oldalfalai és a diadalív fölötti falkoronák vegyes falazatúak, de többnyire téglából épültek, akár csak a bordás keresztboltozat és a diadalív. Az É-i (sekrestye felőli) falkorona bontott elemekből frissen épített téglafal. A K-i és D-i falkoronát a torony belsejében és a tetőtérben megismert durva (gótikus?) vakolat borítja, csak a fal legtetején van újabb kiegyenlítő simítás. Ezt a falkoronát tehát nem magasították fel, ez az eredeti magassága. Az É-i falnál megfigyelhető a falvastagság váltása. A boltozat nem nyúlik el a falkoronáig, mert a boltozat alatti fal vastagabb, mint a fal padlásterbe eső része. A diadalív fölötti falon nincs vakolat. Ez eredetileg magas oromfallal folytatódott, amit elbontottak. A bontott téglanyag alkotja a boltozat feltöltését.</p> <p><i>Boltozat:</i> föntről látszik, hogy a szentélyfalak a boltozat alatt vastagabbak, mint a padlásterben, a boltozat ezekhez a vastagabb falakhoz épült hozzá. A bordás keresztboltozat téglából épült, csak a gerinc kialakításához használtak zárókőnek a téglánál keményebb, ék alakban faragott köveket. Az egyik + alakú kőfaragójel is megfigyelhető.</p> <p><i>Tetőszerkezet:</i> a lekontyolt záradékban dűlt székek nincsenek, a szarufákat csak torokgerendák merevítik. A diadalív vonalában a főhajó magasabb gerincű és szélesebb tetejéhez függőleges (kívülről oromfalnak tűnő) deszkafallal kapcsolódik.</p> <p><i>Tető héjazat:</i> Sötétbarna Bramac betoncserep</p>	<p>14. sz. 2002</p> <p>13-14. sz.</p> <p>2002</p>	

<i>Állapot</i>	Felújítva	
<i>Történet</i>	<p>13-14. sz.: felépül a gótikus szentély és a sekrestye. Ekkor közös nyeregtetejük lehetett, mely alacsonyabb volt a hajóénál. A hajó teteje a diadalívnél oromfallal záródott, amin egy nyílásnak kellett lennie, hogy a szentély és a sekrestye teteje megközelíthető legyen. A szentély és a sekrestye zárófala is oromzatos volt, a szentélynél egy ablakkal.</p> <p>18. sz. (?): a szentély oromzati körablaka, mely az archív fényképen látható, valószínűleg nem középkori.</p> <p>1728: zsindelyezték a tetőt</p> <p>1766: vörösfenyő zsindely</p> <p>1856: tűzvész után új tető épül piros-zöld mázas cserépfedéssel</p> <p>2002: lebontják a diadalív fölötti oromfalat, és egy kontyolt tető alá vonják a szentélyt és a hajót.</p>	
<i>Kutatás</i>	-	
<i>Értékelés</i>	A felsorolt történeti értékek változtatás nélkül megtartandók.	
<i>Javaslat</i>	<p>A tető fedését a gerinc mentén felül kell vizsgálni, szükség esetén javítani.</p> <p>Hosszú távon javasoljuk a hajó, a szentély és a sekrestye teteje középkori állapotának rekonstrukcióját. Ez a diadalív, illetve a szentély-sekrestye K-i fala fölötti oromfalak visszaépítését és ennek megfelelően a tető átalakítását jelenti. A pontos geometria további kutatás alapján határozható meg.</p> <p>A tető fedése a műemlékhez illő, autentikus anyaggal javasolt (cserép, vagy fazsindely).</p>	

Megnevezés	<h2>Sekrestye, padlás</h2>		
Leírás	<p>A sekrestyeboltozat fölötti kontyolt félnyereggető padláster. „Járószintje”, a sekrestye gótikus boltozata, jelentősen alacsonyabban van, mint a szentély boltozata. Ezért megközelítése a falkorona nyílásán keresztül, létrán leereszkedve lehetséges. Ny felé félig visszabontott oromfal választja el a mellékhajó padlásterétől.</p>		
Részletek	<p><i>Szentély felőli fal:</i> A sekrestye boltozata fölé magasodó fal törtkőből épült. A fal szentélyboltozat fölötti része vékonyabb falkorona, mely jelenleg tisztán téglából épült, de ez visszabontott és újraépített fal.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>Oromfal:</i> a sekrestye egykori Ny-i oromfala erősen visszabontott, rajta „nyílással” a mellékhajó padlása felé. Az oromfal külső, alacsony végén simított vakolat látható, ami arra utal, hogy ez valamikor látszó, homlokzati felület volt. Egy a mainál jóval meredekebb hajlásszögű tető vonala is látszik a vakolt rész alatt. Eszerint a sekrestye és a hozzá újonnan épült mellékhajó nem voltak egy tető alá vonva. A mellékhajó tetősíkját az oromfal ugyanitt látható, simított felső, lapos hajlású síkja mutatja. A vakolt rész minden bizonnyal már a gótikus oromfal felmagasítása.</p>	13-14. sz.	
	<p><i>Tetőszerkezet:</i> A szentély É-i falához támaszkodó félnyereggetőt a fal mentén a boltozatra terhelt téglá alépitményekre állított oszlopok támasztják alá.</p> <p><i>Tető héjazat:</i> Sötétbarna Bramac betoncserép</p>	2002	
Állapot	Felújítva		
Történet	<p>13-14. sz.: felépül a gótikus szentély és a sekrestye. A szentély és a sekrestye zárófala is oromzatos volt, a szentélynél egy ablakkal. Közös nyereggetejük lehetett, mely alacsonyabb volt a hajóénál. (Lehet, hogy a sekrestye fölött kissé laposabb volt.)</p>		

	<p>17. sz.: a mellékhajó építéskor a sekrestye a szentéllyel egy tető alatt lehetett, ezen nem változtattak. Valószínű, hogy a sekrestye Ny-i oromfalát emelték meg, hogy a mellékhajót a főhajóval vonhassák egy tető alá.</p> <p>1728: zsindelyezték a tetőt</p> <p>1766: vörösfenyő zsindely</p> <p>1856: tűzvész után új tető épül piros-zöld mázas cserépfedéssel</p> <p>2002: az oromfalakat elbontják, kontyolt félnyeregterítő készül a sekrestye fölé, ami már nem a szentély, hanem a mellékhajó tetejével alkot egy szerkezetet. (A mellékhajó teteje ekkor különválk a főhajóétól.)</p>	
<i>Kutatás</i>	<p>A sekrestye oromfalai, különösen a Ny-i a rajta lévő tetőlenyomattal, pontosan dokumentálandó. A középkori tetők rekonstrukciójához ezek a nyomok kulcsfontosságúak.</p>	
<i>Értékelés</i>	<p>A felsorolt történeti értékek változtatás nélkül megtartandók.</p>	
<i>Javaslat</i>	<p>A tetőszerkezet a sekrestye boltozatára terhel, ami statikai szempontból problematikus lehet, ezért felülvizsgálandó. Amennyiben ez veszélyezteteti a sekrestyeboltozatot, meg kell szüntetni!</p> <p>Hosszú távon javasoljuk a hajó, a szentély és a sekrestye teteje középkori állapotának rekonstrukcióját. Ez a diadalív, illetve a szentély-sekrestye K-i fala fölötti oromfalak visszaépítését és ennek megfelelően a tető átalakítását jelenti. A pontos geometria további kutatás alapján határozható meg.</p> <p>A tető fedése a műemlékhez illő, autentikus anyaggal javasolt (cserép, vagy fazsindely).</p>	

Megnevezés	<h2>Mellékhajó, padlás</h2>		
<i>Leírás</i>	A mellékhajóboltozatok fölötti félnyereggtető padlástere. „Járószintje” a mellékhajó boltozata. Megközelítése a sekrestye visszabontott oromfalán keresztül lehetséges. Ny felől oromfal zárja.		
<i>Részletek</i>	<i>Sekrestye felőli fal:</i> lásd a sekrestye padlásánál. <i>Főhajó É-i fala:</i> a boltozat magasságában vegyes falazat, a záradék fölé eső falszakasz téglafal kevés kővel. Ez a 13. századi hajófal felmagasítása lehet. <i>Tetőszerkezet:</i> lapos hajlásszögű félnyereggtető, melynek szarufái a fal mellett álló oszlopokra támaszkodnak. <i>Tető héjazat:</i> sötétbarna Bramac betoncserép	13-14. sz. 13. sz.? 17. sz?	
		2002 2002	
<i>Állapot</i>	Felújítva		
<i>Történet</i>	17.sz.: a mellékhajó építésekor a sekrestye a szentéllyel egy tető alatt lehetett, ezen nem változtattak. Valószínű, hogy a sekrestye Ny-i oromfalát emelték meg, hogy a mellékhajót a főhajóval vonhassák egy tető alá. 1728: zsindelyezték a tetőt 1766: vörösfenyő zsindely 1856: tűzvész után új tető épül piros-zöld mázas cserépfedéssel 2002: az oromfalakat elbontják, kontyolt félnyereggtető készül a sekrestye fölé, ami már nem a szentély, hanem a mellékhajó tetejével alkot egy szerkezetet. (A mellékhajó teteje ekkor különválnak a főhajóétól.)		
<i>Kutatás</i>	Az É-i hajófal pontos dokumentálása, a középkori periódusok elkülönítése. Az oromfalak dokumentálása és a tetőszerkezetek koronkénti állapotának elméleti rekonstrukciója.		
<i>Értékelés</i>	A felsorolt történeti értékek változtatás nélkül megtartandók.		
<i>Javaslat</i>	Javasoljuk az oromfalak és a tetőszerkezet középkori formájának rekonstrukcióját, ami a mellékhajó tetőszerkezetét is érinti. Pontos javaslat kutatás alapján lehetséges.		

	A sírkamrákat lezáró, szegmensíves márványablák felitatai elhelyezkedésük szerint:		
	<p>MÁRKUS ÉS BATIZFALUSI MÁRIÁSSY TIBOR SZÜL. 1877 AUGUSTUS 19^{KÉN} MEGH. 1879 APRILIS 19^{KÉN} ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKE!</p>	<p>MÁRKUS ÉS BATIZFALVI MÁRIÁSSY LÁSZLÓ 1863---1936 ÉS FELESÉGE FARKASFALVI FARKAS ERZSÉBET 1868---1954 FIUK MÁRIÁSSY ZOLTÁN 1891---1963</p>	
	<p>MÁRKUS ÉS BATIZFALVI MÁRIÁSSY PÁL SZÜL. 1787 OKTÓBER 2^{KÁN} MEGH. 1856 JUNIUS 22^{KÉN} ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKE!</p>	<p>MÁRKUS ÉS BATIZFALVI MÁRIÁSSY KÁLMÁN SZÜL. 1841 JANUÁR 6^{KÁN} MEGH. 1879 DECEMBER 21^{KÉN} ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKE!</p>	
<i>Állapot</i>	csapadékvíz-elvezetés nincs megoldva, kívülről helyreállítva, a hiányzó vakolattagozatok az eredetinek megfelelő gipsz elemekkel pótolva, belső: elhanyagolt, de biztonságos		
<i>Történet</i>	<p>1881: Máriaassy Kálmán özvegye, Badányi Ida magának és a néhai Máriaassy Pálné, Fáy Petronella nevében kért engedélyt a szűkössé vált kriptá bővítésére, amely a templom déli oldalán álló, önálló épület lett.</p> <p>1963: valószínűleg a Budapesten elhunyt Máriaassy Zoltáné volt az utolsó temetés a családi kriptában.</p> <p>Azóta fokozatosan egyre elhanyagottabbá vált, majd őrizetlen maradt, és illetéktelenek hatoltak be.</p> <p>20??: a sírbolt homlokzatait és tetejét az egyházközség felújította, a bejáratot biztonsági okokból befalazták.</p>		
<i>Kutatás</i>	-		

Értékelés	Műemléki érték, minden elemével megtartandó.	
Javaslat	A sírbolt belső terének méltó helyreállítása a Máriássy család leszármazottainak bevonásával.	

Megnevezés	<h2>Körítőfal</h2>		
Leírás	<p>A templomot nagy ívben körülkerítő kőfal 2 gyalogkapuval, 22 lőréssel, egy nagy kapuval, a domboldalban támpillérekkel. Teljes hossza kb. 160 m, legnagyobb átmérője K-Ny irányban kb. 50 m, É-D irányban kb. 43 m. A fal folyamatos, az Ny-ról K felé lejtő terepviszonyokat követi. Magassága változó, 2-2,5 m. Anyaga kő, vakolat nincs rajta.</p>		
Részletek	<p>A körítőfalat struktúrája, anyaga és állapota alapján 6 szakaszra osztjuk (lásd a műholdképet, amelyen a nyilak a kapukat jelölik.).</p> <p>1. <i>Ny-i falszakasz:</i> a Ny-i nagy kaputól az É-i (utcai) kapuig. Nagy, szürke és fehér, gömbölyű kövekből épült, 7 lőréssel. A lőrések kb. szabályos ritmusban, egyenletes magasságban, vízszintes falegyen fölött helyezkednek el. Rézsúsek, áthidalójuk egy-egy lapos kő. A fugákat szinte a falsíkig cementtel kitömítették. A falkorona simított cementtel van lezárva.</p> <p><i>É-i kapu:</i> kívül támpillérszerűen a falsík elé lépő zsindefedéses kapu, melyhez az utcáról lépcső vezet fel. A kapunyílás lapos szegmensíves záradékú, benne vastag gerendatokos, egyszárnyú, kétrétegű deszka ajtó. Az ajtón kovácsoltvas hosszúpántok, húzógomb és dobozzár van. A szemöldökgerendán rovásírásos felirat: „Isten hozott”.</p> <p>2. <i>É-i falszakasz:</i> az É-i (utcai) kaputól a belső falsíkváltásig (kívül az 1. támpillérig). A szürke és fehér kövek mellett sárga, lapos kövekből épült falszakasz 4 lőréssel. A fugák itt is cementtel javítva</p>	<p>17-19. sz.</p>	
		<p>17-19. sz.</p>	
		<p>17-19. sz.</p>	

	<p>vannak, a kapu közelében a falkoronát betonlemez fedi. A lőrések alakja változatos, struktúrájuk azonos.</p> <p>3. <i>ÉK-i falszakasz</i>: a belső falsíkváltástól (kívül az 1. támpillértől) a 2. lőrésig. A fal belül kb. 20 cm-es visszalépésénél függőleges falelválás figyelhető meg. Innentől a cementes javítás eltűnik, a fugák mélyen kiperegtek, megfigyelhető a falazóhabarcs. A lejtős terep miatt a fal itt kívül magasabb, ezért 7 támpillér támasztja. A támpillérek a fallal egyező magasságúak, végig rézsűsek, szélességük és vastagságuk változó, elhelyezésük sem szabályos, inkább a terephez igazodik. A támpillérek rézsűje fedetlen, ezért a fugák kiromlottak, helyenként a falazat is. Az egyik támpillér és a fal csatlakozásánál vakolat is megfigyelhető.</p> <p>4. <i>K-i falszakasz</i>: a 2. lőréstől a templom hossz tengelyében lévő K-i lőrésig. A fal külső oldala nem különbözik a 3. szakaszétól, belül viszont ismét cementes javítás látható. Kívül támpillérek erősítik a falat, belül itt a legalacsonyabb a körítőfal. Lőrésből itt csak 2 van, ezek egészen lent vannak.</p> <p>5. <i>DK-i falszakasz</i>: a K-i lőréstől a D-i kapuig. A hosszú, támpilléres falszakasz kívül Ny felé haladva egyre alacsonyabb. A fugák mélyen kiperegtek, cementes javítás nincs.</p> <p><i>D-i kapu</i>: kívülről 2 támpillér között nyíló lapos szegmensíves záradékú, zsindefedeles kapu. Vastag gerendatokos, egyszárnyú, kétrétegű deszkaajtó. Az ajtón kovácsoltvas hosszúpántok, dobozzár és retesz van. A szemöldökgerendán rovásírásos felirat: „Isten hozott”.</p> <p>6. <i>DNy-i falszakasz</i>: a D-i kaputól a Ny-i nagy kapuig. A kapu mellett a fugák kiromlottak, kissé távolabb a fal belső oldala tömör, sűrűn rakott, kisméretű, lapos köveket használtak a kősorok kiegyenlítésére. Jellegzetes a sötét kőanyag. 5 rézsűs, vízszintes kövekkel lezárt lőrés van ezen a szakaszon.</p>	<p>17-19. sz.</p> <p>17-19. sz.</p> <p>17-19. sz.</p> <p>17-19. sz.</p> <p>17-19. sz.</p> <p>20. sz. vége</p>	
--	---	---	--

	<i>Nagy Ny-i kapu:</i> a körítőfal megbontásával alakították ki, korábban nem volt itt kapu.		
<i>Állapot</i>	1-2. szakasz: jó 3. szakasz: a támpillérek fugái kiromlottak, sok a növényi telep 4-5. szakasz: elhanyagolt, külső oldala nehezen megközelíthető, a növényzet erősen benőtte ezt a szakaszt. 6. szakasz: a külső oldal erősen dől, sürgős javításra szorul A falkoronát kell megvédeni		
<i>Történet</i>	1740: A „kerítés” földrengés következtében 9 ölnyi terjedelemben kidőlt 1741: javítják 1767-ben nagyobb szakaszt újítanak meg 1790-91: A kerítés mellől, a tűzveszély elkerülése miatt, elbontották a kamrákat. Gyümölcsfákat ültettek a templomkertbe. 1857-ben sírgödröt, csonttemetőt találtak mellette, tehát korábban temetkeztek itt 1888-ban helyreállították		
<i>Kutatás</i>	A fal külső és belső oldalának részletes dokumentálása szükséges.		
<i>Értékelés</i>	Műemléki érték, megtartandó		
<i>Javaslat</i>	Falkorona védelme esetleg a kapukéhoz hasonló tetővel. Megfontolandó a falak bevakolása, ez ugyanis a történetileg hiteles megjelenés. A D-i falszakasz kidőlése részének javítása a legsürgősebb. Hagyományos technika és anyaghasználat (mészhabarcs) szükséges, a cement használatát kerülni kell. A munkát dokumentálni kell. A 3. szakaszon a támpillérek javításra szorulnak.		

Műemlékvédelmi javaslatok

A *Műemléki értékleltár* fejezetben a templom egyes térrészeinél és berendezési tárgyainál egyenként megfogalmaztuk a kezelésre vagy helyreállításra vonatkozó javaslatokat. Ezeket itt összefoglalva, az épület egészének összefüggéseit figyelembe véve, fontossági sorrendben közöljük. Mindezek alapján építészeti tervezési feladatot jelent a templom teljes helyreállítását célzó programterv kidolgozása, amiben az egyes feladatok időbeli sorrendje az alábbiaktól eltérhet.

Sürgős állagmegóvás

Rovarfertőtlenítés: A templomtérben és a sekrestyében is aktív rovarfertőzésre utaló nyomok látszanak. Mivel a rovarfertőzés minden fából készült tárgyra veszélyt jelent, a teljes templomtérben és a sekrestyében is szükséges elvégezni a fertőtlenítést. Ennek során a szakemberek meghatározott ideig gázzal árasztják el a templomot. A szakembereket előre tájékoztatni kell, hogy műemléki értékű berendezési tárgyokról van szó, amelyeket nem lehet elmozdítani, és felületi kezelést kizárólag restaurátori útmutatás alapján lehet végezni. A rovarfertőtlenítés valószínűleg hatósági engedélyhez kötött

beavatkozás, ezért előtte a műemléki hatóság véleményét ki kell kérni.

Tető és toronysisak héjazatának felülvizsgálata, javítása: A főhajó padlásán, a boltozatokon megfigyelhető, hogy pontosan a tetőgerinc vonalban egy tiszta, tehát valószínűleg víz áztatta sáv van. Ez azt jelenti, hogy a tetőgerincnél befolyik a csapadékvíz és közvetlenül a boltozatokat áztatja, ami hosszú távon a boltozatok gyengüléséhez vezet. A toronysisak faszervezetén ázásnyomok látszanak, a külső bádofedés előregedett. Javasoljuk, hogy történjen meg a toronysisak és a tető teljes héjazatának a felülvizsgálata, különösen a bádozott csomópontoknál. A felülvizsgálat eredményeitől függően lokális, ideiglenes javítások lehetnek szükségesek, amelyeket el kell végezni. Nagyobb javításokba azonban attól függően érdemes csak belekezdeni, hogy milyen döntés születik a templom tetejének rekonstrukciójával kapcsolatban.

Körítőfal javítása: A körítőfalak kidőlő, D-i szakasz sürgős javításra szorul. Ezt követően felülvizsgálandó a teljes körítőfal. Különösen a támpillérek veszélyeztetettek, ezek teteje erősen pusztul. Ugyanez igaz szinte mindenhol a falkoronára. Javasoljuk, hogy a falkorona védelme egységesen történjen meg. Megfontolandó, hogy a kapuknál lévőkhöz hasonló tető

készüljön a falon végig. Megfontolandó továbbá a falak vakolása, a történetileg hiteles állapot ugyanis ez.

A szentély alatti kripta előterének helyreállítása: A templom legveszélyeztetettebb, ugyanakkor különleges műemléki értékű része a kripta. Minimális kutatás után a vakolatok és festések helyreállítása, illetve a bejárati kovácsoltvas rács restaurálása szükséges.

Az épület állagát befolyásoló, nagyobb beavatkozások

Toronysisak fedésének cseréje valószínűleg szükséges lesz. A toronysisak ácsszerkezete és alsó szintjének téglaburkolata esetében a minál teljesebb megőrzést javasoljuk. A sisak új fedésére a műemlékhez legjobban a fazsindely illik, történetileg is ez volna hiteles.

Csapadékvíz elvezetése: Az egész templom körül nincs megoldva a csapadékvíz elvezetése. A tetők ereszcatornái a templom mellé vezetik a vizet, ahonnan részben a falakba szivárog fel. A csapadékvíz talajszint alatti elvezetésekor figyelembe kell venni a körítőfalakat is, különösen a K-i, DK-i falszakaszra, a templomkert ugyanis ebben az irányban erősen lejt, a víz tehát erre folyik el. Mivel talajmunkát jelent, hatósági engedély és régészeti felügyelet lesz szükséges.

A falak vizesedésének mérséklése: a templom falai erősen nedvesek, amit a felszivárgó víz okoz. A csapadékvíz külső elvezetésével ez a hatás csökkenthető, de az épület belsejében tovább lehet mérsékelni, ha kicserélik azokat a burkolatokat, amelyek nem engedik a falakat kiszáradni. Ez a **betonborkolatok cseréjét** jelenti. Kívül a Ny-i kapu előtt, az É-i portikuszban, valamint a toronyaljban, hajó egyes részein és a sekrestyében. A templomban található **burkolatok rendezése** már egy nagy beavatkozást jelent. Alapvető követelmény a különleges, nagyméretű kőlapok megtartása és használata. Az új burkolatokat ehhez illeszkedően kell meghatározni. A burkolatcsere több beavatkozást is magával von:

- *A régészeti kutatást* kötelezően előírja majd a hatóság, erre tehát számítani kell.
- *A padok* megbontása szükséges lesz. A padok állapota miatt visszahelyezésük előtt elkerülhetetlen lesz a javítás, amit egységes szemlélet szerint szükséges elvégezni. Alapvető szempont, hogy a padok – annak ellenére, hogy át vannak alakítva – kivétel nélkül megőrzendő értéket képviselnek, s mint ilyenek, megtartandók. Javításuk célja a meglévő elemek minél teljesebb megtartása mellett a nyomokból kikövetkeztethető eredeti szerkezet rekonstrukciója lehet. (Erre vonatkozóan lásd a *Műemléki értékleltár* megállapításait.) A bútorzat helyreállítása

restaurátori szemlélettel kell, hogy történjen, de jórészt szakipari munka, ami restaurátor által készített terv és restaurátori felügyelet mellett végzendő. (A restaurátori és a szakipari feladatok megosztását a műemléki hatósággal egyeztetni szükséges.)

A padok felújításakor lehetőség lesz elektromos padfűtés telepítésére, ami a templomban az egyetlen megengedhető fűtési mód.

- *Falkutatás a templombelsőben:* a templom építéstörténete szempontjából számos lényeges kérdést csak a belsőben végzett falkutatással lehet eldönteni. Erre csak egy nagyobb helyreállítást közvetlenül megelőzően érdemes sort keríteni, de akkor feltétlenül szükséges elvégezni. Különösen kedvező lenne, ha a falkutatás a régészeti kutatással egyszerre történhetne.
- *A falak és boltozatok festése* mindenképpen szükségessé válik egy ilyen léptékű beavatkozás után. Vakolatjavításokra a toronyaljban és a főhajóban lesz szükség.
- *Falképrestaurátori kutatás* is szükséges lesz, mert ez a falkutatásnak és a templombelső kifestésének is előfeltétele.

Lehetséges beavatkozások, amelyek célja a műemléki értékek kibontakoztatása

A D-i hajófal helyreállítása: a D-i hajófal K-i szakaszán az építéstörténeti jelenségeket, műformákat bemutató, didaktikus helyreállítás történt. Ez a szemlélet folytatható a Ny-i részen is. (Az alábbi részletekhez lásd alább a *Műemléki értékleltár* magyarázó rajzát.)

Román és gótikus ablakfülke: Fülkeként bemutatathatók. A hozzájuk tartozó vakolatrétegek értékesek, megőrzésük, bemutatásuk restaurátori feladat. A graffitiket dokumentálni és értelmezni kell.

Két román ablak töredéke: további kutatás alapján jelzésszerűen bemutatathatók

Román templom délnyugati sarka: a román és a gótikus periódus találkozása különösen érdekes, ezért bemutatását javasoljuk.

Román templom homlokzattagoló lizénája: bemutatandó, de az ablaknál kiugró homlokzati sík zavaró lesz. Mivel azonban a barokk ablakkeretet nem lehet visszavésni, ezt vállalni kell.

Román és gótikus lábazatok: restaurátori konzerválás, bemutatás. A román lábazati profil minimális habarcskiegészítése szükséges lehet (restaurátori munka).

Befalazott ajtó: további kutatás eredményének függvényében bemutatatható

Vakolatok: restaurátori javaslat alapján bemutatathatók. A homlokzat többi része visszavakolható. Restaurátori útmutatás alapján végezhető feladat.

A gótikus (Ny-i) rész a toronnyal együtt kezelendő. Mivel itt építési periódushatár van, meg kell különböztetni a gótikus részt a romántól. Erre a vakolat textúrája is alkalmas lehet, hiszen a vékony, gondosan elsimított falazóhabarcsból kialakított román kori vakolat egyértelműen megkülönböztethető a vastagabb, durvább gótikustól – ezt akár imitálni is lehetne. Sajnos ez a megkülönböztetés nem vihető végig következetesen, mert a homlokzat K-i fele már elkészült, és itt egységesen vékony, felületkövető vakolatot használtak a román és a gótikus részen is. Problémát jelent az is, hogy a már elkészült rész határa pont a román kori homlokzatszakaszon van. Mindezek miatt úgy tűnik, hogy a periódusok didaktikus megkülönböztetése csak a meszelés árnyalatával lesz lehetséges. Ezt ki lehet terjeszteni a már elkészült felületekre is.

Falkutatás: a helyreállítás előtt minimális hitelesítő kutatást szükséges végezni a kivitelezői állványról.

Restaurátori feladatok: történeti vakolatok konzerválása, bemutatása. Faragott kő- és téglaelemek konzerválása. A nyers falfelületek visszavakolásának felügyelete. Érdemes lenne erre az egész felületre vonatkozóan egy egységes restaurátori tervet

készíttetni, ami tartalmazza a szakági feladatokat (kő, téгла, vakolatok). Így egyetlen restaurátor felelne az egész munkáért, aki lehet festő- vagy kőrestaurátor is, aki a másik szakági feladathoz alvállalkozót von be a munkába.

Gótikus oromfalak és tetők rekonstrukciója: a szentély és a sekrestye, valamint a diadalív elbontott oromfalának visszaépítésével a templom középkori tömegét lehetne visszaidézni. Az oromfalak visszaépítése a tetőszerkezet átalakítását is szükségessé teszi, ezért érdemes lenne a műemléki értéket nem képviselő tetőt elbontani. Jelenlegi tudásunk szerint a rekonstrukció hitelesen elvégezhető, az építészeti tervezéshez azonban további kutatás szükséges, melynek többek között lényeges kérdése, hogy mindez milyen mértékben kell, hogy érintse a mellékhajó tetejét, szükséges-e a sekrestye K-i oromfalának visszaépítése is. (A részletekről bővebben lásd a *Műemléki értékleltárt*.) A tető fedése a műemlékhez illő, autentikus fazsindellyel javasolt.

A szentély restaurálása: a falképre restaurátori kutatás csak az ablakbélletekben talált középkori festést, a diadalív szentély felőli oldalán pedig korábbi vakolatréteget. Az ablakok festése alapján nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy egykor a berzétei templom szentélye is a teljes egészében kifestett gömöri templomszentélyek sorába tartozott. A falakat most *köpenyezés* borítja, feltehetően ennek készítésekor verték le a szentély

freskóit. További kutatások alapján lehetne eldönteni, hogy érdemes-e, lehetséges-e ennek a köpenyezésnek a teljes eltávolítása. Ennek eredményeként talán kisebb freskótöredékek kerülhetnek még elő, de ha freskó nem is kerül elő, a beavatkozás kedvező hatással lehet a szentély középkori műrészleteinek, és a szentély egészének megjelenésére. (A köpenyezés eltávolítása falkutatói megfigyelés mellett végezhető restaurátori feladat.) Ettől függetlenül is elvégezhető, **restaurátori feladatok**: a sekrestyeajtó, az ülőfülke és a szentségtartó fülke faragott kőkeretének feltárása, valamint a D-i ablak béléletében lévő freskódísz feltárása. Ezekre vonatkozóan restaurátori terv készítendő.

A Máriássy-sírbolt belső helyreállítása: A külső helyreállítás megtörtént, ezért már nem veszélyeztetett. A belső tér méltó helyreállítása az ajtó kibontása után az eredeti vaslemez ajtók restaurálást, kis mértékű vakolatjavítást, meszelést és a kőburkolat tisztítását, valamint az érckoporsók tisztítását jelenti. A Máriássy család leszármazottainak bevonásával javasoljuk.

Kutatások, vizsgálatok

Falkutatás folytatása. A pontos ütemezést az építészeti programtól függően érdemes összeállítani. Alapvetően négy kérdéscsoport van, amelyeket külön lehet kezelni:

- A D-i homlokzaton a kivitelezés előtt hitelesítő kutatást, dokumentálást kell végezni a kivitelezői állványról. A munka során kutatói megfigyelés szükséges.
- A padlásokon és a toronyban bármikor el lehet végezni azt a kutatást, ami az oromfalrekonstrukció tervezéséhez szükséges. Roncsolással nem jár, engedély nem szükséges hozzá.
- A templombelsőben csak akkor érdemes falkutatást végezni, ha nagyobb munka lesz. Akkor viszont a falképrestaurátori és a régészeti kutatással összhangban. Roncsolásos, engedélyköteles kutatás.
- A körítőfal alapos dokumentálása téli időszakban lehetséges a növényzet miatt. Roncsolással nem jár, engedély nem szükséges hozzá.

Farestaurátori vizsgálat és javaslat: a templom fa berendezési tárgyaira vonatkozóan, a *Műemléki értékleltár* alapján bármikor el lehet készíttetni a vizsgálatot. Javasoljuk, hogy a farestaurátor vizsgálja meg a toronysisak ácsszerkezetét is, hogy szükséges-e róla faanyagvédelmi szakvélemény.

Kőrestaurátori vizsgálat és javaslat: a templom faragott kőelemeire vonatkozóan érdemes elkészíttetni a vizsgálatot a *Műemléki értékleltár* alapján. A D-i homlokzat helyreállításának tervezéséhez erre már szükség lesz. Itt érdemes lenne egy

restaurátori tervben kezelni a kő- és téglaelemeket a vakolatszigetek kezelésével.

Festőrestaurátori kutatások: a templomban történt ilyen kutatás, ám az nem terjedt ki minden felületre. Úgy gondoljuk, hogy érdemes lenne még szondázó kutatást végezni akár a szentélyben is, a köpenyezés alatt. A hajóban azonban mindenképpen, a diadalíven akár még középkori freskók is előkerülhetnek. A kutatásnak azonban nem szabad csak a középkori rétegekre koncentrálnia, érdekesek a reformáció kori festések, esetleges feliratok is. A történeti adatok említenek egy 1888-as teljes kifestést a Sávoly Nándor rozsnyói festőtől, aki a korszak ismert festője volt.

A festőrestaurátori kutatást vagy a belső falkutatással egyszerre kell végezni, vagy művészettörténeti konzultáció szükséges hozzá, hogy azokon a felületeken is történjen szondázás, ahol majd a művészettörténész a falszövetet fogja vizsgálni.

A festőrestaurátori kutatás tehát előfeltétele a falkutatásnak és a „tisztasági festésnek” is.

Statikai vizsgálat: a templom vizsgálata során csak a sekrestye boltozatára terhelő tetőszerkezet esetében merült fel, hogy statikai problémát rejthet. A sekrestye boltozatán repedések láthatók. Építészmérnök döntse el, hogy szükséges-e statikai szekvélemény.

Kronologikus adattár

Évszám	Adatok, események	Forrás
1200 körül	Berzéte a pelsőci uradalomhoz tartozott	Berzéte könyv 12.
1243	Domonkos bán halála után a királyra szállt birtokot IV. Béla az Ákos nemzetségből való Bebek Máté fiainak, Fülöp és Detre comeseknek, adományozta.	Iványi 12., Györffy
1290	Az uradalomhoz tartozott Rozsnyóbánya.	
1291	A Bebek család az egész uradalmat elvesztette, Rozsnyóbánya az esztergomi érseké lett.	
1291 után	Tekes fiaké	
1293	Batiz comesé	
1329	Csetneki Benedek fiáé, Miklósé.	
1332	„Item Stephanus sacerdos ecclesie Sancte Virginis [de Besete] iuratus dixit non [credere valere suum beneíicium] pro V. marcis, solvit XXX. grossos.” -papjának jövedelme 5 márka -30 garas-t fizet (pápai tizedjegyzék)	Vat.I/1. 192.
1353	Egidius berzétei plébánost említik	Nagy 46.
14. sz.-tól	Birtokos a Máriássy család, családi levéltáruk is itt volt.	Iványi

1548	Báthori András levele Pelsőczy Bebek Ferenc gömöri főispánhoz, amelyben Máriássy Ferenc özvegye Bornemissza Benedek és Máriássy Pál panaszára kéri, hogy az elfoglalt gömöri birtokokat (köztük Berzétét) adja vissza. (Bebek Berzétét Krasznahorka várához csatolta)	Iványi 96.
1549	Bebek Ferenc	Maksay 327.
1561	Javítják a templom tornyát (a toronygombban 1720-ban megtalált iraton szerepel az adat).	Batta 74.
1571. március 30. Prága	Miksa császár elrendeli, hogy Berzéte birtok 800 forint lefizetése ellenében Márkusfalvi Máriássy Pálnak visszaadassék	Iványi 108.
1573	Miksa császár Máriássyt elbitorolt birtokaiba visszahelyezi.	
16. század vége óta	Bebek Ferenc birtoklása idején 1550 körül ágostai evangélikus (evangélikus) 1580 körül helvét hitvallás (református) (Daniel Weindling lelkész Csetnekről)	Batta 19.
1624	epitáfiumot találtak a régészeti ásatás során a hajó keleti, gótikus bővítményének déli falánál	
1631	arany-ezüst kehely	
1673	A szepesi kamara rendelkezése alapján Nebeszt Pál Máriássy Imre és Horváth Stansith Márk berzétei és csetneki javait lefoglalja.	Iványi 34.
1696	"MN 1696" - felirat az északi homlokzaton >> <i>terminus ante quem</i>	Krcho (19. kép)

1711-1784	A Rozsnyóról elűzött evangélikusok itt gyakorolták a vallásukat. (Rozsnyó Berzéte filiája, a rozsnyóiak 1855-ig ide járnak templomba, 1869-ben lesz csak független)	Batta 25.
1720	Villám csapott a toronyba. A toronygombban talált iratban szerepelt, hogy 1561-ben már javították.	Batta 23.
1723	Mellékhajóval bővítik északon a templomot	Súpis pamiatok na Slovensku I. 230.
1723. május 24.	A tornyon javítják a villámcsapás okozta károkat, a toronygomba új iratot helyeznek. A munkát Máriássy Márk támogatta.	(az új irat szövege: Batta 74./DSC_0560)
1728	Újrazsindelyezték a templomtetőt . Az "éneklő karzatot" máshová helyezték. Két új szék készült.	Batta 75.
1736 vagy 1740	A templom déli oldalán Csiszár András rozsnyói lakos "zöld ajtót vágatott a saját költségén".	Batta 75.
1740	A kerítés földrengés következtében 9 ölnyi terjedelemben kidőlt.	Batta 92.
1741	a kidőlt kerítést megjavították.	Batta 92.
1744	Villám csapott a toronyba , sok gerenda megsérült.	Batta 23.
1746	3 harang volt, a középső meghasadt, ezért újraöntették Oláhpatokon még 1 mázsa ércel megtoldva. Az adakozóknak az egyház ingyenes harangozást engedett.	Batta 87.
1753	(Máriássy?) Márk főgondnok felépítteti saját költségén a paplakot .	Batta 56.

	Új szószéket, orgonát készített a templomba.	
1754	A kórust a déli oldalról az északi oldalra helyezték "a kőlábak és az ajtó közé".	Batta 76.
1754	Máriássy Márk saját költségén orgonát állíttatott a templomba. Ajtót nyitattott a templom déli oldalán az északi ajtóval szemben, a régebbi déli ajtót befalaztatta.	Batta 76.
1755	Máriássy Márk a templom két ajtajához kőből portikuszt építtetett.	Batta 76.
1755	Máriássy Márk szószéket készített a templom "szögletében" lévő régi helyett.	Batta 76.
1756	A kórust a templom nyugati végébe helyezték át.	Batta 76.
1757	A templom északi oldalának felét újraszindelyezték.	Batta 76.
1761-62	Gyűjtés a kerítés rendbehozására.	Batta 92.
1764	A 68 fontos harangot is újraöntötték megnagyobbítva.	Batta 87.
1765	Az 1754-ben vett orgonát eladták a márkuskai ev. egyháznak 120 forintért, ezt a pénzt a toronyra költötték.	Batta 76.
1766	A torony tetőjét vörösfenyőből zsindelyezték be, erre a vármegyétől kaptak engedélyt.	Batta 76.
1767	A kerítés egy szakasza alapjaiból újonnan épült. Zsindelyezték és támpillérekkel erősítették meg.	Batta 92.

1768	Befalazták a templom déli ajtaját és a torony alatt lévő, régi, befalazott ajtót kinyitották.	Batta 76.
1768	A templom északi oldalának felét zsindelyezték (a hívek önkéntes adományából).	Batta 76.
1773	Először említik a templom óráját.	Batta 89.
1770	[...]OM 1770 Felirat és évszám a kripta kőkeretes kapujának szemöldökén. Ezt az ajtót Máriássy Márk alakította ki, "régebben a templom déli oldalán volt a bejárás".	Batta 90.
1784	Feltörték a sekrestyét, amely a perselyek és az úrasztali készletek raktározására szolgál. A betörőt rajtakapták és a krasznahorkai várba zárták.	Batta 77.
1790-1791	Tűzkár: az egyházi épületek károsodtak, köztük a templom és a torony is súlyosan megromlott: három harang összeégett, elpusztult a toronyóra. Helyreállítási munkák: megmagasították a falakat (fél öllel), "kőboltozat épült" a főhajóban és támpillérekkel erősítették meg a templomot. Kibővítették az ablakokat. Megjavították az órát. Szivecz Lőrinc berzétei kőműves pallér. Lapos kövekkel burkolják a templom padlóját.	Batta 23., 26. Batta 77., 87.

	A kerítés mellől, a tűzveszély elkerülése miatt elbontották a kamrákat. Gyümölcsfákat ültettek. Új, egy mázsás harangot öntet Máriássy István és felesége, Csoma Zsófia. A középső harang 3 mázsa 60 font, a legnagyobb 7 mázsa 80 font. Ezt újra öntette Stefanidesz Benjamin Losoncon.	
1792	A szószék elkészítése (évszám a hátlapon)	Mézes Árpád: Rest. dok.
1804	A tornyot helyreállítják. A harangok és a toronyóra számára faszerkezet épült. A lépcsőket is kicserélték a toronyban. A kő és a famunkát Iserle József végezte.	Batta 78.
1806	Megépül az északi kaput magába foglaló tornác. Az évszám a homlokzaton is látható.	Batta 78.
1807	Felhúzzák a nagyharangot.	BAtta 87.
1820	A Máriássy család támogatásával felújították a tűzben megrongálódott egyházi épületeket. A templomot murányi zsindeellyel fedték.	Batta 23., Batta 78.
1821	A templom padlóját kővel burkolják.	Batta 78,
1822	Zsindeleyezték és festették a tornyot.	Batta 78.
1829	Máriássy István a templomot saját költségén kimeszeltette.	Batta 78.
1834	A konzisztórium tagjai a főkurátor székek mögé ülhetnek.	Batta 78.

1836	A legények nem ülhetnek az kórusba.	Batta 78.
1841	A rozsnóiak a szószékkal szemben lévő székekre ülhetnek.	Batta 78.
1842	A toronyóra számlapját csináltatják meg.	
1847	Újra zsindelezték és festették a tornyot.	Batta 78.
1856. augusztus 25.	Tűzvész. Leégett a templomtorony, a torony fedele, elpusztult a három harang (a legkisebb a legkevésbé, a középső behorpadt, de nem olvadt, a nagyharang félig megolvadt) és a toronyóra (maradványait a sekrestyébe tették). Elégett minden a templomban, ami éghető volt. A toronyban a faszerkezetek, mert nem volt boltozva. A templomajtó fel kellett törni, mert elveszett a kulcs. A kerítés is károsodott, pusztulásnak indult. A pelsőci megyeháza harangját szállították Berzétére.	Irattár/1857, Batta 58., Batta 78. Batta 88. Batta 92.
1856	Ugyanebben az évben rozsnói Ratkay József ácsmester segítségével új tető készült, vörös cserépfedést kapott, "zöldre mázolt dereski kupákkal"	Batta 80.
	Leégett a szentély alatt lévő Máriássy-kripta. Az egyház felépíttette, becserepeztette, bádoggal vonatta be.	Batta 91.
1857	A berzétei református gyülekezet adománykérelme a tűzvészben elpusztult templom számára. Maklári Pap Lajos	Batta 57., Irattár/1857

	<p>lelkész és Máriássy István főgondnok aláírásával.</p> <p>Harangjait újraöntötték, kettő készült, egy négy és egy nyolc mázsás, készítőjük a losonci Heidenberger József. A harangokra a régi feliratok kerültek. A szöveg: Batta/DSC_0567</p> <p>Felépült a torony. Gúla alakú sisak készült, amelyet fazsindellyel fedtek. A toronygombot Simon Károly rozsnói bádogos készítette.</p>	
1857	Mészgödör ásása közben a kerítés mentén osszariumot találtak. Tehát a kerítés mentén temetkeztek korábban.	Batta 91.
1858	Az orkán erejű szél az új toronygombot ketté hajlította.	Batta 80.
1862	Az adományokból megvásárolták a templom javításához szükséges anyagokat, a szállításban a rozsnói hívek is részt vettek, hiszen ők is ebbe a templomba jártak.	Irattár/1862
1877	Újrafedték a templomot.	
1881	A sírbolt építése: Máriássy Kálmán özvegye, Badányi Ida magának és a néhai Máriássy Pálné, Fáy Petronella nevében kért engedélyt a szűkössé vált kriptá bővítésére, amely a templom déli oldalán álló, önálló épület.	Batta 91.
1883	A paplak elbontott fatároló színjének gerendáiból új harangszéket készítettek.	Batta 81.

	A 80-as évek elején meghasadt nagyobbik harang újraöntését Scholz Adolf csetneki harangöntő vállalta.	
1883	A templomot is javítják.	Batta 81.
1887	Batta György lelkész gyűjtést kezdeményez a csaknem romokban álló templom felújítására. 1114 forint gyűlt össze a konvent 200, Ferenc József 100 forinttal támogatta az építkezést. A tervező Szilvási Nándor rozsnyói építész.	Batta 81.
1888	A torony restaurálását befejezték. A templom boltozatainak, oldalfalainak, szószékének, padjainak, karzatának festését Sávoly Nándor rozsnyói festő végezte. 1500 forintba került a restaurálás. Kijavították a toronyórát, ami az 56-os tűzben tönkrement. (Molnár József rozsnyói géplakatos) A templom kerítését is helyreállították.	Batta 85. Batta 92.
1889 május 13., 25.	Püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv (Berzéte nem szerepel)	Irattár/1889
1891	A kriptát zsindeley fedi.	Batta 91.
1891	Az úrasztalt említi. (kerek borítótábla, esztergályozott lábak). (eredete ismeretlen)	Batta 92.
1896	A bal oldali harang felirata: "UJRAÖNTÖTETT A BERZÉTEI EGYHÁZ HÍVEINEK ÁLDOZATKÉZSÉGÉBŐL AZ 1896	

	ÉVBEN MAGYARORSZÁG FENNÁLLÁSÁNAK 1000EDIK ÜNNEPI ESZTENDEJÉBEN. M.B. MARIÁSSI BARNA FŐGONDNOK KOLOS JESTVÁN LELKÉSZ TÓTH JÓZSEF GONDNOK IDEJÉBEN 1184. SZ. ÖNTÖTTÉK SELTENHOFER FRIGYES FIAI CS.ÉS M.K. UDVARI HARANGÖNTŐK SOPRONBAN.”	
1905-1906	Orgona-alap, az adományozók listája	Irattár/1906
1905	Orgona: A székesfehérvári Szalay Gyula orgonaépítő cégének képviselőjében Spirsitzki Jenő helyszíni szemlére érkezett Berzétére.	Irattár/1905
1905	Orgona: szerződés Az orgonaszekrény a boltívhez alkalmazkodó formában épül.	Irattár/1905
1905	Orgona: a kórus mérete nem megfelelő a tervezett orgona elhelyezéséhez. A játszóasztal elhelyezéséhez át kell alakítani, ki kell bővíteni. (Szalay Gyula)	Irattár/1905
1905	Orgona terv iratanyaga műleírással. (Szalay Gyula, székesfehérvári orgonakészítő)	Irattár/1905
1906. február 17.	TERVRAJZ: Hermány Lajos építész rajza a kórusról, az orgonaszekrény elhelyezéséről és a játszóasztalról. Vázlat a játszóasztal konzolos alátámasztásáról. Az építés költségvetése. (430 kor. 75 fillér) (BERZETE/Iratok/Orgona/DSC_0167)	Irattár/1906

1906. február 26.	Hermány Lajos építész szerződése a kórus építéséről. Tölgyfából készíti, az egyeztetett rajz alapján. A korlát gyalult fenyőfa. Az oszlopok és a korlát kétféle színnel, olajfestéssel készült. 2 db énekmutató táblát is készít, egyet az orgonához, a másikat szemben a legények székén festett számozott deszkákkal. Az egyikhez felhasználható a jelenleg ott lévő, újonnan festett énekmutató vasrúdra szerelve.	Irattár/1906
1906. március 22.	Szalay Gyula, székesfehérvári orgonakészítő özvegyének a levele a berzétei lelkészhez.	Irattár/1906
1906	Szalay Gyula özvegyének levele a férje halála miatti késésről. RAJZ az orgona méreteiről. (BERZETE/IRATOK/ORGONA/DSC_0177; DSC_0179)	Irattár/1906
1906. május 1.	Megkezdték a Szalay Gyula-féle orgona építését. (2475 kor. 36 fillér plusz a székesfehérvári vasútállomásra szállítás díja, ami 10 korona) Az orgonaépítés az egyház és az orgonaépítők között perben végződött.	Irattár/1906
1906. május 15.	Szalay Gyula székesfehérvári orgonakészítő özvegyének levele, arról, hogy az orgonát Berzétére szállították.	Irattár/1906
1918. március	Orgonasípok készítése (Ország Sándor és fia, orgonakészítők)	Irattár/1918

	Orgona: aranyozó: Szász Imre (Adományozók Is költségek listája)	
1923	Árajánlat Kurbel Alajos nagyszombati harangöntőtől. Az árajánlatban szerepel a korábbi, ekkor már használhatatlannak mondott harang, amit Seltenhofer Frigyes és fiai készítettek Sopronban. A régi harang 260 kg, 780 mm átmérőjű volt.	Irattár/1923
1923. március	A harangot egy év alatt tudja elkészíteni Egry Ferenc (pozsonyi Templomberendező Intézet)	Irattár/1923
1924. május 2.	A harang szállítását pünkösdre ígéri a pozsonyi Templomberendező Intézet (Baross utca 2.)	Irattár/1924
1924. június 22.	Megérkezett az új harang Berzétére. Nyugta a harang érkezését jelző sürgönyről. Felirata: "URAM TIÉD A DICSŐSSÉG. HEROLD RICHARD HARANGÖNTÖDE KOMOTAN. ÖNTETTÉK A VILÁGHÁBORÚBA ELVITT HARANG HELYETT A BERZÉTEI REFORMÁTUS HÍVEK KÖZADAKOZÁSBÓL AZ ÚRNAK 1924-IK ESZTENDEÉBEN, BARAKSZA LAJOS LELKÉSZ ÉS GÁSPÁR JÓZSEF EGYHÁZGONDNOKSÁGA IDEJÉBEN."	Irattár/19241
1968	Évszám az északi kapuépítmény homlokzatának oromzatán.	

1998-1999	A szószék restaurátori kutatása, restaurálása (Mézes Árpád, faszobrász restaurátor)	Irattár/1998
1999-2001	Tetőcsere és az oromzat bontása.	MÉM-MDK/Tervtár/Pályázat
2001	Megkezdődött a templom teljeskörű helyreállítása: 2003-ig elvégezték a tetőcserét (héjazat és szerkezet), szószéket. A legnagyobb veszélyben a kőkerítés van.	MÉM-MDK/Tervtár/Pályázat
2002 tavasz-nyár	Tetőcsere, betoncserépfedés készült. A keleti oromfalak bontása, helyette kontyolt tető készült, a gótikus torony felső szintjének helyreállítása	MÉM-MDK/Tervtár/Pályázat
2003	Pályázat: Nemzeti Örökség Program A templom teljes felújítását megelőző kutatásokra Pályázó: a Berzétei Református Keresztyén Egyház 2M, ebből 500.000 önerő	MÉM-MDK/Tervtár/Pályázat
2003. 08.15-17.	Épületdiagnosztika: falnedvesség vizsgálat	ARCHITEX Kft.
2003. 11. 20.	A déli homlokzati fal és a templom belső terének restaurátori vizsgálata, laborvizsgálatokkal. Dokumentáció. Készítette: Székely László és Jana Želinská	Irattár/2003
2004	A déli hajófalon, a korábbi téglafalban két román kori tölcserbélletes ablakot tártak fel. Az első templomot a keleti és nyugati végén bővítették. A déli hajófal keleti	Tajkov

	szakaszán kőkeretes, befalazott gótikus kaput tártak fel. A nyugati oldalon befalazott ablakot, a középső szakaszon pedig egy keret nélküli, befalazott ajtót tártak fel. Régészeti kutatás I. ütem kassai Kelet-szlovák Múzeum (PhDr. D. Gasaj kutatási vezető)	
2005	Marián Bachňák, Peter Čorej: Talajmechanikai vizsgálat	Irattár
2006	Régészeti kutatás II. ütem Szlovák Tudományos Akadémia Ko. Branch Régészeti Intézete hajtotta végre (PhDr. L. Olex kutatási vezető)	Tajkov
2006 körül	Ablakcserék a templomban	Mudi Róbert szóbeli közlése
2008	Krcho János falkutatás, északi fal	Irattár/2008
2008-2009	A Hollandiából adományként érkező orgona beszerelése a karzataljban	Mudi Róbert szóbeli közlése
2009	Emléktábla (Pápista István ötvösművész)	
2010 körül	A mellékhajó Ny-i végének leválasztása („gyermeksarok”).	Mudi Róbert szóbeli közlése
2011.10.14.	A templom déli falának restaurátori vizsgálata II. ütem. Dokumentáció. Készítette: Székely László	Irattár/2011
2011 körül	Homlokzathelyreállítás	
2012	Ónémet tálaló, Mudi Róbert adománya	Mudi Róbert szóbeli közlése

Irodalom- és forrásjegyzék

Szakirodalom

Abaúj-Tornai Református Egyházmegye 1. Magyar Református Egyház Javainak Tára 18. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 4. Debrecen, 2010. 62-74.

Leltár a felszerelési tárgyokról:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarReformatusEgyhazJavainakTara_18/?query=Berz%C3%A9te&pg=74&layout=s

Balogh Ilona: Magyar fatornyok. Néprajzi füzetek sorozat. Szerk.: Györffy István, Budapest, 1935. 124.

Batta György: A berzétei (Kőrös, Rudna, Jólész, Rozsnyóval) egyesült ev. ref. egyház története. Rozsnyó, 1891.

Gašaj, D. - Tajkov, P.: Výskum kostola reformovanej krest'anskej cirkvi v Brzotíne. In: AVANS v roku 2004, Nitra 2006, s. 83-84.

Gömör-Kishont Vármegye, Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest,

Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243-1803. I. Lócse, 1917. Klny.: Közlemények Szepes vármegye múltjából

Krcho János: Reformovaný kostol – Brzotín. Čiastkový pamiatkový výskum – severné priečele. Kézirat, 2008.

Kováts J. István: Magyar református templomok. Budapest, 1942. 122., 130., 260., 532.

Magyarország műemlékei 2., A Műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Összeállította: Gerecze Péter, Budapest, 1906. 319.

Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest, 1990) Gömör megye 1549

Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. VI. (1353–1357) (Budapest, 1891.)

Sarkadi Márton: Berzéte/Brzotín, református templom. in: Közös tér – Közös örökség. A Kárpát-medence megújuló épített öröksége. Szerk. S. Sebestyén József. Budapest, 2013, 158-159.

Súpis pamiatok na Slovensku III. Szerk.: Güntherová, Alžbeta, Bratislava, 1969, 229-230.

Tajkov, Peter: Archeologicky vyskum reformováného kostola v Brzotine. in: Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia VI. Lőcse, 2007, 103-113.

Tajkov, Peter: Jednolodové kostoly s predstavanou vežou na západe a polkruhovou apsidou. In: Sakrálna architektúra 11.-13. storocia na juhovýchodnom Slovensku. 2012.

Források

Monumenta Vaticana I. Budapest, 1887, 192.

Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század. Szerk.: Dienes Dénes. Budapest, 2001, 152. (1642, 1649)

Egyházlátogatási jegyzőkönyv, Gömöri egyházmegye 1741, Ambrózy György

https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_01-1_Gomor_1713_1741/?pg=82&layout=s&query=Berz%C3%A9te

Parókia irattár, könyvtár: 19-20. századi iratok (Gondnoki számadás, Harangozási könyv, Adományok könyve, Presbiteri jegyzőkönyv)

MÉM-MDK, Fotótár, Tervtár

Pozsony, Műemlékvédelmi Hivatal (Pamiatkový úrad), Tervtár